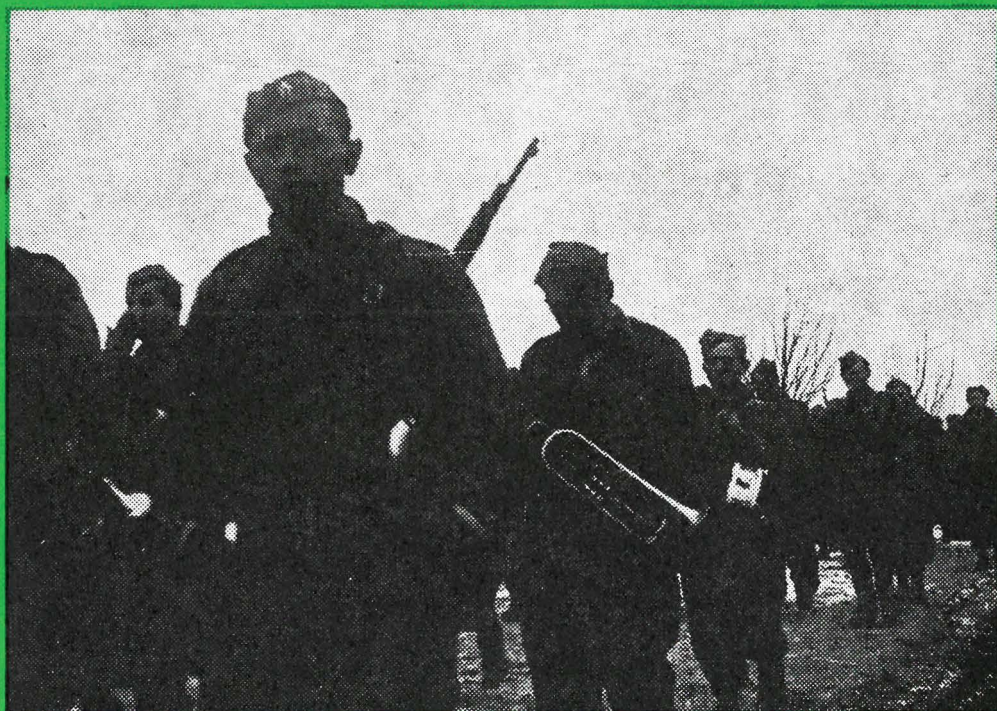

borec

JUNIJ-JULIJ 1980

6-7

BOREC, YU ISSN 0006-7725

Revija za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajatelj: Založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič, predsednik, dr. Miro Stiplovšek, nam. predsednika, France Šušteršič in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Črtomir Šinkovec

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana 61000, Miklošičeva 28/I

Poštni predal 203; telefon: n. c. 320-477

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Revija Borec izhaja ob finančni pomoči Kulturne skupnosti Slovenije

Vsebina

- 321 **Dr. Tone Ferenc:** Pohvale, odlikovanja in nagrade za zločince (Nekaj dokumentov o preserski akciji in procesu)
- 334 **Oton Zupančič:** Surovi čas
- 335 **Boris Kalin:** SPOMENIK NOB V BEGUNJAH, detajl
- 337 **Dr. Tone Zorn:** Nemško poročilo iz leta 1944 o položaju v Kanalski dolini
- 340 **Peter Levec:** Večerna idila
- 341 **Milan Štante:** Plat zvona ni znamenje za zmedo, ampak za napad na sovražnika (Ob obletnici smrti generala Jake Avšiča)
- 348 **Miran Jarc:** Sonet obupa
- 349 **Hinko Vilfan:** Jugoslovanske vojne sirote v uku na Češkoslovaškem (Prvi slovenski transport v Kuřimu pri Brnu na Moravskem)
- 360 **Ivan Minatti:** Čez Kras
- 361 **Dr. Marjan Britovšek:** Nekaj misli k članku dr. Ceneta Logarja Mednarodni okvir narodnoosvobodilnega boja
- 372 **Igo Gruden:** Perice na Savi
- 373 **Jakob Savinšek:** SPOMENIK NOB V CELJU, detajl
- 375 **Emil Cesar:** Dve, doslej neznani izdaji Kajuhovih pesmi
- 396 **Črtomir Šinkovec:** Tih večer in luč
- 397 **Boris Režek:** Dediščina
- 405 **Boris Kalin, Boris Kobe:** SPOMENIK NOB NA VRHNIKI
- 407 **Božidar Pahor:** Med Benetkami in Moskvo
- 413 **Slavko Rupel:** Literatura afriških neuvršenih narodov v slovenščini
- 414 **Savo Rutar:** Sreten Nikolić: Jeklo in gobelin
- 416 **Makso Pirnik:** Pojasnilo

Podobnih fotografij imajo v Muzeju ljudske revolucije Slovenije še več, žal pa je marsikatera nedokumentirana. Na tej, ki je na ovitku 6.—7. številke revije Borec, so, kot se domneva, borci Ljubljanske brigade na pohodu

Revija Borec je bila z ukazom predsednika republike Josipa Broza-Tita odlikovana ob petindvajsetletnici izhajanja z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo Borec, Ljubljana, Miklošičeva 28/I., telefon 320-477, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45772, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celotna naročnina znaša 100 dinarjev, polletna 50 dinarjev. Za inozemstvo 140 dinarjev. Posamezna številka 10 dinarjev. Tisk: Tiskar na Ljudske pravice v Ljubljani

Dr. Tone Ferenc

Pohvale, odlikovanja in nagrade za zločince

(Nekaj dokumentov o preserski akciji in procesu)

Prizadevna Vera Hutař je v letošnji 3. in 4. številki revije Borec objavila zelo zanimiv članek o preserski akciji in procesu. Bolj kot na opis same partizanske akcije se je osredotočila na opis sodne obravnave in obrambe obtožencev, pri kateri je Hutařjeva tudi sama sodelovala. V raznih arhivih pri nas in v Italiji se je ohranilo precej zanimivih dokumentov italijanskega okupatorja, ki pričajo o velikem odnevu partizanske akcije in krutosti okupatorjevih oblasti nad nedolžnimi. Nekaj dokumentov bomo objavili tukaj.

Še vedno razmišljamo o tem, zakaj so italijanske oblasti zavestno obtožile in obsodile nedolžne ljudi. Domnevam, da sta bila najmanj dva pglavitna vzroka, da so uničile življenja šestnajstih nedolžnih ljudi.

Prvi razlog je bil ta, da sta visoki komisar za Ljubljansko pokrajino Emilio Grazioli in ljubljanski kvestor Ettore Messana hotela rehabilitirati policijske in karabinjerske organe nasproti vojski. Kot vemo, se je jeseni 1941 bil na zunaj sicer neopazen boj med okupatorjevo civilno in vojaško upravo v Ljubljanski pokrajini. Ob neprestanem širjenju in krepitvi narodnoosvobodilnega gibanja po vsej pokrajini, tako da je doseglo stopnjo »države v državi«, so vojaška poveljstva očitala nesposobnost izvršilnim organom (policiji in civilnim karabinjerjem) pri vzdrževanju javnega reda in mira. Do januarja 1942 so bili v Ljubljanski pokrajini le oni odgovorni zanju in sta večino akcij proti partizanom vodila kvestor (Ettore Messana) ali podkvestor (Mario Ferrante) s pomočjo komandanta kraljevih karabinjerjev za Ljubljansko pokrajino (majorja Giuseppeja Lombardija). Skoraj vse te akcije so bile neuspešne. Nasprotno pa je večja ofenzivna operacija, ki jo je oktobra in začetek novembra 1941 opravila vojska z lastnim vodstvom (divizija »Granatieri di Sardegna« z generalom Taddeom Orlandom) vendarle imela nekaj uspeha, saj je zelo prizadela Krimski partizanski bataljon. Ravno 30. novembra 1941 je poveljnik XI. armadnega zbora, general Mario Robotti poslal poveljstvu II. italijanske armade na Sušak in verjetno tudi v Rim obsežno spomenico o tem, kaj bi bilo treba storiti za obvladanje položaja. Glavni namen te spomenice je bil, da bi vojska dobila svobodo udejstvovanja brez predhodnega soglasja civilne uprave. Civilna uprava

s policijo in karabinjerji, ki je s prvodecembrsko demonstrativno akcijo Osvobodilne fronte zdrknila še bolj v defenzivo, je izrabila priložnost, ki se ji je ponudila pri preserskem mostu. Tako lahko razumemo gorečnost kvestorja in komandanta kraljevih karabinjerjev, da na vsak način odkrijeta storilce napada. Čeprav so morali ugotoviti nedolžnost zaprtih ljudi, so vendarle vztrajali pri obtožbi, saj bi jim umik od nje pri višjih oblasteh v Rimu odvzel še tisto zaupanje, ki so ga uživali, in bi bilo njihovo prizadevanje ocenjeno kot velik neuspeh in zmota. Razumemo lahko tudi njihova prizadevanja, da bi jim Mussolini podelil priznanja in nagrade, kar bi jim dvignilo ugled tudi pri vojaških poveljstvih. Zanimivo je, da so še v letu 1942 kvestorja, podkvestorja in komandanta kraljevih karabinjerjev premestili iz Ljubljanske pokrajine drugam, prvega in tretjega v Trst in drugega v Split. Ne vemo še zanesljivo za vzroke oziroma utemeljitve te premestitve. Mussolini pa je spor med civilno upravo in vojaškimi poveljstvi rešil »salomonsko« tako, da je prvi še naprej zaupal varstvo javnega reda in mira, druge pa je zavezal za njuno obrambo.

Drugi razlog je bil v nameri italijanske civilne uprave, da z eksemplarično kaznijo udari po upornem prebivalstvu, za katerega večino so itak predvidevali, da sodeluje v narodnoosvobodilnem boju. To se da razbrati tudi iz nekaterih Graziolijevih brzojavk notranjemu ministrstvu in vodji italijanske policije.

I. Vojakova izpoved

Leta tisočdevetstoenainštiridesetega, dne 6. meseca decembra v prostorih kraljeve kvesture v Ljubljani.

Pred nami, podpisanimi funkcionarji j.v. in častniki kraljevih karabinjerjev, je navzoč vojak SANTINI Eugenio, sin pokojnega Giovannija in Sottili Elvire, rojen v Reggellu (Firence) dne 14. 4. 1903, bivajoč v Reggellu na Via Umberto 1., št. 110, ki je v službi pri 221. bataljonu teritorialne obrambe, natančneje pri železniškem mostu med Preserjem, kjer ima sedež njegova četa, in Podpečjo, ki o tem vprašan, izpove tole:

Včeraj ponoči sem stražil pri omenjenem železniškem mostu skupaj s svojim tovarišem Bonfattijem Armandom. Bil sem na eni strani mostu in tovariš Bonfatti na drugi strani. Drugi vojaki, ki sestavljajo stražo, tj. štirje vojaki in dva deseterja, so počivali v tamkajšnji baraki, ki je okrog petdeset metrov oddaljena od mosta. Bila je okrog ena ura, tj. čas, ko bi mene in drugega stražarja morali zamenjati. Takrat se je pojavila patrolja 2. čete, ki je nastanjena za varovanje železniške proge in se je po navadi, ko je dosegla črto, določeno za njeno varovanje, ustavila za nekaj minut pri nas, da bi se nato vrnila po svoji poti. Vprašal sem to patroljo, koliko je ura. Odgovorila mi je, da manjka štiri ali pet minut do ene in da se mora medtem ogreti, zato se je napotila v bližnjo barako, da bi spodbudila tovariše, naj se pripravijo, da bodo zamenjali mene in drugega stražarja. Komaj je ta patrolja stopila v bližnjo barako, sem na pešpoti, ki vodi od barake do železniškega mosta, pri katerem sem stražil, v razdalji okrog trideset korakov videl, da se mi bližajo tri ali štiri osebe. Menil sem, da je patrolja, ki me prihaja zamenjat in jo spremlja druga patrolja, ki je bila odšla v barako. V tej razdalji namreč zaradi goste megle ni bilo mogoče razločiti oseb. Ta skupina oseb, ki se mi je bližala, je postajala vedno večja in sem zato vprašal, kdo gre, vendar še nisem utegnil izreči visoko: gre, ko so že ustrelili vame, in to najprej s puško in takoj nato so uporabili tudi strojnico. Medtem sem videl pred seboj od sedem do deset oseb, ki so še streljale

name s puškami in strojnicami; pa tudi od barake sem slišal strele iz strojnic in pušk. Bilo je zelo močno in nepretrgano streljanje, ki je — kot se mi zdi — trajalo več kot deset minut. Ker sem se pred tako številno in oboroženo skupino čutil šibkejšega, sem menil, da bi bilo dobro, če bi se vrgel na tla pred stražarnico in ostal negiben. Ko so nehali streljati, je okrog dvajset ljudi prišlo k meni in eden med njimi me je brcnil z nogo v desno stran in rekel: »Ta je mrtev.« Ker sem v tem trenutku obrnil glavo proti temu človeku, sta me dva dvignila, medtem ko so me drugi pritiskali od blizu. Ukazali so mi, naj dvignem roke, preiskali so mi nabojnice in mi nato odvzeli nabojnice, puško, bajonet in štiri ročne bombe, ki sem jih imel pri sebi. Iz žepa so mi vzeli osebno korespondenco in ko jo je eden od njih pregledoval, me je vprašal v italijanščini, če sem fašist. Odgovoril sem, da nisem, pa so se hoteli prepričati in so gledali na zavihke bluže, ali imam za znamenje črne plamene. Še vedno so imeli vame naperjenih nekaj pištol in so me odpeljali ter ukazali, naj tečem čez most in železnico; odpeljali so me na polje. Ko sem že pretekel okrog 500 metrov in ko so me ponovno vprašali, če sem fašist, so me izpustili, oni pa so nekaj časa nadaljevali pot v isti smeri in se nato obrnili proti Ljubljani. Računam, da je šlo za skupino z okrog sto do stopetdeset ljudi; šele ko so se oddaljili od mene, sem videl, da je bila zelo dolga kolona in da so jo sestavljale mnoge skupine po tri ali štiri ljudi, ki so šli vsak zase. Poudarjam, da so bili vsi oboroženi s puškami in sem naštel več kot deset lahkih strojnic. Razorožen sem se vrnil v barako, v kateri sem prebival, toda pri mostu sem našel karabinjerskega brigadirja s karabinjerjem, ki sta stražila vojaka. Šlo je za tovariša, ki ni bil iz našega stražnega oddelka; bil je v službi na železniški postaji Preserje okrog 600 m od našega kraja in si ne morem predstavljati, kako se je znašel na tem kraju. Mogoče je slišal streljanje in nam je šel pomagat. (Vojak Manni)

Ne vem, kaj se je v trenutku napada dogajalo v baraki in kako je potekal napad. Ko sem se vrnil in komaj vstopil v barako, sem na tleh našel mrtvega tovariša Mamminiya, v hrbet težko ranjenega Marchija in v noge težko ranjenega Tomboloniya. Slednja dva, ki sta nato kmalu izdihnila, sta bila vojaka iz patrulje 2. čete, ki je malo pred napadom stopila v barako, da bi se ogrela in spodbudila druge vojake, naj me zamenjajo. Poleg njih je bil tovariš Vecchi Ugo ranjen v desno stegno in levo roko, desetar Maranci je bil ranjen v ramo in nogo, medtem ko je bil drugi desetar Messori nepoškodovan. Tovariš, ki je bil z menoj na straži na drugem koncu mostu, je v trenutku napada proti napadalcem vrgel dve bombi, kot je izjavil sam, jaz namreč tega nisem mogel videti. Ena bomba je eksplodirala, drugo pa so našli nerazpočeno. On je skočil v grmovje in se v njem skril, ko je videl, da bi bilo zaradi števila napadalcev neučinkovito vsakršno dajanje odpora. V baraki sem našel tudi v roko lahko ranjenega vojaka Montorsija in v desno roko ranjenega vojaka Valentija Ettoreja.

N(a) v(prašanje) d(oda). Patruljo, v kateri sta bila tovariša Marchi in Tomboloni, je tvoril tudi neki drugi vojak, ki mu ne vem imena in ne poznam njegove usode. Mogoče je ta v času napada imel čas, da se je oddaljil od barake in stekel proti Preserju, da bi poklical pomoč.

N. v. d. Ne morem povedati, kdo bi olajšal prepoznavanje napadalcev. Lahko le povem, da je šlo za ljudi od 20 do 30 let, oblečene v različne obleke, vendar nihče ni imel vojaške ali podobne uniforme. Nekateri so imeli na ramah planinske nahrbtnike. Nekateri so govorili italijansko, vendar vedno s tržaško-beneškim poudarkom.

N. v. d. Od trenutka, ko so me ujeli, do trenutka, ko sem lahko prišel do barake, je potekla približno ena ura.

N. v. d. Brž ko so napadalci nehali streljati, so zatrobili s trobento, mogoče zato, da bi opozorili, da je akcija končana in da bi jih pozvali, naj se zberejo.

Komaj so nehali streljati s puškami in strojnicami, sem slišal dva poka; menim, da sta eksplodirali mini. Ko so me ujeli in odpeljali stran ter ukazali iti, mi je nekdo govoril po italijansko: »Hodi, hodi, ker mora most v zrak!«

N. v. d. Ko so me pustili oditi, mi je eden od njih naznanil, da sem prost in lahko odidem, toda druga skupina me je zadržala, rekoč, da mora prej obvestiti komandanta. Res, videl sem, da so o meni govorili s človekom majhne postave, tršatim, črnim, s črnimi brki, ki je vidno bil vodja. Ko se mi je približal, je pomolil revolver proti meni in rekel v italijanščini: »Lahko greš, vendar si zapomni, da ne smeš govoriti, prisezi!« In jaz sem prisegel.

Prečitano, potrjeno in podpisano.

Santini Eugenio

Garino Mario, karabinjerski poročnik
M. Ferrante, p. kvestor

II. Poročilo karabinjerskega častnika

Poročilo ljubljanske zunanje čete kraljevih karabinjerjev (stotnik Mario Marchetti) karabinjerski skupini Ljubljana z dne 20. 12. 1941:

»Da bi Vaše poveljstvo lahko napisalo poročilo o predmetni zadevi in popolnoma osvetlilo akcijo, ki so jo opravili karabinjerji, sporočam tole:

Barako oddelka 3. čete 221. bataljona teritorialne obrambe so uporniki napadli ob 1.40 uri v petek 5. decembra t.l. V presledku okrog dvajset minut sta bili na železniškem mostu dve eksploziji, ki sta povzročili prekinitev zveze in razno škodo na kovinskih delih tega mostu.

Podbrigadir IMPERIAL Pietro, začasni poveljnik postaje Podpeč, ki se je ob 1.40 uri komaj vlegel, je slišal razločno prve strele iz puške in rafale iz strojnice. Nemudoma je vstal in sluteč, da sta se poka slišala od železniške proge, se je s karabinjerjem in orožnikom napotil tja. Ko je okrog 2.15 ure prispel do mostu čez Ljubljano in v glavnem zvedel za dogodek, je odšel na železniško postajo Preserje in od tam ob 2.30 uri telefoniral vojaški posadki Borovnice ter prosil za zdravnika-častnika in rešilni avto ter prosil tudi telefonista, naj obvesti tudi bližnje vojaške posadke.

Ko se je vrnil na kraj napada, je s svojimi ljudmi, ki se jim je medtem pridružil karabinjer ZAPPITELLI Vittorio z iste postaje, poskrbel za pregled predela.

Vojaška posadka Borovnice je o dogodku takoj obvestila tamkajšnjo karabinjersko postajo, ki je ob 3.10 uri o njem sporočila tej četi.

S poročnikom Carinom Mariom in podrejenimi sem okrog 4.30 ure prispel na kraj dogodka, kjer sem poskrbel za zaslišanja in za prva poročila.

Ves predel so zaprli in preiskovali tudi vojaki iz Borovnice, ki so medtem prispeli tja.

Okrog 8. ure je karabinjer Zappitelli Vittorio, ki je stal na cesti, ki pelje proti železniški postaji Preserje, ustavil kolesarja, ki je bil s planinskim nahrbtnikom na hrbtu namenjen v tisto smer.

Preiskan kolesar je povedal karabinjerju, da so mu ponoči odpeljali čoln. Karabinjer se je hotel prepričati, če je to res in ga je pozval, naj odloži nahrbtnik in kolo ter ga pelje čez polje na svoj dom. Čoln sta našla blizu kolesarjevega bivališča in kolesar je lahko odšel.

Medtem je podbrigadir IMPERIAL našel kolo in nahrbtnik in ju spravil v bližino barake.

Okrog 9.30 ure je prispel na kraj napada komendantor BISIO, ki so ga spremljali gosp. kvestor, gosp. poveljnik skupine in poročnik Garino.

Ko je slednji zvedel, da so našli kolo, je povedal gosp. poveljniku, da bo s kolesa strgal tablico in jo odnesel v Ljubljano, da bi po njej prepoznali lastnika.

Ko so omenjene osebnosti odšle, sem odšel v Podpeč, da bi obiskal tamkajšnjo postajo. Tam sem zvedel, da je karabinjer Zappitelli ustavil kolesarja in ko sem iz zaslišanja preživelega vojak SANTINIJA Eugenia, stražarja pri mostu, videl, da so uporniki uporabili čoln za prebroditev reke, sem ukazal, naj v vasi izsledijo omenjenega kolesarja in ga aretirajo.

Okrog 17. ure tistega dne je p. poročnik BRUNELLI Giannino prispel v Podpeč, da bi aretiral omenjenega, ki so ga v Ljubljani prepoznali za kmeta KRAŠOVEC Franca. Vendar ga je našel v tej vojašnici, ker so ga aretirali že pred nekaj urami.

Ko so Krašovca pripeljali v Ljubljano in ga ustrezno zaslišali, je dal temeljne podatke, ki so pripeljali do aretacije velike skupine upornikov, udeleženih pri akciji, ki so jo mnogi priznali.

Brigadir MADOGLIO Luigi, poveljnik borovniške postaje, je po pošti prejel brezimno pismo z dne 28. novembra t.l., katerega prepis prilagam. To pismo je prijavljalo komuniste iz Bistre in Dola kot organizatorje napada, ki naj bi ga nameravali napraviti na železnico. Na tej osnovi me je prosil, da bi popoldne 5. t. m. poskusil poizvedovati in po potrebi tudi aretirati tudi zunaj svojega okoliša.

Dne 6. decembra ob 5. uri je podčastnik s petimi svojimi podrejenimi, štirimi orožniki in 27 vojaki iz 10. čete železničarskega polka iz Borovnice odšel v Dol in Bistro in aretiriral mnogo ljudi, seveda tudi tiste, ki jih je omenjalo brezimno pismo.

Dne 6. popoldne mi je brigadir Madoglio dal sporočiti, da je aretiral — ne da bi navedel kje — mnogo osumljenih oseb, ki sem jih s telefonskim pozivom št. 57/2 zaup. ukazal zadržati v Borovnici.

Ob zori dne 7. sem imel nalog, naj se skupaj s podkvestorjem komend. FERRANTEJEM in 100 karabinjerji in 100 policijskimi agenti pod vodstvom njihovih funkcionarjev in častnikov odpeljem v Bistro in Dol, da bi aretirali vse moške iz teh dveh vasi. Vendar sem ugotovil, da je to že prejšnji dan zjutraj storil brigadir Madoglio.

Lahko pa smo aretirali šest posameznikov, ki so se omenjenega dne očitno izmuznili omenjenemu podčastniku.

Nato sem se z omenjenim osebjem odpeljal v Borovnico; po zagotovitvi, ki sta jih tam dala osebno gosp. poveljnik skupine in kvestor, so aretirali in prepeljali v Ljubljano 18 oseb, ki jih je bil aretiral podčastnik.

Nadaljnje dni in vse do danes so aretirali še drugih 36 oseb, ki so zelo osumljene.

Predlagam, da bi karabinjerjem postaj Podpeč, Borovnica in Brezovica vaše poveljstvo sporočilo besedo žive pohvale za njihovo hitro posredovanje na kraju napada in za razumno in tvorno sodelovanje v omenjenih okoliščinah.

Pridržujem si pravico, da po koncu sodne obravnave, dam ustrezne predloge tudi v korist karabinjerja Zappitellija in brigadirja Madoglia.»

(Prispelo 28. novembra brig. Madogliu)

Cenjeni brigadir!

Sporočam Vam, da se v Dolu št. 12 (ne 20) rojeva komunizem v Bistri. V gozd nosijo obleko, živež, čevlje in zdaj bodo nesli par čevljev v gozd. Vse to se nosi iz št. 12 in pravijo, da bodo postrelili vse naše orožnike, ker so velike riti, ker izdajajo naše ljudi. Vidite, tako je na tem svetu.

To so vsi podleži, in to ERMES muzikant (ERMES), ki stanuje na št. 12 muzikant) v Dolu in Franc RIHAR — OGRIN Karel — TOMAŽIN Avgust in Anton GRADIŠNIK, vsi na št. 12 v Dolu.

Največji komunisti so ti, ki kvarijo mladino, oni delajo na železnici in se opirajo na strelivo. Največji lopov ERNEST Godec je iz Ljubljane, ki je ubil s streli policijskega ravnatelja in pravi, da bo še ubijal.

Sedaj je v Bistri največji lopov ERNEST Godec, ki izrablja mladino. Bil bi čas, da bi jih zgrabili, ker so vsi lopovi.

Sedaj vam pišem in vam dajem besedo, kaj vse se dogaja ponoči. Pišem vam, ker se kvari mladina in vi ne veste, kakšne vrste lopovi so. Rečem vam, da jih pridite vzeti.

Za t. p.

Ljubljana, 20. decembra 1941—XX

stotnik, komandir čete

(Mario Marchetti)

III. Obdolženčevo priznanje in preklic

Zapisnik zaslišanja Franca Merlaka na karabinjerskem poveljstvu:

Leta 1941—XX F. E., dne 7. meseca decembra, na sedežu poveljstva karabinjerske skupine Ljubljana.

Pred nami podpisani funkcionarji j. v., častniki in podčastniki karabinjerjev, je navzoč *Merlak* Franc, sin Lovrenca in Frančiške, roj. Korče, rojen v Bistri, dne 8. novembra 1915, tam bivajoč na št. 12, železničar, katolik, slovenske narodnosti, samski, ki na naša vprašanja odgovarja:

Okrog 20. ure dne 4. t. m. sta prišla v mojo hišo znani ZALAR Anton in GABROVŠEK Ciril, ki sta mi ukazala, naj grem z njima. Skupaj smo odšli do kraja »JURIJ«, kjer smo po prihodu našli okrog dvajset ljudi, ki jih ne poznam; bili so oboroženi s puškami, medtem ko sem jaz dobil pištolo. Po postanku okrog 10 minut smo z ZALARJEM in GABROVŠKOM odšli proti železniški postaji Preserje; mene so določili za stražo okrog 200 m od te postaje, z nalogo, da streljam na vsakogar, ki bi se mi približal od nje. Oba imenovana sta ostala z menoj približno eno uro, ko sta odšla proti mostu. Potem, ko sem še nekaj časa čakal, sem odvrzel pištolo, česar nista videla moja tovariša, in sem se brez nadaljnjega odpravil domov. Zato nisem slišal niti streljanja niti pokov.

O(dgovori) n(a) v(prašanje). — Slišal sem govoriti o napadu na železniški most čez Ljubljanico drugi dan zjutraj italijanske vojake.

O. n. v. — Tisti večer nisem videl MIKLAVIČA Antona niti nisem slišal njegovih govorov.

Nimam ničesar za dodati.

Napisano, prebrano in podpisano.

Merlak Franc

Mauri Francesco, prevajalec

Zorn Andreia, prevajalec

Laharnar Giovanni, brig. karab., prevajalec

Carini Francesco, brig., prevajalec

Merlakovo pismo, ki ga je karabinjerski oddelek sodnih zaporov 30. 12. 1941 poslal poveljstvu karabinjerske skupine Ljubljana:

Merlak Franc, rojen 8. novembra l. 1915 v Bistri 12, občina Vrhnika, preklicujem, da sem podal neresnično izjavo pri zaslišanju dne 9. dec. 1941. Pod težo pretepanja, mučenja, sem moral priznati neresnično dejanje in pričanje po krivem, da me je prišel iskati na dom Gabrovšek Ciril in Zalar. Vse to je neresnično, zato preklicujem in izjavljam, da je laž, vse kar sem bil primoran izjaviti dne 9. 12. 1941 na Karabinerski stanici.

Vso stvar preklicujem zato, ker je neresnično in ker čutim do oblasti spoštovanje, kjer nisem kriv, trpim po nedolžnem po krivici, trpimo vsi, ki smo tukaj prizadeti.

Jaz sem bil doma na 4. dec. skupno z bratom Stanislavom, Jožetom in Avgustom in z Očetom in Materjo. Okrog 8. ure zvečer smo večerjali in potem takoj šla spat z bratom Stanislavom. Brat Jože in Avgust sta pa bila v kuhinji in potem šla spat malo kasneje.

Posebno izjavljam, da ni bil pri nas tisti večer ne Gabrovšek Ciril ne Zalar. Trpimo po nedolžnem, a gospodje, ki so nas zasliševali, trdijo svoje, a lahko oni nas obsodijo na smrt a mi smo nedolžni. Spoznajte resnico. Vi lahko zagrebete nas v zemljo, a duše naše so nedolžne. Morda boste spoznali resnico pa bo prepozno in nas ne boste mogli dvigniti iz grobov.

Spoznajte in iščite resnico.

S spoštovanjem!
Ljubljana 27. dec. 1941.

Merlak Franc

IV. Stališče nadutega fašista

Brzjavka visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino notranjemu ministrstvu in vodji policije z dne 7. 3. 1942:

»03198. Tukajšnje vojaško vojno sodišče je drevi izreklo sodbo v procesu po znanih dogodkih v Preserju. Od 69 obtožencev jih je 28 obsojenih na smrt, 12 na dosmrtno ječo, 4 na 30 let ječe, šest na manjše kazni in 19 oproščenih. Do sedaj nikakršne posledice za javni red. Poostrena budnost. Visoki komisar Grazioli.«

Brzjavka visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino notranjemu ministrstvu in vodji policije z dne 8. 3. 1942:

»406/2. Po današnji brzjavki 398/2 zaup. sporočam, da me je državni kraljevi tožilec pri vojaškem sodišču v Ljubljani vprašal za mnenje glede pomilostitve obsojenih na smrt. Ker je krivda čisto jasna, je zaradi teže zločina, ki je terjal življenje štirih vojakov, in potrebe, da damo zdrav primer posebno v tem času, sem izrazil čisto nasprotno stališče. Poslano kabinetu notranjega ministrstva in javni varnosti Rim. Visoki komisar Grazioli.«

Brzjavka visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino notranjemu ministrstvu in vodji policije z dne 8. 3. 1942:

»296/2. Sporočam, da je bila po včerajšnjem izreku sodbe posebnega sodišča poslana odvetniku Borzattiju v Rim, hotel Genova na Cavourjevi ulici tale brzjavka:

Imena Gabrovšek, Godec, Babšek, Vončina, Sigman, Ogrin, Vincenc Letonja, Troha Anton, Hudobivnik, Korče Ivan, Kržič Vincenc, Tomažin Avgust, Krašovec Jakob, Miklavčič, Merlak Stanislav, Tomažin Martin, Vrhovec Franc, Rihar Mihael, Troha Jožef, Debevec Anton, Žbogar Franc, Rihar Filip, Ogrin Karel, Vrhovec Jože,

Debevec Ivan, Jesenko Franc — storite, kar morete za našo (manjka) Peršin. Poslano kabinetu notranjega ministrstva in (javni) varnosti. Visoki komisar Grazioli.«

Brzjoavka visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino notranjemu ministrstvu in vodji policije z dne 8. 3. 1942:

»398/2. Ljubljanski škof je danes poslal brzjoavke njegovemu veličanstvu kralju in cesarju, papežu, dučeu, pravosodnemu ministru, poveljstvu 2. armade in prosil milost za 28, ki jih je vojaško sodišče v Ljubljani obsodilo na smrt. Poslano notranjemu ministrstvu in j. v. Visoki komisar Grazioli.«

Brzjoavka visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino vodji italijanske policije 10. 3. 1942:

»424/2 zaup. Po brzjoavki št. 406/2 zaup. z dne 9. t. m. sporočam, da je poveljstvo Druge armade ukinilo izvršitev smrtne kazni za dvanajst od osemindvajsetih, ki jih je obsodilo tukajšnje vojaško sodišče. Sodbo nad ostalimi šestnajstimi so izvršili davi ob 7.50 uri. Poslano notranjemu ministrstvu, kabinetu in glavnemu ravnateljstvu j. v. v Rimu. Visoki komisar Grazioli.«

Brzjoavka visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino vodji italijanske policije 11. 3. 1942:

»03198 j. v. Potem, ko je tukajšnje vojaško vojno sodišče izreklo sodbo za ustrelitev, o kateri sem brzjoavil sedmega t. m., so danes v krajih tega mesta našli letake v slovenskem jeziku z gesli »Dol s fašističnimi sodišči! Kri za kri!« — Visoki komisar Grazioli.

Brzjoavka visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino vodji italijanske policije 12. 3. 1942:

»Št. 444/2 zaup. Po brzjoavki 424/2 z dne desetega t. m. in telefonskem vprašanju sporočam, da je bila izvršitev smrtne kazni nad 16, ki jo je vojaško sodišče zaupalo vojaškim oblastem, danes, 10. t. m., ob sedmi uri v kraju pri pokopališču. Od obsojencev je eden jokal in drugi so bili vidno potrti, razen dveh, ki se nista pustila zvezati. Samo eden je zavrnil versko tolažbo. Po prvi salvi oddelka 60 črnosrajčnikov četrtega gorskega bataljona so bili mnogi samo ranjeni in so stokali, dokler jih niso smrtno zadeli strelji druge salve. Sedem jih je pokončal s puško častnik, poveljnik usmrtitvenega oddelka. Trupla so pokopali v kraju v Ljubljanski pokrajini. Pri delu zdravega prebivalstva, pri katerem se krepi intenzivno razpoloženje proti komunistom, so zbudile neugodno mnenje mnoge pomilostitve. Ljudje, ki so naši nasprotniki, izrabljajo sodbo z razlogi usmiljenja, da bi pokazali našo izredno strogost. Nobenih posledic za javni red. Visoki komisar Grazioli.«

V. Cinizem vojaškega poveljnika

z dne 14. 3. 1942

Poročilo poveljstva divizije »Granatieri di Sardegna« o izvršitvi smrtne kazni:

POVELJSTVO PEHOTNE DIVIZIJE »GRANATIERI DI SARDEGNA«

Priloge: 7 izjav

V. p. 81, dne 14. 3. 1942—XX

PREDMET: Potek usmrtitve dne 10. t. m.

Iz izjav častnikov, ki so bili navzoči pri usmrtitvi dne 10. t. m., je ugotovljeno:

1) Usmrtitveni vod je izstrelil dve salvi z nekaj sekundami presledka med prvo in drugo: prva je bila istočasna, druga pa ne. Druga salva je bila potrebna, ker se je po prvi še slišalo stokanje.

2) Vodnik ROSANO iz IV. bat. črnih srajc je na zahtevo zdravniških častnikov dal milostni strel osmim obsojencem, ki so bili že smrtno zadeti, vendar so kazali še znake življenja.

3) Skupno so izstrelili okrog 150 nabojev iz pušk (vod je sestavljalo 70 mož).

4) Vodnik ROSANO je — namigujoč na pričakovano nagrado za vod — malo pred usmrtitvijo govoril s svojimi vojaki in rekel po italijansko te besede: »Tarifa je majhna.« ali »Delež je majhen.«

5) Navzoči so bili trije vojni kurati, od katerih zna eden slovensko. Vendar se je njihovo delo omejilo skoraj izključno na obhajilo, ker je spoved že prejšnji dan opravil slovenski jetniški kaplan.

6) Usmrtitev je bila v gramoznici, ki leži okrog kilometer od zida zunanje ograje pokopališča. Jama je zaprta z vseh strani in globoka več kot 15 metrov. Zaradi globine te jame je mogoče, da v kmečkih hišah niti niso slišali pokov.

Podpolkovnik
vodja presonalnega odseka
(R. De Sanctis)

Pismo poveljnika XI. armadnega zbora dne 27. 3. 1942 poveljniku pehotne divizije »Granatieri di Sardegna«:

COPIA

Comando XI Corpo d'Armata

Urad: Razne zadeve

V. p. 40, dne 27. marca 1942—XX

Št. 06/796 prot. A/V.

Zadeva: izvršitev smrtne kazni.

Gosp. KOMANDANTU PEHOTNE DIVIZIJE
»Granatieri di Sardegna«

VOJNA POŠTA 81

Sklicujem se na omenjene ugotovitve, ki jih je dal generalštabni polkovnik iz vrhovnega poveljstva glede načina, kako se je baje izvršila sodba nad obsojenci zaradi dogodka v Preserju.

Da bi pri morebitnih prihodnjih usmrtitvah onemogočili neprijetnosti, Vas prosim, da ukažete, da:

— za vojake usmrtitvenih vodov za gotovo izberejo takšne, ki znajo *dobro streljati*,

— za istočasno usmrtitev določijo skupine, ki ne bodo večje od dveh obsojencev, da se ne bi zgodilo to, da bi streljali samo na eno stran obsojencev in druge pustili ne hudo ranjene (polovica oddelka strelja na obsojenca na desni, druga na tistega na levi strani),

— na podlagi števila tistih, ki jih je treba usmrtiti, in torej števila skupin, izračunajo število vojakov usmrtitvenega voda v zadostnem številu, da bi bil zagotovljen uspeh.

GENERAL ARMADNEGA ZBORA
KOMANDANT
— Mario Robotti —

Z. p. p.
STOTNIK
— G. Ripoli —

VI. Umazane duše izdajalcev

Promemoria poveljstva pehotne divizije »Granatieri di Sardegna« z dne 28. 1. 1942:
PROMEMORIA

Gospod Karel Lichtemberg, bivajoč v Bevkah Pri Jurju št. 68 (TN-DE), izjavlja tole:

Po napadu na most pri Preserju se je dal ves na voljo italijanskim oblastem za poizvedovanje pri odkrivanju in zapiranju krivcev ter je bil tudi za vodnika oddelkom vojske, ki so sledili sledovom skupine upornikov.

V času tik pred zločinskim dejanjem so uporniki prisilili dva mlada sina omenjenega, da sta jih s čolni prepeljala z enega brega Ljubljane na drugi. Grozili so jima z revolverji, naperjenimi v prsi.

V mnogih aretacijah, ki so jih izvedli karabinjerji, so prijeli tudi oba Lichtembergov sina; bila sta široka pri navajanju tistega, kar sta videla in slišala.

Uporniki so vedeli tako za delo, ki ga je opravil oče pri prepoznavanju upornikov, kot za nadaljnje odkrivanje, ki sta ga opravljala oba sina, in so kmalu nato ponoči vdrli v Lichtembergovo hišo in izstrelili skozi okna (pri katerih so polomili lopute) več streliv iz puške in pištole proti Lichtembergovi postelji ter pri tem hudo ranili njegovo mlado hči. Lichtemberg se je plazil k oknu in odgovarjal s pištolo na ogenj napadalcev, ki so se kmalu nato oddaljili.

Pred osmimi dnevi so uporniki ponovili napad, ki ni uspel zaradi Lichtembergove nespečne budnosti.

Ko je odpeljal hčerko v bolnišnico, mu je slovenski uslužbenec ob sprejemu bolnice rekel: »To se zgodi vsem tistim, ki izzivajo upornike ali jih izdajajo.«¹

Lichtemberg je vse te vesti sporočil karabinjerjem, tako kot jih je opozoril na državni sovražno delovanje nekega Babška iz Bistre (označujoč hišo, v kateri prebiva) in Korenčiča Franca ter Mlinarja Franca iz Bevk, vendar brez uspeha.

On se zelo boji zase in za življenje bližnjih, še toliko bolj, ker so vsi otroci vpisani v »GIL«, žena je zbolela, je šokirana in nervozna zaradi vsega, kar se je zgodilo in zaradi neprestane napetosti.

On prosi poveljstvo, da bi ugodno posredovalo za oba sinova, ki sta še vedno med obtoženci (kljub temu da sta dokazala vse nasilje, ki sta mu bila podvržena) in prosi tudi, da bi mu poveljstvo olajšalo preselitev vse družine v varnejšo cono, kjer bi se ustavil samo za nujen čas. V svoji osamljeni hiši na bregu Ljubljane (TN-DE) je izročen na milost ali nemilost morilcem.

Vojna pošta 81, 28. 1. 1942.

Poročilo poveljnika karabinjerske zunanje ljubljanske čete, stotnika Maria Marchettija ljubljanski kvesturi in poveljstvu karabinjerske skupine Ljubljana 19. februarja 1942:

»Danes ob 11.30 sta me na hodniku tukajšnjega vojaškega sodišča ustavila zakonca LICHTEMBERGA, bivajoča v Bevkah pri Vrhnikih, starša dveh znanih zapornikov, vpletenih v atentat z razstrelivom na most pri Preserju. Povedala sta mi, da je pred nekaj minutami neki odvetnik pri srečanju rekel te besede: »Vi ste starši dveh izdajalcev, ki sta sedaj na procesu vohuna.«

Ker je te besede slišala tudi gospodična strojepiska iz urada vojaškega odvetnika, je o tem takoj obvestila gosp. majorja GRISOLIA, ki je nato s pomočjo te gospodične v odvetniku prepoznal KOGEJA Jožefa, ki ni bolj označen.«

¹ Deklica je nepriljubljena tudi pri zdravnikih in sestrah, ki jo prepuščajo preziru tudi drugih bolnikov.

Pismo poveljstva karabinjerske skupine Ljubljana visokemu komisarju za Ljubljansko pokrajino 11. 3. 1942:

»Kar o gosp. Karlu LICHTEMBERGU poroča promemoria, ki jo vračamo, ustreza resnici in to potrjujejo tudi poročila, ki so bila občasno poslana visokemu komisariatu.

Omenjeni, ki so ga povabili, naj se preseli na Vrhniko, kjer so mu pod varstvom karabinjerjev našli stanovanje, je sedaj izjavil, da bi raje odšel v katerokoli pokrajino v kraljevini Italiji, kjer bi imel večjo možnost, da si najde delo.

Glede tega to poveljstvo izraža svoje soglasje.

Glede imenovanega BAVŠKA iz Bistre pri Brezovici, KORENČIČA in MLINARJA iz Bevk, ki jih je on označil kot državne sovražnike, opravljajo široka poizvedovanja, da bi lahko nato ustrezno ukrepali.

Slovenskega nameščenca v sprejemnem uradu tukajšnje krajevnne civilne bolnišnice, ki je ob sprejemu ranjene hčerke omenjenega LICHTEMBERGA izrekel besede: *»To se zgodi vsem, ki izzivajo partizane ali jih izdajajo,«* so prepoznali za KRŽAN Pavla, sina pokojnega Jožefa, in ga prijavili vojaškemu vojnemu sodišču 2. armade zaradi državi sovražnega govorjenja v duhu 5. člena DUCEJEVEGA ukaza z dne 3. oktobra 1941 — v zvezi s členoma 272 in 414 splošnega kazenskega zakona.«

Pismo Herberta Lichtenberga karabinjerskemu poročniku Gianninu Brunelliju 23. 3. 1942:

Lj. 23. III. 42.

Velecenjeni gospod!

Najprvo Vas prav lepo pozdravljam!

Prav lepo Vas prosim, da mi blagovolite sporočiti, da na kak način sva z bratom še v sodnih zaporih. Kakor se spominjam, ste Vi in gosp. kapetan Marhetti nama obljubili, da po končani razpravi bodeva prišla z bratom zopet k Vam v grupo!

Srčno Vas prosim, da če Vam je mogoče, da bi se ta obljuba tudi izpolnila. Če pa Vam ni to mogoče izpolniti, Vas pa prosim, da se obrnete na gospoda majorja Lombardija.

Če pa tudi to ne bi zadostovalo, pa Vas prosim, da mi razjasnite vzrok, da naju ne izpuste iz zapora. Lepo Vas prosim, da mi blagovolite čimpreje odgovoriti.

Vas lepo prosi in pozdravlja!

Herbert

VII. Mussolinijevo zadovoljstvo

Brzjavka vodje italijanske policije visokemu komisarju za Ljubljansko pokrajino z dne 14. 12. 1941:

»93344/441. Glede na št. 09604. DUCE je zelo zadovoljen s srečnim izidom policijske akcije proti tolpi, ki je odgovorna za napad na vojake pri Preserju in preko mene posreduje svojo visoko besedo pohvale tistim, ki so se udeležili te akcije. Vodja policije Senise.«

Brzjavka visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino vodi italijanske policije 19. 12. 1941:

»Št. 155/2 zaup. Glede na brzjavko 93344/441 z dne 14. t. m. sporočam, da je visoka ducejeva pohvala najbolj zaželeno nagrada za pripadnike policije in zadoljuje za boljše delovanje v prihodnosti. Visoki komisar Grazioli.«

Notranje ministrstvo
BELEŽKA ZA DUČEJA

Kot Vam je znano, je bilo odkritje odgovornih za napad na železniški most pri Preserju (Ljubljana) in za uboj vojakov, ki so ga varovali, dolžnost gorečega in bistroumnega zanimanja funkcionarjev j. v. in karabinjerskih častnikov iz Ljubljane, ki so prepoznali in aretirali storilce hudega zločina ter pri tem premagovali velike težave okolja in celo zoprvali nevarnostim.

Vi, duče, ste blagovolili dati visoko pohvalo za pomembne rezultate, ki so jih dosegli v tej policijski operaciji proti tistim, ki so zunaj zakona.

Vojaške preiskovalne oblasti so samo izrazile svoje zadovoljstvo za zbrano izčrpno dokazno gradivo, ki je dovoljevalo zavrnitev odgovornih, kot je menilo vojno sodišče, ki je svoj postopek končalo z eksemplaričnimi kaznimi.

Visoki komisar iz Ljubljane je predlagal funkcionarje in agente j. v. ter častnike in podčastnike karabinjerjev, ki so se v tej službi posebno izkazali, za tele nagrade:

1. Kvestor dr. Messana Ettore za podelitev Commenda Mauriziana;
2. Major karabinjerjev Lombardi Raffaele za podelitev Croce di Cavaliere Mauriziano in za svečano pohvalo;
3. Podkvestor Ferrante Mario za podelitev listine posebnih zaslug;
4. Karabinjerski stotnik Marchetti Mario, poročnik Mario Garino, podporočnik Brunelli Giannino in brigadir Madoglio Luigi za podelitev pohvale vsakemu posebej;
5. Agent j. v. Torbelli Emilio za podelitev nagrade 1000 lir.

Imam čast, da o zgoraj navedenem poročam za Vašo visoko potrditev, da bi uresničili predloge, ki jih je dal visoki komisar iz Ljubljane.

Rim, 20. marca 1942. — XX

Pismo vodje italijanske policije visokemu komisarju za Ljubljansko pokrajino 6. 4. 1942:

»DUCE vidno ceni delo, ki ga je opravilo osebje j. v. in karabinjerji, da bi odkrili in prijeli odgovorne za napad na železniški most pri Preserju. Zato je potrdil predloge, ki so izoblikovani v omenjeni beležki, in je odredil tole:

1) naj predlagajo za podelitev komture reda sv. Mavricija in sv. Lazarja ter za višestvo tega reda kvestorja dr. Ettoreja Messano in karabinjerskega majorja Raffaeleja Lombardija;

2) naj se istemu karabinjerskemu častniku izroči svečana javna pohvala s tole utemeljitvijo: »Za vredno in učinkovito sodelovanje pri zapletenih in težkih preiskavah, ki so pripeljale do odkritja in aretacije ter sledeči hudi kazni storilcev napada na železniški most pri Preserju«;

3) naj se izroči listina o posebni zaslugi p. kvestorju Ferranteju Mariu;

4) naj javno pohvalijo karabinjerske častnike: stotnika Marchettija Maria, Garina Maria in podporočnika Brunellija Giannina »za živo in tvorno delo pri težkih poizvedbah za odkritje in aretacijo storilcev napada na železniški most pri Preserju«;

5) naj javno pohvalijo karabinjerskega brigadirja Madoglia Luigija »za prizadevnost in radovoljnost, ki jo je izkazal pri poizvedbah za odkritje storilcev napada na železniški most pri Preserju«;

6) naj izročijo znesek 1100 lir agentu j. v. Torbelliju Emiliju.

O zločinu v Idrijskih Krnicah

V 10. številki revije *Borec* iz l. 1977 je objavljen prispevek dr. Toneta Ferenca, v katerem avtor navaja okupatorjeva in naša poročila o zločinu v Idrijskih Krnicah.

Na strani 520 pravi, da je »prvi zapisani podatek o oslepitvi in obglavljenju dveh ujetih partizanov, ki se nam je ohranil, v poročilu obveščevalnega centra 31. divizije NOV in POJ 14. junija 1944«. Iz tega poročila je razvidno, da so iznakažene žrtve videli pripadniki »Tomaževega bataljona«, oz. I. bataljona Gorenjskega odreda, »ki so ga 13. junija 1944 vključili v Vojkovo brigado kot njen III. bataljon« (glej op. št. 9 na str. 548).

V poročilu Danila Turka-Joca, ki je citirano na str. 535, je tudi opis žrtev: »Vse priče trde, da sta bila oblečena takole: prvi: hlače in jopič vojaški italijanski in ovijače, brez čevljev in kape. Drugi: vojaški jopič, žametaste hlače rjave barve, brez kape in čevljev.«

Leta 1979 so člani krožka mladih zgodovinarjev osnovne šole Cerkno — spomenik NOB pri zbiranju dokumentarnega gradiva za muzejski odderek v Cerknem odkrili v Jagrščah poročilo o tem zločinu, na katerem je podpisan Stane Klančnik, propagandni referent IV. bataljona 16. SNOB Janka Premrla-Vojka.

Napisano je s svinčnikom na risalnem listu in je morda koncept odposlanega poročila, ki pa se je izgubilo. Iz vsebine bi lahko sodili, da je bilo napisano že 12. junija zvečer ali naslednji dan, prav kmalu po pokopu žrtev, ter da je pisec žrtve videl in prisostvoval pokopu.

Navajam ga dobesedno:

»Dne 12 — 6 — 1944 ob 7. uri zvečer smo pokopali dva tovariša iz 16. SNOB Jankota Premrla Vojka III. bataljona. Dobili smo mrtva pri Sedeju na Masorah. Glave sta imela porezane oči izkopane z nožem. Iztaknili so jih živima in govorili Smrt fašizmu — Svobodo narodu. Ko sta bila že slepa so jima dejali »A vidiš svobodo? A vidiš Angleže?« (to je izpovedala gospodinja Sedejeva ki je bila navzoča).

Opis: Eden je nosil angleško poletno bluzo hlače črne in na vsak centimeter po 1 mm debelo svetlejšo črto. Drugi je imel svetlo modro srajco s temnimi podolgovatimi progami, hlače temno rujave s svetlimi dvojnimi progami. Pulover je bil rjav s fršlusom. Čevlje nista imela so jima jih odvzeli. Tudi nobenih dokumentov ni bilo. Eden izmed njih je imel črno titovko.

Opis glave: Eden je imel dolge kostanjeve lase izrazit nos in sive oči. Drugi je imel nekoliko potisano (?) glavo nosna konica se je končevala z izrednim poudarkom na ven, lasje dolgi in neostriženi oba ne obrita.

Pokopana sta na pokopališču Jagršče. Priče pokopa: Peternej Peter iz Jageršč, Magajna Janez iz Krnic in Lapanja Peter iz Jagaršče. Pri pogrebu je bil navzoč tudi IV. batal. 16. S.N.O.B. J. Pr. Vojka s štabom. Podatke zbral in napisal Klančnik Stane prop. ref. IV (najprej napisano III., nato popravljeno IV. — op. A. Š.) bat. Stane«

Morda je to prvi zapisani dokument o grozljivem zločinu, katerega krivci so znani, ne pa še kaznovani.

Ana Štucin

Oton Župančič

Surovi čas

*Zjutraj ne veš, kam bodeš drevi legel,
ne, kdo te vzdrami, ko zapreš oko;
kadar si svojim dragim v róko segel,
nemara si za dolgo vzel slovo.*

*Vtisni podobo svojega očeta
globoko v srce; materin obraz
zapri si dušo: tam samo ti vzeta
mordà ne bosta ta surovi čas.*

Boris Kalin: spomenik NOB v Begunjah, detajl

Dr. Tone Zorn

Nemško poročilo iz leta 1944 o položaju v Kanalski dolini

I

Med gradivom, ki ga hrani arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, je tudi poročilo nemškega varnostnega poveljnika iz Trbiža z dne 12. oktobra 1944 o položaju v Kanalski dolini. Poglejmo, kakšen je bil tedaj po tem poročilu položaj v tej dolini, pomembni za tretji rajh kot ena važnih prometnic med notranjostjo tretjega rajha in nemškimi okupacijskimi silami v Italiji.

Poročilo pravi, da je bil položaj v začetku oktobra 1944 za nemškega okupatorja v Kanalski dolini v »splošnem«, vendar le v primerjavi z »bližnjimi področji«, še kar »dober«. Varnostni ravnatelj je poročal, da je v dolini komajda računati z »vstajniškimi bandami«, se pravi s slovenskimi in italijanskimi partizani. Vendar je moral takoj poudariti, da se v zadnjem času na okoliškem hribovju vedno bolj pojavljajo »bande« iz Karnije, iz območja 9. korpusa in tudi iz Zilje (»šmohorskega območja«), »menjaje« pa imajo partizani v dolini tudi svoje formacije. O partizanih, delujočih v okolici rabeljskega rudnika, je varnostni poveljnik poročal, da se je s prisilno mobilizacijo bistveno okrepila. Prav tako je bilo opaziti okrepljeno partizansko dejavnost na področju Pontablja, po sodbi poročevalca pogojeno s pomanjkanjem hrane v Karniji. Na to naj bi po njegovem kazalo dejstvo, da je bila aktivnost karnijskih (italijanskih) partizanov omejena na prehranjevalne akcije, »na rekvizicije mesa in živilskih potrebščin«. V poročilu zatem beremo, da je bilo v zadnjih dneh opaziti okrepljeno »teroriziranje prebivalstva«; tako je bila uničena vodna črpalna postaja v Pontablju. Partizani so poleg tega zagrozili, da bodo v primeru popravila te postaje vodovodno napeljavo vnovič uničili. Poleg tega se sabotira pošiljanje lesa, namenjenega nemški vojski ter uničujejo mostovi na poteh, ki vodijo do lesnih skladišč.

V Kanalski dolini so imeli Nemci po poročilu v Ukvah šolski bataljon Waffen SS branilcev Krasa, zatem varnostni bataljon vermahta v Trbižu in v Pontablju, stalno osebje bolnišnice, namenjene padalcem ter dvesto mož tako imenovane samozaščitne, sestavljene iz zaposlenih starejših mož in še nekatere enote. Šolski bataljon Waffen SS so poleg nekaj mož stalnega sestava predstavljali »bolj ali manj« izvežbani rekruti. Po sodbi varnostnega poveljnika našteje enote niso bile sposobne nastopati proti stalno naraščajoči partizanski moči (»banditstvu«); to naj bi bil tudi vzrok partizanski dejavnosti. Zato je predlagal, da se za boj proti partizanom ustanovijo majhne ter gibljive, vendar za boj močne formacije. Po njegovem naj bi zunanja izpostava obmejne policijske postaje v koroškem Podkloštru postala samostojna izpostava na Kanalsko dolino, njej pa bi bil priključen

(»podobno kot na Gorenjskem«) poseben oddelek kakih tridesetih mož z nalogo »vznemirjati bande ter jim vsaj nuditi odpor, ki ga vendar sedaj sploh ni bilo«.

Nasprotno pa je bila železnica skozi Kanalsko dolino zadovoljivo zavarovana; poleg že omenjenega varnostnega bataljona sta jo varovali še orožniški postaji v Rablju in v Trbižu. Rabeljski rudnik pa je skupaj z nemškimi orožniki varovala še skupina kakih dvesto Italijanov, o kateri pa Nemci očitno niso imeli visokega mnjenja, saj beremo, da njena bojna moč ni zelo velika, »vendar za ta namen zadostuje«. Nasprotno pa je tovarna verig v Beli peči nezadostno zaščiten (varovala jo je enota italijanske milice). Ostale važnejše objekte so varovale italijanske enote, kot skupine »črnih srajc«, karabinjerji ter finančni stražniki.

Kolikor moremo razbrati iz poročila, so nemške vojaške oblasti nameravale predstaviti v Kanalsko dolino še vsaj dve novi vojaški enoti: bataljon Waffen SS v Pontabelj ter četo orožnikov, slednji naj bi bili nameščeni v Rablju. — Verjetno je bila misel na to četo povezana z omenjenim predlogom o okrepitvi podklosterske obmejne orožniške izpostave, četa sama pa naj bi še zlasti okrepila zaščito rabeljskega rudnika.

Da bi zaščitili važno cestno povezavo skozi Kanalsko dolino, so Nemci posekali na obeh straneh tamkajšnje osrednje ceste pas v širini dvesto metrov, samo varovanje ceste pa je bila naloga že omenjenih orožnikov.

»Trenutni vojaški položaj« oktobra 1944 je seveda imel za Nemce zelo slabo odmevnost med kanalskim prebivalstvom. Varnostni organi so po poročilu ugotavljali, da prebivalci poslušajo sovražne radijske postaje ter prebirajo letake, ki jih mečejo sovražnikova letala. Posledica je bila močna ustna propaganda z negativnimi posledicami. Nemci so sodili, da prispeva k slabemu »vzdušju« tudi slaba preskrba (skupaj z draginjo), vendar pa so upali, da se bo položaj z izboljšanjem vojaškega položaja znova izboljšal. Ob tem so seveda poudarjali geopolitični položaj Kanalske doline, tekomo stoletij vedno znova podvrženi vplivom germanstva, romanstva in slovanstva. Kanalska dolina jim je istočasno služila kot primer področja z »omahljivim« prebivalstvom, saj so se po njihovem Kanalčani vedno znova znali prilagoditi vladajoči državi.

Ne glede na to pa prebivalce Kanalske doline, »kolikor so dosegljivi«, stoodstotno »uporablja« nemška vojska pri obrambnih pripravah. Tako so bili (med drugim) Kanalčani prisiljeni pripravljati les, namenjen nemškemu »južnemu okopu«. Poleg tega so po poročilu Nemci zaplenili les, namenjen kurjavi ter v zameno obljubili — dodelitev premoga. Ob tej ugodni sliki pa seveda najdemo tudi temnejše tone; eden njih se je nanašal na »prisilno banditsko rekrutacijo«, radi katere je trpela proizvodnja v rabeljskem rudniku. Poročilo varnostnega ravnatelja dalje dokazuje, da so skušali nacisti z uvedbo posebne zaporne cone v Kanalski dolini preprečiti partizanom, da bi se oskrbovali s tamkajšnjega terena. Ukrep pa je imel negativne posledice tudi za Nemce, saj so v krajih, vključenih v zaporno cono, primanjkovala živila tudi za domače prebivalstvo; položaj naj bi se izboljšal šele potem, ko so okupatorji kaznovali »krive« trgovce z živili. Videti je dalje, da so Nemci v drugi polovici leta 1944 razmišljali o oskrbovanju Kanalske doline z živili iz »Nemčije«, pač iz bližje Koroške.

II

In kako so nacisti ocenjevali narodnostni položaj v Kanalski dolini? Pri tem se znova poslužimo citiranega poročila. Po njem je bila narodnopolitična struktura prebivalcev doline zelo mešana. Poročilo je posebej poudarjalo, da se ob italijanskem prebivalstvu ne more prezreti močan delež slovenskega življa. In če pokrajina

še vedno daje tipično nemški vtis, je to komajda zasluga Nemcev, ki še živijo v njej. Pač pa je to po varnostnemu ravnatelju dediščina tistih Kanalcianov, ki so se (po sporazumu Hitler — Mussolini iz leta 1939) vrnili v Nemčijo. Tisti Nemci pa, ki so po izselitvi ostalih v tretji rajh še naprej ostali v Kanalski dolini, so bili za poročevalca očitno narodnostno nezavedni ter jim je pripisoval težnjo po »trgovanju« z državljanstvom. Vendar je varnostni ravnatelj upal, da jih bo s pomočjo »stalnega in smotrnega šolanja (mogoče) znova pripeljati k nemštvu«.

Ob povzetem dokumentu pa si oglejmo narodnostni položaj Kanalske doline kot ga daje pregled, nedavno objavljen v tuji periodiki.* Ko avtor pregleda govori o prebivalcih te doline opozarja, da se je italijanski (furlanski) element naselil v njej šele po prvi svetovni vojni (kot je znano, je prostor Kanalske doline do tedaj v glavnem pripadal Koroški in Kranjski). V tej študiji tudi najdemo do sedaj neobjavljene zbirne podatke italijanskega štetja iz leta 1931. Po njih je bilo tega leta v Kanalski dolini 9 550 prebivalcev. Od njih je odpadlo na občino Trbiž 4 856. Žabnice 945, Ukve 835, Naborjet 901, Lipajo vas 300, Pontabelj 788 in Belo peč 925. Bolj od zbirnih podatkov pa je poučno, kaj nam avtor pove o narodnostni sestavi Kanalske doline. Poudarja, da do leta 1934 ni znašalo število priseljenih Italijanov (Furlanov) več kot 20 % teh prebivalcev; med njimi so bili v glavnem železničarji in pripadniki drugih javnih poklicev. Zemlja in ostalo je bilo v tem času še v rokah nemškega oziroma slovenskega življa. O številčnem odnosu med Nemci in Slovenci pa beremo, da je ta do leta 1939 znašal 6 000 : 1 500. Poleg tega je živelo tega leta v Kanalski dolini še kakih 1 200 do 1 300 Italijanov.

Narodnostni sestav pa se je dokončno spremenil leta 1939, ko sta se fašistična Italija in tretji rajh dogovorila o optiranju nemškega življa (tudi iz Kanalske doline) v nacistično Nemčijo. Kot je znano, se je tedaj kar 80 % (po drugih podatkih 90 %) kanalskih Nemcev odločilo za »vrnitev« v Nemčijo. V celoti je bilo v prihodnjih mesecih preseljeno 5 700 Kanalcianov, od tega 2 700 v Beljak, 1 500 v Celovec, na Zgornjo Koroško 500, nadaljnjih 1 000 pa v štajerski Knittelfeld ter v druge kraje. Med optanti naj bi bili tudi nemško usmerjeni Slovenci (v skupnem številu je bilo optantov kakih 10 %). — Po cerkvenih podatkih živi danes v Kanalski dolini le še 800 Nemcev, medtem ko je število Slovencev naraslo na 1 885. Pregled po posameznih farah daje po študiji, ki jo povzemamo, naslednjo sliko:

	Nemcev	Slovencev
Trbiž	100	120
Kokovo	30	—
Bela peč	250	150
Rabelj	25	80
Ukve	20	350
Žabnice	—	550
Ovčja vas	—	220
Naborjet	160	—
Lužnica	30	15
Pontabelj	235	160
Lipaja vas	—	250

Preseneča pa v študiji, iz katere smo povzeli gornje podatke, pisanje o usodi v tretji rajh preseljenih Kanalcianov. Kot je znano, so bili med njimi v večini obrtniki, mali kmetje in delavci in prav preseljene kmete so pričeli nacisti leta 1942 naseljevati na posestva tedaj pregnanih koroških Slovencev. Razumljivo je, da so tisti Kanalciani, ki so po zmagi nad nacizmom sprejeli odvzeto slovensko zemljo,

prevzeto premoženje izgubili. V nasprotju s tem pa pisec omenjene študije pripoveduje, da so bili Kanalčani v znatnem številu naseljeni na Gorenjsko — in to na kmetije prisilno izseljenih Gorenjcev. Kot dokaz mu pri tem rabi dejstvo, da so nacisti leta 1941 poimenovali Gorenjsko za: »južno Koroško«! Po koncu druge svetovne vojne, nadaljuje pripoved, pa so Jugoslovani tako naseljene Kanalčane pregnali in še več, fizično uničili. Resnica je seveda drugačna: marsikaterega kanalskega naseljenca so sicer res pregnali slovenski partizani še v času pred zmago nad nacizmom, dokočno pa so morali zapustiti prevzete slovenske domove šele po vrnitvi pregnanih koroških Slovencev. V zameno so tako razlašeni optanti dobili od tedanjih oblasti na avstrijskem Koroškem celo odškodnino; dokončno pa je bilo njihovo odškodninsko vprašanje likvidirano v začetku šestdesetih let. Resnici na ljubo je treba še povedati, da se je marsikateri Kanalčan branil prevzeti zaplenjeno slovensko posest, njihovo premoženje, ki so ga bili pustili v Kanalski dolini pa je seveda prešlo v italijanske roke. S tem se ni bistveno spremenila narodnostna, ampak tudi siceršnja podoba Kanalske doline.

* Theodor Veiter, Die Kanaltaler Umsiedlung. Izšlo v AWR — Bulletin (časnik namenjen izseljeniskim vprašanjem), Dunaj, 17, 1979, zv. 5, str. 123—128. Zaokroženo podoba problematike Kanalske doline najdemo v publikaciji Bogo Grafenauer, Kanalska dolina (etnografski razvoj), Ljubljana 1946 (izdal Znanstveni inštitut, oddelek za meje).

Peter Levec

Večerna idila

*Še veš, takrät so vdrli v slednji gozd,
povsod obkoljujoč so šli za nami —
in ti si ranjen ležal v polomami
ves dan ob meni sredi naših host.*

*V bližini zaječala je iver ...
iskali so po praprotni goščavi —
spet kletev utonila je v daljavi.
Medtem prišel je blaženi večer.*

*In ko zmračilo se je naokrog,
zrahljal pod tabo sem uvelo ločje.
In tvoja puška meni je v naročje
izdrsnila ti iz vročičnih rok.*

*In mrak razpel je svoj rešilni prt.
Prijazne sape v resju so šumele.
In moje ustnice nad tabo pele
so tiho pesem vej, robid in trt.*

Milan Štante

Plat zvona ni znamenje za zmedo, ampak za napad na sovražnika

(Ob obletnici smrti generala Jake Avšiča)

Te Dantonove besede, besede enega vodij francoske revolucije, citirane kot moto v X. poglavju Kardeljevega »Razvoja slovenskega narodnega vprašanja«, poglavja, ki nosi naslov »Bodočnost slovenskega naroda«, so mi prišle na misel, ko sem pred dvema letoma spremljal Jaka Avšiča na njegovi zadnji poti.

Vendar ni šlo samo za besede, ki so se mi utrnile, šlo je tudi za posebno občutje, za doživetje, ki mi je te besede približalo, jim dalo smisel, ko sem stal nedaleč od groba in ko so se v najbolj slovesnem trenutku končali govori in zadnje besede

Jaka Avšič, 1943

slovesa, in po tem, ko je zapel zbor in zaigrala godba, ko so nenadoma zatulile sirene. Te besede so v meni zbudile še eno pomembno vprašanje, ki si ga zastavljam tudi danes, ki si ga postavlja človek sebi in svoji generaciji. Ko sem namreč ob odprtem grobu vojaka in borca se z vso prizadetostjo zamislil v tiste čase, ko so bile te besede odločilne pri ukrepanju in odločanju mnogih Slovencev, o takrat najpomembnejših stvareh za slovenski narod, v trenutkih, ko je nekatere zagrabila panika in v katerih so se spet drugi pokazali, da so iz prave snovi, in med takimi je prav gotovo bil Jaka Avšič, in sprašujem se, kot se danes tudi mnogi drugi sprašujejo, ali smo mi nasledniki in dediči te velike generacije revolucionarjev, ki so izbojevali zmago v narodnoosvobodilnem boju in z revolucijo postavili temelj naše stvarnosti, ali smo mi sposobni, ali bi bili sposobni v podobnih preizkušnjah, na enak način braniti in ohraniti revolucionarne tradicije, ki so nam jih zapustili. In še nekaj me danes prešinja, namreč da smo za časa njihovega življenja premalo od njih zvedeli, se premalo z njimi seznanjali in sprijateljili, premalo sprejeli iz njihovih izkušenj in da bi bilo mogoče več zvedeti o tistih časih, o ljudeh in dogodkih, ki ostajajo za naše in tudi naslednja pokolenja v marsičem ideal, pa tudi izziv.

V tistem trenutku, ko so zatulile sirene, ki so zmotile sakralni ritual in slovesen obred in ga soočile z banalno realnostjo, je nekdo ogorčeno protestiral, »kaj ga pa lomijo, zavijanje siren, saj ni vojne, saj ni alarma«. In vendar je ravno ta nepričakovan dogodek, ki je zmotil vso slovesnost, v meni obudil posebno doživetje, doživetje na vojno, ko je zavijanje siren kot včasih plat zvona, ki je naznanil naravno nesrečo, katastrofo ali napad sovražnika, vzbudil spomin na medvojne alarme, na paniko ljudi, na zmedo pred bombardiranjem, na strah, ki je grozil in ki je porajal v ljudeh norost, nesmotna dejanja, ko so ljudje klicali na pomoč, se iskali, bežali ali se tiščali v zakloniščih, molili in preklinjali in v strahu in grozi pričakovali najhujše, konec, nemočni, da bi preudarno reagirali, kot da so že vnaprej odrejeni za žrtve; spomnilo me je na tuljenje bomb, na grmenje in treske, ki so pretresali zemljo, ko je v nosnice tiščal prah in smrad po dimu, ko so šrapneli rezali nebo in ko se je marsikomu polila po obrazu lepljiva, vroče slana tekočina in ko je čutil paniko, ki jo povzroča rana, ki jo dobiš od odstrelka ali eksplozije bombe, ki se je nedaleč zarila v zemljo.

Zavijanje siren pa mi ni budilo samo spominov na resnična doživetja, ki sem jih kot otrok neštetokrat doživel v Mariboru, ki je bilo eno najbolj bombardiranih mest v Jugoslaviji, vzbudilo mi je tudi neko starejše, arhitsko doživetje vojne nasploh, vojne, o kateri smo se učili v šoli, katere slike in opise smo spoznavali v zgodovinskih knjigah, pradoživetje vojne, kjer zavlađa bog kaosa, uničevanje in ko »bog z velikim korobačem vihti nad ljudmi, kot z božjo šibo in ko se narodi v zmedu in strahu oprijemajo velikih idej in ko se rodijo prometejske narave, ko se rodijo heroji.«

In ob zavijanju siren, ki mi je vzbudilo asociacijo na paniko, na kaos, na zmedo, na strah, je prišla nenadoma kot navdih pred mene podoba generala Avšiča in morda sem v tem hipu spoznal resnico o človeku, resnico o znancu, prijatelju, o osebi, ki sem jo večkrat srečal, se z njim razgovarjal, o kateri pa pravzaprav nikoli nisem mogel resnično pretehtati, oceniti njegovo težino, pomen. V tem trenutku sem ga spoznal kot človeka prisebnosti, zbranosti duha, hladnokrvnega poguma, ki zna v zmedo vojne prinesiti nek red, prisebnost, zbranost, pomoč slabotnim, in zaščito prestrašenim, ki zadrži roko korobača panike. Je bil to duh heroja, duh upora, ne vem. Vem pa zagotovo, da je bila to hladna zbranost pogumnega, poštenega vojaka, vojaka, ki mu je vojaštvo poklic in ki mu tudi vojna ni nekaj tujega, temveč pravzaprav izpopolnitev njegovega poklica, ki se je torej ne boji

Glavni štab NOV Slovenije junija 1944: Boris Kraigher, komisar, Jaka Avšič, namestnik komandanta, Franc Rozman, komandant, Viktor Avbelj, pomočnik komisarja in Dušan Kveder, načelnik

in ki najde v boju pravzaprav neko veselost, skratka, lik vojaka, ki sem si ga vedno zamišljal iz pripovedi, ki sem jih poslušal še kot otrok pri svojem učitelju Malenšku, nekdanjemu Maistrovemu borcu, ob I. svetovni vojni. Morda je ravno ta lastnost generala Avšiča in ta njegov odnos do bója bil razlog, da se pravzaprav z njim nikoli ni dalo mnogo pogovarjati o sami vojni, ne samo zato, ker je raje govoril o sedanjosti in prihodnosti kot pa o preteklosti, temveč tudi zato, ker ob dejstvih, ki jih poraja vojna, kot poklicni vojak nikoli ni bil pretirano emocionalen in sploh ne patetičen. Očitno se mu vojna ni zdela nekaj povsem izjemnega, pretresujočega in čeprav je bil sredi nje, je o njej razmišljal na logičen, kritičen in stvaren način. Pravzaprav je razmišljal o značaju ljudi, ki so v vojni sodelovali, o taktikah in načinu, o strategijah tako osebnih kot tudi splošnih. Govoril je vedno s spoštovanjem o ljudeh, toda nikoli pretirano vzneseno, vedno stvarno, spoštljivo, kritično, ne glede na visok ali nizek položaj osebe, s katero je govoril. V tem je bil zgledno demokratičen in revolucionaren. V njem je bila neka starejša vojaška izkušnja in tudi miselnost, neka disciplina in opreznost, preudarnost, pa tudi izkušnja, neka tradicija. Čeprav smo Slovenci imeli vedno dosti vojakov, ki so se tolkli na vseh frontah, pod različnimi zastavami in prelivali kri za te ali one gospodarje, pa se mi je vedno dozdevalo, da Slovenci zavestno take izkušnje, take vojaške tradicije nismo gojili in tako so nas in nas še smatrajo za nevojaški narod, ki nima smisla za vojsko, ki tudi ni nacionalističen in večkrat sem bil v položaju,

ko so nam odrekli tudi pogum. Prav zato me je taka tradicija vojaških lastnosti od nekdaj navdala z občudovanjem in hkrati z vprašanjem, ali ima moja generacija, ali ima naša generacija nasploh, ki se vojne sicer ni aktivno udeležila, v sebi dovolj te zrelosti in tudi kulta poguma, ki je bil v prejšnji generaciji gotovo zelo pomemben.

Čez naše ozemlje so se od nekdaj podile vojske. Sam sem doživel odhod prejšnje jugoslovanske vojske in prihod ter tudi odhod nemške vojske, prihod partizanov v Maribor, videl in doživel sem mnogo strahu, ki je pasiviziral ljudi, toda izkušnje odkritega konflikta, boja, spopada s sovražnikom, konflikta, v katerem se je jeklila prejšnja generacija, te izkušnje moji generaciji niso bile dane.

Strah je danes vseobsegajoči fenomen, je kot splošen pojav negotovosti v današnjem svetu, ki ima poleg objektivnih razlogov tudi subjektivne. Ljudi je danes strah tudi pred novim tisočletjem, pred atomsko bombo, pred inflacijo, pred brezposelnostjo, pred boleznimi, ki jih medicina danes še ni obvladala, pred naravnimi katastrofami, pred prometnimi nesrečami, pa tudi pred agresorjem, pred vojaškim konfliktom, pred tujo intervencijo, pred terorizmom, pred napadom sploh in tako se človek sprašuje, če je po zadnji svetovni vojni sploh še na svetu zavladal mir in ali nismo v neprestani vojni, pa najsi bo to hladna vojna ali samo gospodarska, ali samo posredno, preko medijev; o vojnah, ki so se po zadnji svetovni vojni zgodile, nenehno slišimo poročila in v njih na nek tak ali drugi, čeprav tudi samo posreden način, sodelujemo. Z njimi doživljamo strah in se sprašujemo, kaj je pravzaprav strah, kaj je to zmeda, je to nemoč, da se soočimo, da smo kos nevarnosti, je to subjektivni občutek ali je to pravzaprav izraz, ki daje različnim oblikam bežanja od konflikta skupno oznako nesposobnosti, da se soočimo s konfliktom, da smo mu kos. Dokler smo v družbi z generacijami, ki so pokazale, da so kos takim in podobnim konfliktom, da pred njimi ne beže, da sprejmejo kakršnokoli obliko borbe, nas to navdaja z gotovim občutkom zmagovitosti naše družbe, ki ji verjamemo, da bo v vseh konfliktnih situacijah, v katerih se nenehno nahajamo kot družba, kot celota, ubrala najradikalnejšo, najbolj borbeno, najbolj ustrezno pot. Toda ali smo vedno sposobni kot posamezniki tudi dokazati ta civilni pogum, ki ga, kot rečeno, so pokazale in ga še dokazujejo prejšnje generacije revolucionarjev, ki so sodelovali v zadnji narodnoosvobodilni borbi.

Zaupanje v svoje lastne sile, sposobnost, da neodvisno sprejemamo zahteve življenja, hladen pogled nase, na situacijo, v kateri se nahajamo, to daje človeku pravšnjo mero prisotnosti duha, ki človeku primanjkuje, če je pod vplivom strahu. Občutki krivde, ki jih človek podeduje s tradicijo, ki mu jo vsili okolje in ki ima včasih tudi religiozne izvore in je včasih celo večja od strahu, ki izvira iz resničnih objektivnih nevarnosti, je tudi lahko vzrok za paniko. Uporabiti občutek strahu kot pripravo za boj, kot mobilizacijo in koncentracijo zbranosti in moči, kot pripravo za boj, da se s konfliktom spoprimeš, vse to je tisto, kar je nenehno aktualno in kar v veliki meri lahko črpaš, tako iz vzgledov in tudi biografije revolucionarjev, kot je bil Jaka Avšič.

Izhajal je očitno iz neke tradicije, ki je imela veselje do vojaškega poklica že v krvi. Po priimku sodeč bi človek sklepal, da so njegovi predniki bili potomci nekdanjih uskokov, ki so se svojčas na slovenskih mejah borili proti Turkom. Ne vem, če je kdo resnično preveril rod Avšičev, ki sicer izhajajo iz Kleč pri Ljubljani. V družini je bilo deset otrok, od tega sedem fantov, oče je imel srednjo kmetijo, obenem pa je bil tudi trgovec — gostilničar. Jaka Avšič se je rodil 24. aprila 1896. leta. Že kot dijak je sodeloval v naprednem gibanju preporodcev in bil zaradi tega tudi izključen iz šole. V prvi svetovni vojni je prešel na stran Rusov in se

vklučil v »dobrovoljni korpus« Srbov, Hrvatov in Slovencev. Leta 1917 se je boril na solunski fronti. Po vrnitvi 1920 je bil reaktiviran v jugoslovansko vojsko in leta 1928 že doseže položaj načelnika štaba divizije. Od aprila 1941. leta pa vse do osvoboditve aktivno sodeluje v NOB. Maja 1942 je postal član glavnega štaba NOV in POS, kmalu nato pa tudi namestnik komandanta glavnega štaba. Vodil je pohod slovenskih brigad v Beneško Slovenijo in bil 1943. leta izvoljen v SNOS in AVNOJ. Novembra tega leta pa je vodil slovensko delegacijo v Jajce.

Po osvoboditvi je bil šef vojaške misije v Berlinu, leta 1947 je bil preveden v rezervo in bil politični predstavnik in pooblaščen minister na Dunaju. Po tem je bil direktor glavne uprave za gozdarstvo LRS, od 1951 dalje pa predsednik MLO Ljubljane, vse do upokojitve. Poleg drugih dolžnosti je bil tudi član glavnega odbora OF in SZDL Slovenije, bil je republiški, nato pa tudi zvezni poslanec, nekaj časa tudi predsednik Konjeniške zveze Slovenije; bil je nosilec mnogih odlikovanj, partizanske spomenice, OZN orden zaslug za narod z zlato zvezdo in več visokih odlikovanj OPZ, orden partizanske zvezde z zlatim vencem.

Jaka Avšič, ki je bil tudi po upokojitvi vedno aktiven družbenopolitičen delavec, ki je sodeloval s številnimi prispevki v raznih publikacijah in časopisih, med drugim tudi o vlogi slovenščine pri poveljevanju. Vendar ena njegovih največjih zaslug za razvoj narodnoosvobodilnega gibanja je bila v tem, da je s svojim odločnim nastopom leta 1941 proti izdajalski politiki Draže Mihailovića vplival na večino svojih stanovskih tovarišev, da so se opredelili za OF, s tem pa je bil razvoj četništva v Sloveniji ves čas vojne skoraj onemogočen. Njegova velika zasluga je bila tudi v tem, da je izkoristil priložnost, ko je prevzel vodenje slovenskih brigad v slovenski Benečiji, da je stopil v stik z vrhovnim štabom angleške imperialne vojske, pri čemer je apeliral na zaveznike za pomoč pri dobavi orožja. Vse njegove zasluge med NOB in tudi po vojni ga kažejo kot dinamično osebnost, ki je kazala ves čas veliko zvestobo slovenskemu narodu, visok patriotizem, kar se je posebno pokazalo še ob razpadu stare jugoslovanske vojske, ko je okupator skoraj neovirano zavzemal jugoslovansko ozemlje in kjer v svojih spominih s posebno grenkobo opisuje stanje panike in zmešnjave, ki je nastala ob prodiranju nemške vojske na jugoslovansko ozemlje.

Razsul jugoslovanske vojske je zanj pomenil veliko razočaranje, v tem je videl dramo, ki jo je kot konjeniški polkovnik osebno občutil. V svojih spominih piše, kako so se pomikali skozi Mačvo proti jugu. »Vojaki so samovoljno zapuščali polk, tako se vedejo tudi nekateri oficirji. Ni bilo mogoče zadržati teh ljudi, nered je vedno bolj naraščal... V mojem oddelku je bila enota težke artilerije, ki sem jo poslal nazaj na nove postojanke, ki so s svojim ognjem pomagale pri zaščiti našega odreda. Kapetan je kar po svoje ukrepal in odhittel proti jugu mimo položaja, ki je bil določen za obrambo, mojega povelja ni niti poskušal izpolniti. Odgovornost in disciplina zanj nista obstajala več.«

»Pozneje smo jahali mimo zapuščenih, še čisto novih topov, ki so obtičali v razmočeni ilovnati zemlji. Na poti našega umikanja smo naleteli tudi na trupla vojakov. Odkod pa to? sem se vprašal. Saj vendar enote, ki so se umikale pred nami, niso imele nikakršnih borb s sovražnikom. Nekdo je obrazložil, da gre za žrtve ropov, ki so bile izvršene od strani samih vojakov. Takšna hudodelstva pa so povzročila neznatne vsote denarja. Zlikovci so izkoristili vse večji nered in razpadanje...«

Jaka Avšič se spominja dalje: »... Pri Ljubiji na reki Drini je pri mostu prišlo do zastoja. Sovražnika pa še ni bilo za nami. Prispel sem na to zbirališče, z zadnjo enoto. Ugotovil sem, da je bila močno okrnjena glavnina tako ene pehotne, kakor tudi ene konjeniške divizije.

Pa se ni pokazala nikakršna potreba za tako hitri umik brez bojov... Neutrjene in pomanjkljivo opremljene enote so zaradi hitrega premikanja in utrujenosti še hitreje odpovedovale. Tudi nikakršnih ukazov in instrukcij za umik v Bosno ni bilo.«

»Ker sem se na Drini pojavil kot poslednji, so že v paniki raznašali vest, da se je polkovnik Jaka Avšič predal Nemcem. Z druge strani Drine štabi divizije pozivajo, naj odložimo orožje. Tako so razpadale tudi naše enote in to skoraj brez sovražnikovega pritiska.«

V tej zmedi predlaga polkovniku Avšiču major Wurzbach-Podkoren, komandant kolesarskega bataljona, v katerem so bili večji del Slovenci, naj bi s tem bataljonom, ki je bil razmeroma še dobro ohranjen in tudi usposobljen za boj, udarili po Italijanih v Ljubljani, jih pregnali iz mesta, v Ljubljano pa naj bi spustili Nemce. Za to idejo se Jaka Avšič ni ogrel.

»Pri tem navajam žalosten in skoraj neverjeten primer strahu pred našimi nasledovalci. Na Drini smo namreč uredili mostobran, pritiska od strani Nemcev pa ni bilo še od nikjer. Ker se na opomine in odredbe štabov divizije nismo hoteli vdati, so nam zagrozili z nemškimi avioni! Oficirji so se začeli postavljati v osmerostop z namenom, da se predajo in preidejo na drugo stran reke, kjer so bili divizijski štabi. Tam nekje se je baje pojavila tudi neka prednja nemška enota... Zmešano, preplašeno in brez glave se je pokazalo naše vodstvo in to na vseh stopnjah. Žalostna in bedna slika!...« razočaran skicira Avšič to stanje v svojih Spominih.

Ko so Avšič in še drugi iz njegove enote prišli na levi breg Drine, na bosansko stran, so jih tam Nemci obkolili in odpeljali v zbirno taborišče. Avšiču se je posrečilo, da je pozneje na transportu proti Madžarski skočil iz vlaka in zbežal. Uspel je prebroditi tudi razne druge težave in priti v Zagreb; tam razočaran in resigniran opazuje, kako so že mnogi oficirji presedlali k okupatorju in nekateri v prid okupatorske oblasti zanjo »z veliko vnemo tudi že delajo.«

Kam gremo? Kakšno razpoloženje je vladalo v tej vojski nasploh iz aprila 1941 in kakšna je bila to vojska? se je gotovo vprašal polkovnik Avšič na Drini. Sprijazniti se s stanjem, takšnim, kakršno je. Se je tudi v glavah teh ljudi kuhala resignacija in obup ter prepričanje, da je vsega konec?«... konec tudi s Srbijo, ki je vse njene vojne s Turki, Bolgari, z Avstro-Ogrsko niso spravile tako na kolena, kot so jo sedaj Nemci...

Ti odlomki iz njegovih spominov mi samo potrjujejo občutek o nekaterih temeljnih lastnostih Jake Avšiča, ki sem jih občutil v stiku z njim in ki bi jih lahko strnil v sposobnost za zbran, smotrni odpor proti vsaki nevarnosti, ki ogroža življenje, stabilnost življenja, stalnost. V njem je bila neke vrste imunost do panike. Jaka Avšič je bil brez dvoma trezen realist, velik življenjski praktik, ki je imel velike izkušnje iz prve in druge svetovne vojne, v svojem pestrem in dinamičnem življenju je spoznal ogromno ljudi. Znal je z njimi kot vojak ravnati, jim poveljevati, stal je z obema nogama na zemlji in jemal stvari v življenju zelo resno, morda včasih še celo preveč zares. In čeprav je bilo njegovo hrepenenje uravnano v morda urejeno in mirno življenje, v stalnost, v varnost razmer, kjer bi se naj življenje živelo sredi družine, v lastnem domu, stanovanju, čeprav je z vso vnemo ljubil življenje, vsak trenutek življenja, baje je tik pred smrtjo svojim najbližjim povedal z nekim ključovalnim zanosom, češ, še živim. Čeprav so vse njegove simpatije bile na strani urejenega, mirnodobnega življenja, pa se je pokazal v strahotnem ciklonu vojne z veliko silo poguma, vzdržljivosti, stanovitnosti in potrpežljivosti, pa tudi trmoglavosti, predvsem pa razsodnosti in zbranosti, ki jo zahteva aktivni odpor v vojni,

Jaka Avšič v oficirskem klubu v Atenah ob podelitvi grškega odlikovanja v spomin na prvo svetovno vojno in udeležbo na solunski fronti

ki jo zahteva obramba lastnega življenja, življenja lastnega naroda in obstoj države. Sposobnost preudarnega reagiranja, sposobnost, da se upreš temu, da bi postal nemočna klavna žrtev, kot to postanejo vsi, ki jih zagradi panika in zmeda vojne, sposobnost, da se nasilju upreš, da ne bežiš pred njim, da ga demitiziraš, da sovražnika kritično analiziraš, da se ne pustiš prevarati, predvsem pa da obdržiš v sebi željo po odporu, po boju in zmagi, vse to so lastnosti, ki se mi zdi, da so bile lastne generalu Avšiču in tudi mnogim njegove generacije.

Zadnje čase se govori o generaciji, ki je doživljala vojno, predvsem travmatično, kot ó travmi, ki ji ni bila kos. Gre za generacijo, ki je bila premlada, da bi lahko v zadnji vojni aktivno sodelovala in je doživljala vojno predvsem pasivno, kot verigo travmatičnih doživetij, za katere ni našla vedno najbolj racionalnega odgovora ali ga sploh ni našla. Govori se o generaciji, ki tudi ni mogla preizkusiti, ki pa je vendar znala ceniti in občudovati te, ki so se v vojni vihuri potrdili, napravili in izšli iz nje zmagovito. To je moja generacija in morda ravno mi čutimo še posebno nagnjenje spoznati in ohraniti te revolucionarne in odločilne lastnosti, s katerimi se medvojne generacije, ki so sodelovale v NOB, ponajbolj. Spoznavanje resnice o takratnih časih in ljudeh nam je zato, posebno moji generaciji, posebno pomembno; osebni problem, kajti preko tega je mogoče preboleti tudi lastna travmatična doživetja iz vojne in ob seznanjanju z ljudmi kot so Jaka Avšič in tudi drugi, tudi lastno dozoreti in se čutiti sposobne, zoperstavljati se vsem morebitnim konfliktom, ki bi ogrožali našo stvarnost.

General Avšič mi bo ostal v spominu kot človek, ki sta mu bila panika vojne in strah tuja in ki je znal v viharju vojne in najbolj kritičnih trenutkih ohraniti smotr-

nost, zbranost in racionalnost reagiranja, ki je znal dati pogum in prisebnost tudi tem, ki jih je strah in panika vojnega meteža ogrozila in jim pretila, da jih uniči. Jaka Avšič je s svojo vojaško vzgojo kot poklicni vojak utrdil to v Sloveniji premalo cenjeno tradicijo, in postal tako tudi eden od tistih kamnov in temeljev, na katerih se bo gradila bodoča pripravljenost za samoobrambo in zaščito naše stvarnosti.

Miran Jarc

Sonet obupa

*Ko bi to noč brez zvezd še mogel spati,
ko so kot listi duše nam brez teže,
ko slišimo usodo frfotati
nad nami... O, če nas oblak zaseže*

*viharja, ki nekje drobi države...
Tam ljudstva na kolenih kamenijo...
Še preden se iz groze prebudijo,
že so jetniki groze nekrvave.*

*Čemu noči za slepi rod prečute,
čemu pričakovanj vekovi črni?
Poslednjo iskro v mračnem srcu vtrni!*

*Saj korenine niso še izrute.
O, da bi kakor kače pod zemljó
zasekale strup v tujčevo petó.*

Hinko Vilfan

Jugoslovanske vojne sirote v uku na Češkoslovaškem

(Prvi slovenski transport v Kuřimu
pri Brnu na Moravskem)

Bojevitá, borbena, nepopustljiva in na koncu zmagovita Jugoslavija je bila med severno-slovanskimi narodi osupljivo spoštovana in v svetu nasploh visoko cenjena. Ob prikazanih izgubah skoro dveh milijonov prebivalstva sta bili dve slovanski državi, prav tako v vojni že prej prizadeti, Češkoslovaška in Poljska, s svojo vseskozi bolj razvito, ohranjeno in razgibano ter v zahodnem svetu cenjeno in priznано industrijo, pripravljeni pomagati Jugoslaviji na ta način, da ji izučita delavski strokovni kader, kar sta svetovali kot temelj industrijskega dviga države.

Obveljal je dogovor, da je najbolj primerno usposobiti vojne sirote — to je otroke v vojni padlih, pobitih in kako drugače izginulih staršev. Morda je šinila v misli nekaterih odločujočih severnih predlagateljev njim že znana Makarenkova »Pedagoška poema«, da so se odločili za to kot najboljšo pot.

Češkoslovaška država se je obvezala sprejeti 2500 vojnih sirot v izučevanje v kovinarski, usnjarski, tekstilni, čevljarski, porcelanarski, gumarski stroki, optiki in hmeljarstvu. Pozneje se je pokazalo, da so podpisniki pozabili na obrobne podrobnosti: oblačenje in prehranjevanje med učno dobo, vendar so češkoslovaške tovarne naknadno prevzele še to manjkajočo obveznost.

Manj vojnih sirot je bilo na Poljskem, bolj v doučevanju, predvsem tekstilu v Łodzi.

Do začetka 1946. leta je bila na Slovenskem izbira zadovoljivo izpeljana. Iz Ljubljane je krenil 26. februarja prvi transport petdesetih vojnih sirot proti vzhodu v neznano, zakaj umikajoči se Nemci so leto prej za poslednji vlak pripeli rušilno kljuko, da je za seboj rezala železniške prage od Beograda proti Zagrebu, da je proga na široko zevnila. Obnova je do naslednjega leta dostavljala sproti stesane prage in že vzpostavila železniško zvezo s prestolnico, medtem ko so manj važne proge še čakale vstajenja, ker so z njih pobirali glavne, na magistralni železnici manjkajoče dele. Vredno je ne pozabiti, da niti v bolj razvitem svetu ni bilo nadomestil, rezervnih delov v zalogi takoj po vojni, kaj šele pri nas. Zato so se pri nas morali znajti, kakor so vedeli in znali.

Po dobljenih navodilih Lojzke Štebijeve, referentke na ministrstvu za delo LRS, nekdanji prvi slovenski učiteljici — socialistki, sodelavki Etbina Kristana, je bil izbrani vzgojitelj tem vajencem prepuščen lastni iznajdljivosti z zaenkrat edinim ciljem: Subotica. »Do tja, tovariš, skrbi za fante ti sam, od tam naprej pa pojde skupen, jugoslovanski transport — si boste pa skrbi porazdelili, ne?... Vsaj mislim, da bo tako... Rado pa se zgodi drugače... Tudi nevšečnosti imej v vidu, ali ne, kaj?«

Večer pred odhodom se je zadržal med njimi v vajeniškem domu v Kersnikovi ulici v še ne do konca iz kapéle prezidanem prostoru, kjer je odkril veselo razpoloženje, revno opravo in odklonilen sprejem, da bo nekdo, ki jih naj bi imel na vaje. Slišal je skrivna, odklonilna čudenja: »Kaj, a tale stari bo z nami? No, smo že katerega ukrotili, pa bomo še njega v sveto olje dali, he!« Saj je skoro že eno leto, kar je minila vojna — in, na Češko gredo, mar ne? V nekritičnem mladostnem prepričanju, da so že odrasli, so se vedli samostojno, samozavestno, ko so nekateri, prostovoljno umaknjeni k stenam, bolj opazovali, navajeni trušča, kot sodelovali pri nastopanju.

»Po kateri progi pa, tovarišica Štebijeve?« se je upal skromno vprašati.

»Tovariš! Partizan si bil! Torej, znajdi se!« je s pripravljenim, neprepričljivim izstopajočim, še kar pogumnim nastopom zaključila.

»Do Zagreba imate vagon. Tam pa glejte, tovariš spremljevalec in vzgojitelj obenem, da nam ga zagrebška direkcija vrne!« so mu na železniški postaji zahtevno zabičali, nič pa si ni »k am'« jemal, da je na ušesa vlekel zraven stoječi bodoči vajenec Štefan v zbiksanih škornjih.

Ta isti fant je v Zagrebu med spremljevalčevim dogovarjanjem od postajnega načelnika gladko, nič vprašan, kar prismoljen spet zraven, zahteval vrnitev vagona z naslednjim ošpičenim glasom:

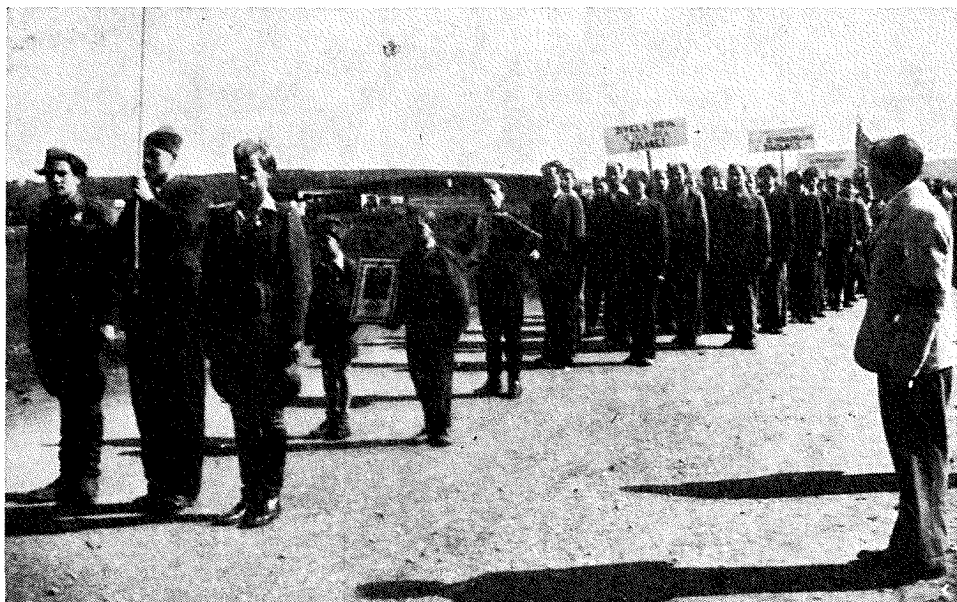
»Slišite vi! Na ljubljanski železniški postaji so naročili, da morate naš vagon vrniti takoj v Ljubljano.«

Seveda je spremljevalec, njegov bodoči in že vzgojitelj, moral globoko po sapo, ko bi ga najraje pretrgal na dva kosa kot Krjavelj samega hudiča na barki. Zadrega pa taka! Zamera pa razumljivo nič manjša in po stari krajevni navadi še narodnostno »poštrihana'... In nos se jim je pobesil, da so šli na mestu in nemudoma odklapljat ter vračat vagon.

Po tej zadregi je bilo teže premostiti naslednjo težavo: Ker se je skupinska vozovnica glasila za krajšo, med vojno porušeno in še ne obnovljeno železnico, bi morali doplačati za vožnjo po glavni, mnogo daljši železnici. Pa je postajni načelnik zamižal in še sprevodnikom naročil, naj ob pogledu na skupinsko vozovnico zamižijo. Saj radi mižijo...

Od Zagreba naprej so imeli priložnost prisostvovati preprostemu izganjanju potnikov brez veljavnih vozovnic iz vlaka. Tudi to je bil pouk in predmet primerjave z našimi potovalnimi uredenostmi. Vlak je pridrčal do napovedane Stare Pazove. Vzhičeni železničarji so spet glasno dajali duška slovenski točnosti in redu.

»Čez pol ure bo krenil z beograjske postaje brzovlak za Subotico. Grem telefonirat, naj mu priklopijo za nas en vagon. Seveda, če ga imajo. In če ni že prepozno, in če imajo sploh primerne, ga bodo pripeli. Tedaj bo, če ne, pa ne... Za vsak primer se razpostavite s prtljago in vrečami, porazdeljeni ob vagone, če res naročenega iz Beograda ne bi bilo,« je naklonjeno in človekoljubno svetoval postajni načelnik, ves žareč v želji, da bi se napoved uresničila. In se tudi je, kar se je ob napovedanem času izkazalo. Še med čakanjem so nekateri fantje skočili

Jugoslovanski vajenci iz Zbrojevke v sprevodu ob prvi obletnici zmage

iz gole radovednosti malo naokrog, zapustili razpostavljene vreče kot v vreče nabran krompir na njivi, da so samevale kot cvajundfircgarji na bovški fronti v prvi svetovni vojni, izvohali krčmo, pili iz korajže za korajžo ‚mekanu rakiju‘, jo primerjali naši langi ali najgi — in videli sprevod groze: sestradani nemški vojni ujetniki so se s težavo pomikali, opiráje se na grčavke.

Pa so se vajenci z nabasanimi vrečami hlebov belega kruha, povojenim mesom, Unra konzervami in punkeljni ter kovčki zdrenjali v prazen, za njih rezerviran vagon.

V vagonu so se spogledujoč oddahnili. Eden je vzdihnil.

»Kaj pa ti je?« ga je pobaral sosed raziskujočega pogleda. »Bolan?«

»Veš, če bi zdaj posebnega vagona ne bilo, bi pustil vse tam, kjer je bilo razpostavljeno kot na sejmu, in jo pobrisal nikamor drugam ne kot naravnost domov,« je oni zaupal in še dodal: »Da bi lezel v nabasan vagon — nak, to pa nikakor ne!« je končal vznemirljivo priznanje.

Vseh petdeset je tiho, s preudarnim kimanjem zatrjevalo isto.

V Novem Sadu je vlak zapeljal prek čudno naloženega mostu kar na promena-do. Ljudje so se odmikali in zaustavljala se je radovedna mladina.

»Kuda, drugovi?«

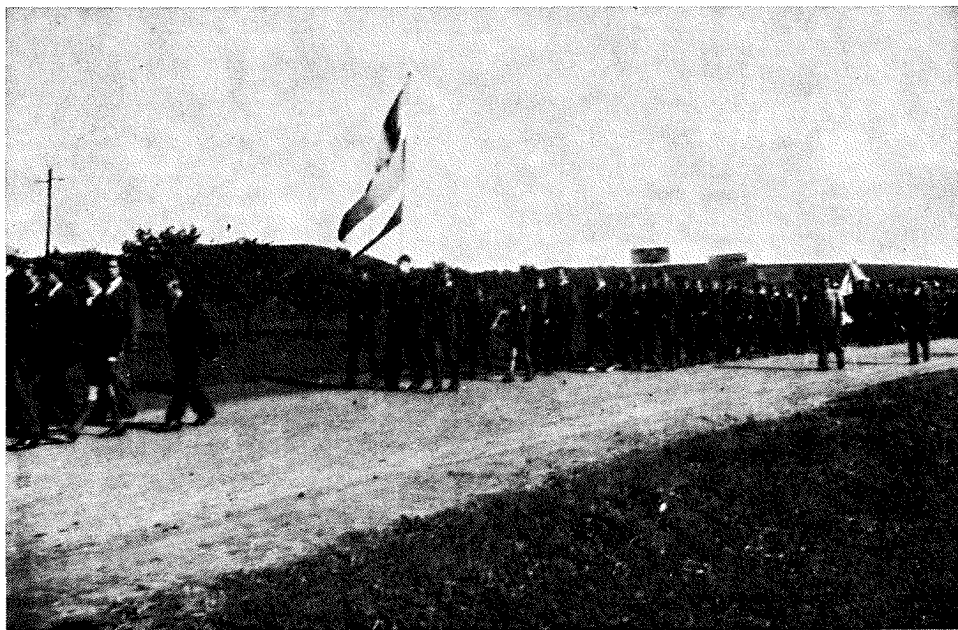
»Na Češko, kam pa drugam,« se je slišalo iz vagona vpiti.

»Mogu s vama?... Ja ču s vama!... Stanite, da idem s vama!...«

Ali vlak jih je bržkone slišal, zakaj potegnil je hitreje na staro progo in hitreje zavrtel kolesa, da jim je ušel.

Spet povpraševanje v prometni pisarni. Vedeli so za na Češko namenjene transporte, ali do zdaj da še nobenega ni bilo mimo, so pravili.

Prisopihal je obveščeni pripravljalni odbor socialnega skrbstva. Sledilo je navdušeno pozdravljanje s spremljajočim: Igen! Igen, družé, igen, pri čemer se je spričo odraslosti mogel vzgojitelj spomniti teh pritrdilnic iz madžarskega jezika, ki jih

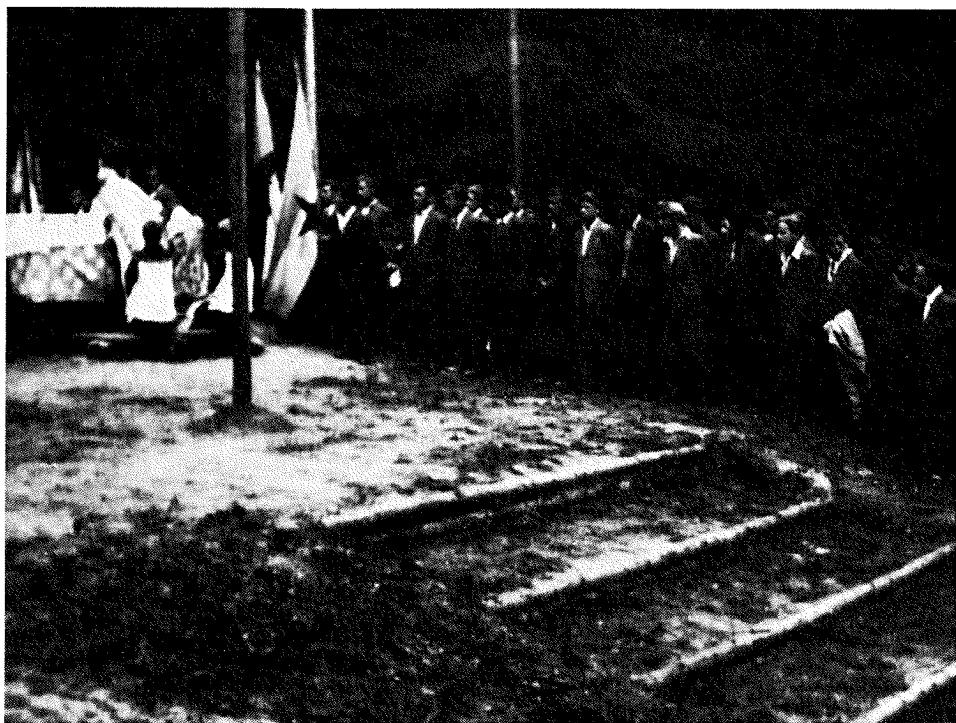

Jugoslovanski vajenci iz Zbrojevke v Kuřimu v sprevodu dne 9. maja 1946

je mimo le-teh med prvo svetovno vojno kot otrok večkrat slišal od madžarskih vojakov v domači vasi, ko so madžarske — ali takrat ogrske — čete z dobrdobske ali soške fronte prihajale v zaledje odpočivat si, in so lahko ob nedeljah gledali v papirniških praznih 'gomazinih', v enem, spremenjenem v molčeč vojaški kino, koder je gibljivim slikam avstro-ogrskih zmag vsiljeval življenje harmonikar Grlica, doma iz Brezovice, s svojo večno se ponavljajočo melodijo 'Ich bin von ka und ka Infant'rie Regiment, wo der Deutschmeister Nummer vier — zweimal štir ...' potem pa je za tri glase višje ponovil spet znani uvod, ki so ga kuštravci požvižgavali iz dneva v dan kot čez leta kasneje odlomke iz 'Soniboja' in razvpite 'Ramone'. Tedanji otroci so pobirali tuje besede brez zavedanja njih pomena, ki je v nenavadnem vojnem stanju izražalo tisto, česar niso bili v stanju, odmaknjeni od rednega življenja, doseči. Šele kasneje so po ovinkih izvedeli za pomen pina, fekete, et, ket, harum — nemslobot madžarum — igen!

Kot namazano je šlo z njihovo dobro voljo in naklonjeno darežljivostjo tako daleč, da so skupino z vojaškimi vozmi prepeljali v ta nočni hip izpraznjeno kasarno in mladince razmeščali v še tople, komaj izpraznjene postelje. Po dva so morali spati v sleherni, ker je fantov bilo več kot za eno spalnico. Vzgojitelj je s težavo privabil menda najmanjšega; kar za Turka se je pisal, in z Ježice je bil doma. Hrana? O, madžarska: slanina, mast, paprika, da so straniščna vrata po prvem navdušenju noč in dan nenehno loputala. Od povsod je silila mast — le iz tečajev straniščnih vrat ne. Pazili so na stopinje, kam stopiti, da ti ne bo spodrsnilo. Po nekaj dneh je še na stopnicah spodrsavalo. Igen!

Nekaj dni je trajalo čakanje in zbiranje transportov iz drugih predelov države. Prihajajoči so bili oblečeni v nove, enako krojene konfekcijske obleke, in obuti v nove, trpežne, še škripajoče čevlje. Vojne sirote so imele slovenske, skromno oblečene, za osebne nosače. Niso se več pritaknili svojih prtljag, predvsem ne po

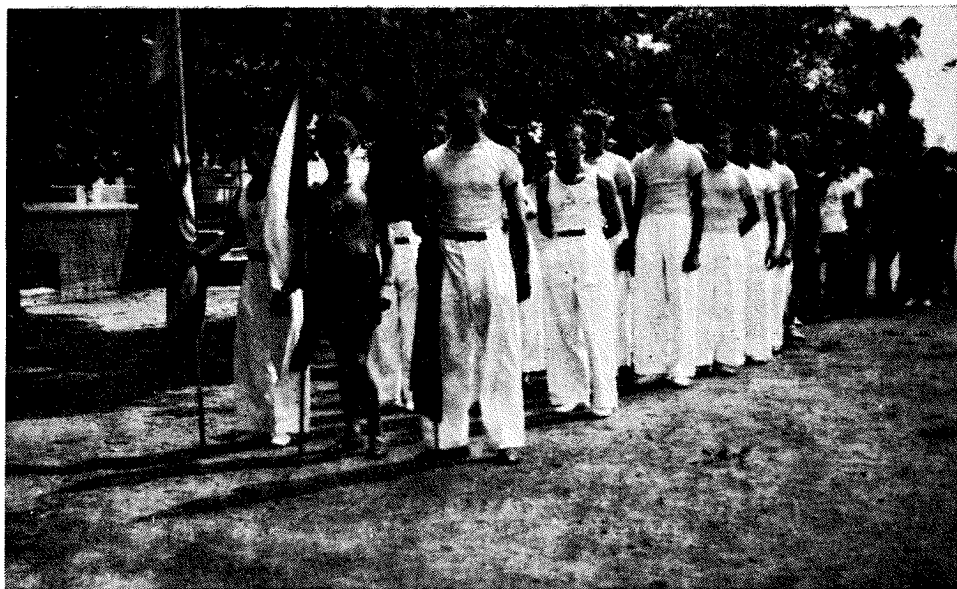

Jugoslovanski vajenci iz tovarne Zbrojevka v Skolicah na odkritju spomenika Stevu Mihailoviču in češkim borcem poleg obnovljenega bunkerja

20 kg težkih paketov hrane. Vse Transporte so slovenski mladinci zaporedoma pričakovali in vsem nosili prtljago kot peronski postreščki, kar se je ob odhodu v inozemstvo ponovilo. In že je eden naših mimo spremljevalca-vzgojitelja v stran obrnjen pritajeno povedal, da je eden onih potožil, kako ga je pred sarajevsko železniško postajo kot čistilca čevljev ‚začopatil‘ miličnik in ga postavil pred nedvoumen odgovor: ‚Ili ideš za Čehoslovačko — ili u rešt...‘ In da je pripomnil, da ni en sam tak, in da so nekatere že kot potepuhe ujeli in naložili, dočim so se nekateri že dalj časa učili pri mojstrih. Ampak: nosove so znali vihati nad ‚švabami‘.

Blizu je bilo prehodno taborišče za povratnike, preseljence, izseljence, vojne ujetnike, kamor naši niso silili, pač pa na opustelo in z vidnimi znaki divjaštva zapuščeno Paličko jezero, kamor je še v tistih časih, ko je bila še meščanska in purgarska manira v navadi in dostojni človeški odnosi sploh, vozil tramvaj. Med hojo so se pogovarjali s kmetom. Zanimanje zanj se je mladincev polotilo ob pogledu na njegov par vpreženih, iskrih konj. O njih je stekel pogovor. Mož je z zasenčenim prizvokom v glasu dal nepriznanja novim pobudam v kmetijstvu: traktor, traktor... češ, da ‚traktor, bôga vam ljubim, ne sêre... Gnoja ne bo, gnoja...‘ Gnoj... traktor... zanemarjeno jezero... vse trhljeno... šipe ne ena sama cela... notranjost posrana... In marsikaj se je zapisalo na notni sistem redkih možganov...

Skupine so zasedle, za katerega se je šele gôri izvedelo, da je bil kraljev dvorni vlak. To je bilo takole: Med nočno vožnjo je streljanje ustavilo vlak... Nazaj! Čez

Jugoslovanski vajenci — telovadci pred telovadnim nastopom

mejo ste. Kdo pa ste? ‚Nem tudom‘... ‚Nem slobàt — za kište sràt...‘ Po sporazumu z madžarsko obmejno stražo se je transport ustavil šele v ‚Budapêšt‘... Vojska, vojska v rjavem, glave pri glavah — taka je bila ogrska radovednost, kakšni so le ti Jugoslovani? Jih je še kaj ostalo? Nismo vseh v Prekmurju na mesarske kaveljne pobesili? Kam so se neki skrili, da jih vseh nismo, a? Imajo li dvoje oči, nos po sredi obraza? Jih je kaj v hlačah, je bržkone zanimalo nemirni ženski svet z metlami v rokah — pa gotovo ne zato, da bi se njih otepale — ki je napolnjeval sleherno okno in okence. Zakotalijo jim Slovenci, ko ven niso smeli, nekaj hlebcev kruha. Še vojaki so se sramežljivo pognali na lov za njimi, ženske pa smehljaje, ne le radovedne vsega, a zlasti ‚tistega‘ potrebne ženske.

Tudi Madžarske bo enkrat kraj. Res. V Komarnu je vlak zapeljal na češkoslovaška tla. Radostna lica, nasmejani in naklonjeni pogledi, srečo izdajajoče pozdravljanje. Spremljevalci se ne jenjajo čuditi povpraševanju železničarjev, če imajo slučajno uro pri roki, in koliko je ura?

Železničarji... So mar brez ur?... Je-li to sploh mogoče!

»Kaj jih vi nimate?«

»Nemáme,« je pritrdil Slovak ves nesrečen. Izgledalo je, da ga je hudo sram.

»Kako, da nimate?«

»Zabrali.«

»Kdo?«

»Tovarišči.«

Spet so šli naši globoko po sapo.

»Pa nam pripnite kakšno hitro ‚mašino‘!« je prosila ena iz makedonskega spremstva in lepo pogledala najlepšega ‚ajzenponarja‘.

Zakaj pa ne! Bržčas pa so jih naglo vrženi strokovno na višini izučeni pogledi po dvorni garnituri opozorili na previdnost. Smehljaje — in z rokami mencàje — so dodali z izkušnim glasom, da se morajo prepričati, bo-li sploh vzdržala.

Jugoslovanski vajenci iz Zbrojevke

... Vzdržala? ... Kdo? ... Kaj? ...

Obžalujoč so dejali, da bi se sesedla pri njihovi hitrosti. Ko so izvedeli za njen izvor, so si jo še od znotraj kaj natančno ogledali. Priznanja so dali le kuhinjski posodi iz nerjavečega kromovega Krupp-Lhrom jekla, zakaj vsaka posoda se je bahala s svetlim karadžordževiškim grbom.

Nadaljevala se je dolgotrajna in tikatoka-tok-tik-toka-tok-tok zdolgočasena vožnja proti Bratislavi, nekdanjemu madžarskemu Požunu, kakor se je imenovalo še v starojugoslovanskih šolah, kadar je bilo treba omenjati v Požunu sklenjen mir. Tega imena ni bilo moči v atlasu najti, a profesor zgodovine ni povedal, da je to Bratislava — enako, kot še danes zahod in mi z njim vred izgovarjamo Austerlitz, ki ga prav tako na nobenem zemljevidu ni, in nismo vedeli, da je to vas Slavkov pri Brnu, koder je Napoleon namahal združene Ruse in Avstrijce — ali kot poznamo danes ta dan le München, da se človek sprašuje, boječ se priznati nenadno neznanje, kje je Ažbetovo Monakovo in Daladierovo — Hitlerjevo črtanje Hachove Češkoslovaške države z zemljevida Evrope sploh je. Slovencem kot Čehom in Lužičanom so bili znani bolj Draždani (Dražďány), ko danes le Dresden pišemo. Ali pa Leipzig namesto nekdanjega Lipskega. In lužiška Běla Woda, od koder prihajajo hokejisti tekmovali v Ljubljano, pišemo kar se da Vzhodni Nemčiji uslužno, da so iz Weisswasserna, dočim enega igralca pišejo Noak, ker jih je pri Delu sram po lužiško napisati Nowák, kakor se hokejist piše. Le kako se z njim v Ljubljani sporazumevajo! 'Gvišno' po nemško, čeprav so Slovani, ki jim Nemci rečejo Sorbi.

V tej Bratislavi torej, so izstopili iz transporta tisti, določeni za Zlin, učiti se štumfe štrikat, leder' in obutev, ki ji vi, Štajerci, šuhe' rečete, delat.

Slovenska skupina je izstopila v Brnu, srcu Moravske dežele, medtem ko se je osušenemu transportu mudilo zaradi že drugi dan trajajočega sopihanja proti Pragi, mogoče čez Kolín, ali skozi Pardubice in Hradec Králové ali pa po bližnjici

Jože Mikec: Središče Kuřima

čez Nemecky Brod, spotoma se olajšujoč živega tovara v krajih znamenite industrije. Ker je bilo več ur zamude, jih v Brnu ni pričakal slavnostni sprejem, ki ga je organiziral ing. arh. Vjekoslav Sajko, ki je tu, v Brnu, opravljal posle nekakšnega jugoslovanskega ‚badava‘ konzula ali ambasadorja — kakor komu drago — in bil ves čas vajencem na moč vsestransko naklonjen. Najbolj so pogrešili že nekaj ur čakajočo godbo na pihala, ni pa manjkala na moč zgovorna, zobata, vedno pri roki bodoča gospodinja v prehodnem domu, ki je nenehno in vztrajno kot navit gramofon zagotavljala ‚Slovínce‘, da jih v Starem Brnu, v Hlinkah, številka 21, v zaplenjeni vili židovskega opekarnarja, čaka ‚váše narodno jídlo‘. Je ta narodna jed mogoče džuvec, za katerega Slovenci še slišali niso? Med vojno celó ne, ko se ni kazalo braniti kiselkastega, neslanega — tudi ne — muljega mesa.

V varstvo in oskrbo je slovenski transport bodočih vajencev prevzel ‚ústav mrzačelú‘ — zavod paraplegikov, koder je šlo fantom vse na roke. Hrana je bila odlična in brez prigovarjanj vedno pohvaljena in sprejeta ob zavesti, da pa le ni ‚naša‘: kruh črn, brez kvasa, ki se mu na Slovenskem ‚germ‘ reče, tudi ‚presgerm‘ — tak kot vojaški komis svoje dni, notri kumina ali kimeľj po domače, okusen, težak in dolgo časa svež, dočim belega kruha ni bilo videti, več belega peciva, na primer žemelj in kajzeric. Kava kot vsaka Franck ali Kolinska, kakršni Nemci Kaffeursatz rečejo. Nadalje mesnata jedila, dočim zelja, ohrovta, kisle repe niso bili deležni, pač pa vse sladkano in malo slano in še ‚malo bolj malo‘ zamaščeno, če je verjeti češkim pripovedovanjem, da je bilo na karte dobiti le po 3 dkg maščobe za osebo na mesec. Verjeli ali ne! Olja sploh videti ni bilo, kaj šele zavohati. Zelena solata — kje pa! In še čez leto je bila nič zaoljena, samo okisana in ‚pocuk-rana‘, da je skrivaj rajžala vsa v pomije. Nevajeni take hrane so tarnali spričo prebavnih motenj. Posebno v tovarni kasneje so pogrešali krvavice, pa godljo, ali vsaj močnik naj bi se prikazal kdaj v skodelah. Ali kar ajdovi žganci, čeprav suhi, če že ne z mlekom ali z ocvirki zabeljeni... Ali pa s kislim zeljem, joj!... Zdravnika je malo da ne zadela kap ob izraženi želji po žgancih, bodisi z mlekom, kislim

Jože Mikec: *Budyšin*

zeljem ali ‚kar tako‘. Ker vzgojitelj ni znal češke besede za žgance, je zinil po nemško.

Da bi videli njegov obraz, to, to!

»Škubánky! ... Pane! ... Kaj! To še jeste pri vas! ... A, seveda, Balkan ... Pri nas samo še v Ukrajini, pa smo jo rajši sami od sebe Rusom zastonj odstopili — prav ‚šenkali‘ — zaradi še te kamenodobne jedi ... Naj se z njimi pehájo in ubadajo óni ... Taka zaostalost! Saj ste še najmanj v husitskih časih, pane!« je vrgel mladi zdravnik z obžalujočim izrazom na licu, a je vzgojitelj preložil zavrnitev ‚Balkan‘ na kasnejši čas, ker mu je zdaj prijal bolj žgečkljiv in dokazljiv odgovor, da ni Balkanec — torej mu je vrnil ‚iz finfarja drobiž‘:

»Pa se le nismo vojskovali več z ‚Žiška Morgensterne‘,« kar pomeni z žeblji nako­van kij ali kralja Marka okovan ‚buzdovan‘.

Za vzdrževanje snage so skrbele nemško govoreče ženske, od katerih večina ni dajala videza snažilk, dekel ali služkinj, ampak, da se ne sučejo v vajenskem poklicu.

»Ne! Me smo Nemke,« so priznale kar se da presenečene v zboru. »Čehi so nas po nemškem umiku pobrali in strpali v taborišče. Zdaj čakamo na ‚odsunoutý do Nemecka‘.«

Med njimi so bile ženske, ki so res izgledale vajene imeti sobarice in hišne ter kuharice v prejšnjih prilikah. Na, zdaj pa so same postale snažilke. Ena kuhagospa je v nepotešeni zgovornosti, nepremagujoč se, vzgojitelja skrivoma ogovorila. Čudila se je, da zna kdo z Balkana nemško govoriti, in še, da ‚znate spati v posteljah, jih postiljati in tudi z vilicami jesti ...‘, ko so jim vendar predhodno natvezili, da ti z Balkana ne znajo nič takega, nič civiliziranega, človeškega.

Izstopala je, ob strani se držeč, mlada ženska, za katero so spoštljivo pravile, da je knežnja iz rodovine pruskih Bismarckov.

Nekoč se ji je približal. Sedela je na vrtu. Le kaj vleče vkup? Iz dotrajanih krp je šivala skope hlačke. Intimno perilo. Bil je malo pred tem, da se obzirno umakne.

»Tudi to je človeško,« je brž poprijela, potlej pa dodala: »Vi ste prvi Slovan, s katerim moram govoriti kot edino doslej z Nemci.«

Jože Mikec: Lužiškosrbska narodna noša

Tega, malce ošpičenega začetka ni maral dojeti za žaljivega, ampak — po njem — res z opustitvijo včerajšnjega in doumljeno novega časa. Res zanimiv pogled sfanatizirane prusovske hitlerjanke. V naslednjih dneh je prišlo iz pogovarjanj na dan, da se je njihova rodbina z vsem premakljivim imetjem umikala na desetinah težkih vozeh in kamionih pred rusko fronto proti zahodu. Umikajoči se nemški armadi so odstopali kamion za kamionom — do poslednjega — potlej pa na enak način še konjske vprege. »Zbrali smo samotni kraj, tam zakopali stoletja zbirane vrednosti in dragocenosti — sploh juvele, zarisali kraj v specialke — pa šli prazni, z rokami v žepih, kot se reče, naprej.« Za hip je pomolčala, zadušila vzdih in bodro nadaljevala: »Zdaj sem tu. Za vse drugo ne vem.«

Odločno je bila prepričana v povratak, povrnitev posestev in izkôpa dragocenosti. Ni se pa v dobrem letu iznebila plemiške vzvišenosti, dočim si je on dopovedoval odvečnosti slehernega ugovarjanja, napeljevanja v nov čas in nove razmere, ker se zgodovina ne ponavlja. Mar ji naj omeni zamenjavo njenega deda ali pradede — »železnega kanclerja« — s ponemčenim slovanskim Koprivo, grofom Caprivi, s Kočevskega? Brez smisla.

»Jaz? Vas zanima?« je skoro nagajivo vprašala. »Dokončala bom arhitekturo. To je prvo. Potlej pa kot predvideno in natančno določeno,« je še pristavila brez sledu odpovedovanj v glas.

O Hitlerju je govorila s tako zagnanostjo kot, na primer, Martin Luther proti papežu. »In der Volksschule bin ich damals gewesen, als ich Ihn zum ersten gesehen habe... Prešinila me je vzneta in nedopovedljiva sreča ob pogledu nanj. Vsa sem drhtela. Čutila sem se odpirajoča in vsega njega vase vpijajočega, absorbirajoč ga.«

Pred vsem je bil važen pouk iz češčine. Trajal je nadvse prizadevno, dokler se Jugoslovanom — v tem primeru 'Slovincem' — ni posrečilo kolikor môč češki izreki podobno povedati vsaj enega tehle dveh ponujenih stavkov: 'Přes střehu přeletelo třista tři a třicet holobů', ali pa drugi

„Třista tři a třicet stříbrných přepelíc přeletelo přes třista tři a třicet střech.“

Poučevala sta dva učitelja, kantorja, po naše: šomaštra: Pavlík in, predvsem Vladimír Štefl, ljudskošolski učitelj, ki si je med vojno služil kruh kot tramvajski sprevodnik, po vojni spet kot kantor, to je: učitelj in šolski nadzornik, ob spremembi režima: frč! nazaj na šolo; ob zopetni spremembi pa je kot zagrizen stalinist postal partijski sekretar za celo Moravsko. Leta 1958 je vzgojitelja pri njem na obisku, moril z zahtevo, naj že prizna, da je Tito grešil. Ker ni, ampak je ponosno zapustil njegovo stanovanje in nehal z dopisovanjem, je njuna povezava usahnila.

Na vrsto je prišla psihotehnična preizkušnja mladincev, ki so jo opravili slušno, vidno in ročnostno pred strokovnjaki z univerze v Olomoucu.

»Prosím Vás, ják skoušká vypadlá?«

»Vyborne!« je bilo v odgovor slišati nepričakovano obetavno pohvalo. Ko bi njihova mladina bila tako vsestransko sposobna, so menili s kancem obžalovanja in začudenja obenem v našo korist. Takrat še ni bil v modi današnji, že opórekan, inteligenčni kvocient.

Ivan Minatti

Čez Kras

*V rdeče resje
se zaganja jug
in kot razpenjen val
hrumi prek kraških skal.
Razklani bôri
se v kipenju struj
krivé do tal.*

*Jutranja zarja
pljuska nam v obraz,
v razpetih pajčevinah
rosa se svetlika.
Razigrano, kot gre fant
k dekletu v vas,
se naša četa
čez viharji Kras pomika.*

*Objestni smo spróžili
zadnje strele v zrak.
Na pot — v slovo —
nam veter divje požvižgava.*

*Kako je svetlo sonce
in brezkončen svód ...
Nad nami kot labod
ves puhast, bel oblak
v sinjini plava.*

Dr. Marjan Britovšek

Nekaj misli k članku dr. Ceneta Logarja Mednarodni okvir narodnoosvobodilnega boja

Ob prebiranju sestavka dr. Ceneta Logarja Mednarodni okvir našega narodnoosvobodilnega boja, ki ga je objavila revija Borec v 5, 6—7. in 8—9. številki 1979, so me presenetile nekatere sodbe, formulacije in sklepi, ki jih očitno navdihuje nekritičen in neproblemski odnos do naše preteklosti, do vloge in pomena komin-

Naša partija se je pod Titovim vodstvom zavestno postavila na lastne noge.

terne; prav tako je problematično vrednotenje Stalina in njegove ideološke dediščine. Ob temeljiti analizi članka sem dobil vtis, da je avtor prespal boj jugoslovanskih komunistov s Stalinovim hegemonizmom v času informbiroja. Pri zasnovi in podajanju gradiva se pisec dosledno drži svojih preživelih ideoloških nazorov. Prizadeva si, da bi nas prepričal, kako v naših delih premalo upoštevamo mednarodni okvir našega boja in povsem spregledujemo vlogo in pomen kominterne. Zdi se, da se je čas za avtorja članka ustavil v letu 1948, ko so narodi Jugoslavije začeli neenak boj za enakopravne odnose med partijami in nevmešavanje v naše notranje zadeve. Zavestno je spregledal dejstvo, da se je socialistična Jugoslavija v tem boju srečala z državo, ki je preživljala termidorsko obdobje svoje revolucije z močnimi bonapartističnimi elementi v osebi Stalina, ki je skušal posnemati veličino imperija nekaterih ruskih carjev, mednarodno delavsko gibanje pa mu je rabilo kot dobrodošel instrument za uveljavljanje njegovih ciljev.

Boj naše partije z informbirojem, bogato gradivo XX. in XXII. kongresa KP SZ, protokoli kominterne in razširjenih plenarov IK KI, nam omogočajo, da smo v zgodovinskih analizah preteklih obdobj manj apodiktčni v ideoloških sodbah o stalinizmu in bolj kritični do njegovega sistema, kot je avtor članka v svojih izvajanjih. V tej zvezi se bom dotaknil nekaterih aspektov, ki jih je avtor članka spregledal, oziroma jih obravnava nekritično.

Že v začetku dr. Logar postavi tezo, oziroma sklep, ki mu sledi dokaj apodiktčna sodba, da je bila izhodišče vsega progresivnega boja po I. svetovni vojni III. internacionala; verjetno s tem misli tudi informbiro. Takšna ocena vsekakor velja za Leninovo obdobje delovanja kominterne, medtem ko tega ne bi mogli trditi za peti in šesti kongres kominterne in za nekatera zasedanja razširjenega plenuma IK KI. Takšno razlikovanje v splošni oceni delovanja kominterne je nujno potrebno, saj so korenine informbiroja v organizacijski strukturi kominterne Stalinovega obdobja. Raziskovalec mora zato kritično preučevati in vrednotiti dobre in slabe strani delovanja te pomembne mednarodne organizacije, ker drugače zelo lahko zapade v apologetiko in ideologizacijo, ki ima malo skupnega z znanstveno raziskavo. Pri takšnih raziskavah se moramo izogibati agitpropovskih klišejev, ki nam ne dajejo eksaktno-znanstvenih odgovorov na zastavljena vprašanja. Mehanične ideološke posplošitve, podane v obliki formul, niso dovolj zakoreninjene v zgodovinskih analizah, bralca pa lahko takšen način podajanja zavede v neproblemsko poenostavljanje.

Logarjeva izvajanja vodijo do sklepa, da obstajata v svetu dva antagonistična centra, o neuvrščenih pa v njegovih analizah sploh ni govora. V sklepnem delu članka ugotavlja, da je osnovna smer Stalinove politike rešila Sovjetsko zvezo in svet fašističnega mračnjaštva in suženjstva ter razvezala uragan, ki danes besni nad Azijo, Afriko in Južno Ameriko, pometa z imperializmom ter ustvarja novo, višjo, svobodnejšo družbo... Takšne avtorjeve formulacije so napisane v stilu hladne vojne in zaostrovanja blokovskih nesoglasij ter v duhu Stalinovih analiz v delu Ekonomski problemi socializma v ZSSR, ki jih je napisal na večer pred XIX. kongresom VKP(b). Po njegovem mnenju tako dolgo ne bo mogoče zlomiti kapitalistične obkolitve, dokler bo kapitalizem obstajal v najrazvitejših deželah. Na tak način je Stalin opravičeval hladno vojno, teror in teorijo o zaostrovanju razrednega boja. Tak nauk je zaviral razvoj socializma kot svetovnega zgodovinskega procesa. V času kulta Stalinove osebnosti je bilo posnemanje Sovjetske zveze edini kriterij za pravilnost razvoja te ali one dežele, tega ali onega gibanja, revolucije. To je bil edini kriterij, po katerem se je neka revolucija, gibanje ali graditev nove družbe proglašala za socialistično. Za Stalina je bil ideal krepitev države, ne pa

njeno odmiranje. Silo države je videl v moči njenega aparata, v njegovih pristojnostih, v njegovi sposobnosti, da se vmešava v vse stvari. Stalin in njegovi somišljeniki so idealizirali svoj sistem; proglašali so ga za edini avtentični socializem. Praksa sodobnega boja za socializem kaže, da postaja socializem vse bolj svetoven proces in da se kaže na različne načine. Vse bolj je potrebna marksistična analiza sodobnih socialističnih družbenih gibanj. Sodobne zgodovinske izkušnje kažejo, da je opuščanje raznih elementov stalinističnega sistema pozitivno vplivalo na razvoj osvobodilnih in delavskih gibanj.

Po mnenju dr. Ceneta Logarja zgodovinarji vlogo in pomen kominterne premalo upoštevajo. Mednarodni okvir našega narodnoosvobodilnega gibanja je, kot sestavni del široke svetovne fronte med dvema sistemoma, med progresom in reakcijo, med mednarodnim delavskim gibanjem in imperializmom, po njegovem mnenju premalo osvetljen, kar onemogoča dojeti naš boj v vsej njegovi globini in bistvu. Ta boj je bil in je še del te mednarodne fronte, ki je potekala pred vojno, med vojno in poteka še danes. Ko s teh izhodišč ocenjuje položaj, skuša svojo doktrinarno pozicijo takole zamegliti: »Dogodki med vojno, posebno pa po vojni, so nas metali s skupnih, s potoki krvi plačanih pozicij v medsebojne sovražne okope (verjetno Informbirojevske — op. pisca): če bomo ves naš boj razumeli s teh širokih in mednarodnih okvirov, bo morda lažje razumeti vse to bridko dogajanje kot del širokega mednarodnega dogajanja in tudi kot del nas samih. To bridko dogajanje ne bi nikdar smelo postati osnova za nepremostljive sovražne pozicije ali pa za obupavanje, za ideološko, politično in osebno obupavanje...«

Najprej moram poudariti, da preučevanje kominternskega gradiva, glede na mednarodne okvire našega narodnoosvobodilnega boja, ni tako pomanjkljivo, kot ugotavlja avtor. Pohvaliti moram sodelavce Instituta za medjunarodni radniški pokret v Beogradu, ker so z veliko znanstveno akribijo pripravili za tisk stenograme kongresov KI, teze in resolucije ter glavne dokumente razširjenih plenumov IK KI. To je poglobljeno gradivo, ki uvaža bralca v problematiko delovanja kominterne, prikazuje smeri, ki so se izoblikovale v nacionalnih sekcijah ter se izrazile na kongresih in razširjenih plenutih IK KI. Iz tega gradiva si je mogoče ustvariti dokaj neponarejeno sliko nazorov te mednarodne organizacije v leninskem in kasnejšem stalinskem obdobju. Razvidna so stališča kominterne do najpomembnejših programskih, organizacijskih in taktičnih vprašanj svetovnega komunističnega gibanja. Nekateri sovjetski raziskovalci, ki se znanstveno ukvarjajo s to problematiko, so mnenja, da je kult Stalinove osebnosti močno zavrl znanstveno preučevanje zgodovine kominterne. Tu vidijo glavni razlog, da doslej niso objavili nobene resnejše monografske študije, ki bi bila posvečena zgodovini kominterne kot celoti, oziroma posameznim stopnjam njenega razvoja. To velja še posebej za VII. kongres KI in za čas do njenega razpusta leta 1943. Gradiva obsežnega, izredno pomembnega VII. kongresa KI doslej še niso v celoti objavili, stenogrami drugih kongresov pa so na voljo. Krajši uvodni spisi ali razprave k posameznim kongresom so napisani z ideoloških aspektov in iz njih je avtor očitno črpal svoje zelo splošene ugotovitve.

Protokole kominterne iz leninskega obdobja bi bilo po mojem mnenju treba v celoti izdati tudi v slovenščini, iz gradiva V. in VI. kongresa KI, na katerih se je že uveljavljal Stalinov vpliv, pa le glavne referate; največ pozornosti bi kazalo posvetiti VII. kongresu KI, saj predstavlja po širini in novostih nekako renesanso kominterne. Pisec članka temu kongresu upravičeno posveča ustrezno pozornost, osvetljuje pa ga brez poglobljenih zgodovinskih analiz negativne vloge Stalina v delovanju kominterne.

Na XV. partijskem kongresu VKP(b) je Stalin oblikoval novo stališče o revolucionarni situaciji. Še precizneje je bila nova usmeritev formulirana na XI. plenumu IK KI, ki je bil v Moskvi v februarju 1928. Stalin je razvil idejo o tretjem obdobju revolucionarne krize kapitalizma. Socialni demokrati so bili prikazani kot največji sovražniki komunističnega gibanja. Na VI. kongresu KI se je uveljavila nova kategorija: desni oportunizem, sporazumaško stališče do desne nevarnosti. Obe kategoriji so sprva premišljeno uporabljali za neruske partije, tako da o načelnih nesoglasjih med Stalinovim centrom in desnico v VKP(b) ni bilo govora. Ko je ta odklon dobil točnejšo opredelitev, je bilo Stalinu njegove nasprotnike lažje uvrstiti v te kategorije. VI. kongres je prišel v zgodovino kot izrazito sektaški, kar je bilo v veliki meri posledica Stalinove usmeritve. Kdo je bil kriv vsega tega doktrinarnega sektašenja, se dr. Logarju ne zdi potrebno omeniti. V ospredju njegovega zanimanja je analiza VII. kongresa KI. Kongresu pripisuje avtomatsko-direktivni značaj za nacionalne sekcije KI. Ko se sklicuje na Stalinov priročnik Vprašanja leninizma, ki naj bi bil temeljni kamen kominterne oziroma VII. kongresa in konkretizacija leninistične ideologije, ki jo je baje Stalin dalje razvijal, je vsekakor pozabil opozoriti na ogromne razlike, ki so obstajale med Leninom in Stalinom. Avtor opozarja, da so bila tedaj Stalinova dela nesporni vademecum za vse komuniste. Res je, da so Stalina prav na VII. kongresu uvrstili na mesto četrtega klasika marksizma-leninizma in ga povzdignili v voditelja svetovnega proletariata. Povsem pa je pisec pozabil na neprijetna zgodovinska dejstva, da je Stalin osnutek svojih znanih Vprašanj leninizma objavil teden za tem, ko je dobil Leninovo pismo, da bo prekinil osebne stike z njim (Stalin: O vprašanju strategije in taktike. Pravda z dne 14. marca 1923). Dva meseca po Leninovi smrti je Stalin objavil brošuro O osnovah leninizma (v aprilu 1924), v novembru leta 1924 brošuro Trockizem ali leninizem, v decembru leta 1924 pa brošuro Oktobrska revolucija in taktika ruskih komunistov, kot uvod h knjigi Na poti k oktobru. V vseh teh delih se vleče kot rdeča nit kanonizacija leninizma v Stalinovi razlagi. Skoraj istočasno so o Leninu pisali Zinovjev, Trocki in Buharin: Zinovjev zelo razvlečeno, Trocki stilno blesteče, Buharin pa globokoumno. Vsi trije so skupaj s Stalinom kanonizirali leninizem. Dokler je bil Lenin odločilni dejavnik v politiki, se je leninizem nenehno obnavljal in dopolnjeval. Lenin ni želel zapustiti takega sistema, ki bi bil sam v sebi zaključen in bi dajal veljavni odgovor na vsa vprašanja; Leninove odločitve so vedno izhajale iz specifičnega položaja. Zavračal je sleherno shematičnost, ki je bila tako blizu Stalinovemu pojmovanju družbenega razvoja.

Vprašljiva je tudi Stalinova iniciativna vloga pri pripravah na VII. kongres in v njegovem delu. Kot razberemo iz gradiva, so začeli s pripravami na kongres po XIII. plenumu IK KI. Glavna vloga za novo orientacijo KI je pripadala Dimitrovu, ki so ga izvolili na čelo pripravljalne komisije, pred katero je bila težka in odgovorna naloga, da poda oceno bistvenih sprememb, do katerih je prišlo v zadnjih letih v mednarodnem položaju in dejavnosti komunističnih partij. Ugotoviti je bilo treba pomanjkljivosti in šibkosti, povezane z delovanjem partij in spremeniti taktilsko skladno s konkretnimi zgodovinskimi dogajanji. Sočasne izkušnje komunističnega in delavskega gibanja so pokazale, da vrsta postavk KI, katerih pobudnik je bil Stalin, ne ustreza. Kakšna je bila resnična vloga Stalina v teh diskusijah, je težko reči, ker nam za to manjkajo zanesljivi podatki.

Na zasedanju komisije za pripravo referata o nalogah Komunistične internacionale v boju za enotnost delavskega razreda proti fašizmu so 2. julija 1934 obravnavali pismo Dimitrova IK KI z dne 1. julija 1934 in osnutek referata, ki ga je pripravil za kongres. Najpomembnejša naloga KI, je rečeno v pismu, je ustanovitev

enotne proletarske fronte v boju s fašizmom. Dimitrov je nastopil proti Stalinovi oceni VI. kongresa KI, da je socialna demokracija glavna opora buržoazije, leve socialnodemokratske skupine pa poglavitna nevarnost za delavsko gibanje.

V oktobru je Dimitrov nastopil v IK KI s predlogi o preučitvi metod dela vodilnih organov KI. Opozoril je na nujnost osredotočenja operativnega vodstva neposredno po sekcijah. Poudaril je, da je treba sistematično razvijati samostojnost in iniciativo sekcij KI in pomagati pri formiranju resničnega revolucionarnega vodstva. Težišče dela IK KI naj bi bilo osredotočeno na izdelavo bistvenih problemov politike in taktike, da bi lahko partije samostojno reševale svoje taktične, politične in organizacijske naloge. Predloge Dimitrova so sekcije KI podprle. Stalin, ki je bil v ozadju, saj ni šel v pripravljalno komisijo, je predloge formalno podprl.

Težišče VII. kongresa je bilo na obravnavi znanega referata Dimitrova o nalogah KI za enotnost delavcev v boju proti fašizmu. Soglasno so odobrili predloge, usmerjene v krepitev boja za enotnost delavskega razreda, za ljudsko antifašistično in antiimperialistično fronto. V resoluciji kongresa so poudarili, da predstavlja uresničitev enotne fronte na tedanji zgodovinski stopnji glavno in najvažnejšo nalogo mednarodnega delavskega gibanja. Kongres je priporočil komunističnim partijam, naj upoštevajo spremenjeni položaj in v novih okoliščinah uporabljajo taktiko enotne fronte. Glavno vsebino enotne proletarske fronte na dani stopnji je kongres povzel v geslo: Zaščita neposrednih ekonomskih in političnih interesov delavskega razreda in njegova zaščita pred fašizmom.

Ko je kongres oblikoval politiko enotne fronte, je postavil vprašanje o perspektivah boja za politično enotnost delavskega razreda v vsaki državi na marksističnoleninističnih načelih. Politika ljudskih front, ki jo je oblikoval VII. kongres na izkušnjah prehojene poti komunističnih partij Španije in Francije, je postala sestavni del strategije svetovnega komunističnega gibanja. Pri tem se je kongres opiral na sklepe III. in IV. kongresa KI, ki so bili izdelani ob Leninovem sodelovanju. Dimitrov je opozoril na Leninove besede o nerazdružljivi zvezi boja za demokracijo z bojem za socializem.

Nove naloge so zahtevale od komunistov večje manevriranje, elastičnejšo uporabo taktike v konkretnih okoliščinah vsake države, premagovanje sektaštva v lastnih vrstah. Sklepi kongresa so zahtevali pogumen preobrat v delu komunističnih partij. Ta preobrat ni imel nič skupnega z gotovimi shemami, neživljenjskimi šablonami oziroma formulami. V rokah komunistov je bil ključ za zmago. Jugoslovanski komunisti so že pred VII. kongresom dojeli zgodovinske naloge gibanja in našli formulo za milijonsko antifašistično gibanje. Naša partija se je pod Titovim vodstvom zavestno postavila na lastne noge, se obrnila k notranjim problemom Jugoslavije ter njenega delavskega in demokratičnega gibanja. Ta aspekt je v analizi avtorja članka premalo poudarjen; pravilno pa je ovrednotil pomen Speransovega dela Razvoj slovenskega narodnega vprašanja.

V svojih nadaljnjih izvajanjih dr. Logar molči o tajnih klavzulah pakta Hitler—Stalin in o Stalinovih napačnih ocenah političnega in vojaškega položaja v prvih dneh vojne. Tudi naš spor s Stalinom je pisec nekako potisnil v ozadje in ga skušal »utopiti« v mednarodnih okvirih »generalne linije«. O kritičnih pripombah Kardelja na račun delovanja kominterne ne izvemo ničesar, čeprav so bile napisane leta 1959. Kardelj je na osnovi svojih bogatih izkušenj boja s Stalinovim hegemonizmom ugotovil, kako nerealna in škodljiva je bila Stalinova koncepcija spreminjanja kominterne v centralistično operativno vodstvo celotnega boja svetovnega delavskega gibanja. Opozoril je na protislovja, ki so se izoblikovala med kominternsko »generalno linijo« in potrebami konkretne politične akcije na terenu. Vse to se je

moralo neizogibno odraziti v krepitvi nenačelnih in brezizhodnih frakcioniaških bojev. Vse priznanje pa je dal delovanju KI v leninskem obdobju, saj je opravila izredno veliko revolucionarno delo. Izvedla je predvsem zgodovinsko nujni progresivni razcep v delavskem gibanju, s čimer je osvobodila njegov najnaprednejši revolucionarni del pritiska oportunizma in reformizma, ki so ga poskušali vsiliti delavskemu gibanju kot vladajoči princip. Čeprav se takratni Leninovi upi v evropsko revolucijo niso povsem izpolnili, je vendarle revolucionarna akcija evropskega revolucionarnega gibanja, združenega v okviru KI, spodkopala temelje imperialističnega in kolonialnega sistema po vseh kontinentih in odprla epoho socializma vsem narodom sveta. KI v Leninovi koncepciji je bila sposobna za svojo zgodovinsko nalogo. V njej ni bilo vodilne partije. Lenin se je temu pojmu tako energično uprl, kakor svoje čase Marx. Na zasedanjih KI, kot razberemo iz protokolov, se je vodil oster boj mnenj o problemih mednarodnega delavskega gibanja. Toda kominterna v tej prvi fazi svoje aktivnosti ni utesnjevala komunističnih partij v njihovi praksi in iniciativi. Z vso upravičenostjo je Kardelj poudaril, da bo v zgodovini delavskega gibanja Leninova III. internacionala ostala prav tako pomemben mejni kamen, kakor je to Marxova I. internacionala, saj se je Lenin pri zasnovi kominterne zgledoval po I. internacionali.

Sčasoma pa je začel ta revolucionarni organizem kosteneti in se birokratizirati. V. kongres je bil prvi kongres KI brez Lenina. Njegovo odsotnost in praznino je bilo čutiti na vsakem koraku, saj so morali brez Lenina odločati o življenjskih problemih razvoja in perspektiv komunističnega gibanja. Poznalo se je, da kongresu manjka voditelj, ki bi znal takoj z jasnimi strateškimi smernicami odgovoriti na vsa aktualna vprašanja, ki so se zastavljala delavskemu gibanju.

Obdobje, v katerem se je zbral V. kongres leta 1924, je bilo za komunistično gibanje izredno težko in zapleteno. Nastopi proletariata so se v vrsti zahodno-evropskih dežel končali s porazi. Na tisoče revolucionarjev so ustrelili ali zaprli, delavske množične organizacije pa razpustili. Samopašnost reakcije je izzvala zmedo in nemir med omahujočimi. Kominterna je stala pred težko nalogo, da realistično presodi položaj in usmeri razvoj svetovnega revolucionarnega gibanja. Treba je bilo oblikovati pravilno taktično linijo, upoštevajoč, da doživlja razredni boj proletariata revolucionarno oseko, kapitalizem pa začasno delno stabilizacijo.

V. kongres KI je s svojo »levo usmeritvijo« v taktiki in z ostro obsodbo socialne demokracije kot »krila fašizma« otežkočil boj komunistov za akcijsko enotnost komunističnih in socialnodemokratskih strank ter sindikatov. Takšna stališča so v znatni meri oblikovali kot reakcijo mladega komunističnega gibanja na ravnanje socialnodemokratskih voditeljev, ki so v obdobju revolucionarnega vzpona zavzeli komunističnemu gibanju nasprotna stališča. Proces boljševizacije komunističnih partij, ki so ga zamislili kot vzvod ideološke in organizacijske krepitve nacionalnih sekcij KI, se je pod Stalinom postopoma izrodil v orodje despotskega poseganja v to mednarodno organizacijo, ki naj bi odražala živi utrip komunističnega gibanja. S parolo o boju za enotnost svetovnega delavskega revolucionarnega gibanja je KI sčasoma začela podrežati temeljne interese delavskega gibanja posameznih dežel disciplini, poslušnosti centru, se pravi disciplini na podlagi slepega sprejemanja tako imenovane »generalne linije« KI. Ta generalna linija pa je bila pretežno odvisna od mednarodnega političnega položaja in notranjega razvoja Sovjetske zveze ter njene trenutne državne politike. Mednarodni položaj Sovjetske zveze, posebno njena izolacija, je prispeval, da se je nujna internacionalna solidarnost pri zaščiti prve socialistične države dostikrat objektivno spremenila v meha-

nično sprejemanje discipline, ki je začela v KI čedalje bolj zamenjavati nekdanjo, na revolucionarni zavesti temelječo, demokratično skupno disciplino.

Kardelj je opozoril, da je Stalin prek kominterne prenesel svoje notranjepolitične metode na mednarodno delavsko gibanje, pri čemer je mnoge politične oblike, metode in prehodne družbene odnose, ki so dejansko imeli pomen samo za določeno dobo in določeno deželo, vsiljeval kot univerzalne, veljavne za vse dežele in vse čase. KI si je sčasoma prilastila pravico potrjevati ali odklanjati politiko posameznih komunističnih partij in je izvajala tudi kadrovske spremembe v skladu s svojimi stališči do politike posameznih komunističnih partij. Vpliv KI je moral postopoma omejiti pobudo komunističnih partij in sploh samostojnost v praktični politiki. Vodilni kadri so se morali marsikdaj ravnati bolj po razpoloženjih v KI kot po razmerah in potrebah političnega življenja v lastni deželi. Takšnega kritičnega zapažanja o negativnih posledicah delovanja kominterne v članku ne zasledimo.

Svoj odnos do Stalina oziroma stalinizma dr. Cene Logar opredeljuje takole: »Pod krinko antistalinizma in antidogmatizma v filozofiji (kar verjetno delno drži — op. pisca) so se velikokrat skrivali ideološki diverzanti socializma, špekulanti, strokovni diletanti in faloti, agenti zahodnega imperializma. Tem elementom se posreči zavzeti celo odgovorna mesta v naši družbi. Nihče ne more in noče braniti Stalinove politike, v koliko se ni strinjala s partijsko ideologijo demokratičnega centralizma in humanizma. Pod udarci njegove divjaške in azijske politike so trpeli predvsem in najprej sovjetski ljudje sami, šele potem druge partije in narodi. »Ta ocena je v odnosu do naših razmer problematična in premalo konkretna, do Stalinovih deformacij pa zelo blagohotna glede na žrtve med predstavniki nacionalnih sekcij komunističnih partij v KI, da o čistkah pristašev tako imenovanih nacionalnih odklonov v Sovjetski zvezi ne govorimo. Če pregledujemo sezname članov CK in politbirojev VKP(b), ki so bili ustreljeni ali obsojeni na dolga leta katorge, ugotavljamo pošastne številke. Genocidno »čiščenje« pristašev odklonov od generalne linije nima primere v zgodovini mednarodnega delavskega gibanja. Povsem se strinjam s tistimi raziskovalci, ki ugotavljajo, da bi Lenin dal Stalina ustreliti, če bi lahko povzel bilanco njegove osebne diktature po smrti Kirova. Takšnih dejstev v analizah Stalinovega etatističnega sistema ne smemo spregledati, če hočemo podati resnično podobo stalinizma, ne glede na zasluge, ki jih je imel v boju s fašizmom.

Prav tako se ne morem strinjati z ideološko oceno, ki jo redko beremo v tako popliteni obliki celo v uradnih glasilih, da se je treba zahvaliti Josipu Visarijonoviču. Takole je zapisal: »Osnovna smer Stalinove politike je rešila Sovjetsko zvezo in svet pred svetovnim sistemom fašističnega mračnjaštva in suženjstva, ta smer je tista, ki je razvezala revolucionarni uragan, ki danes besni nad Azijo, Afriko in Južno Ameriko in pometa z imperializmom ter ustvarja novo, višjo, svobodnejšo družbo: Hvala ti, Josip Visarijonovič vsaj za to; hvala ti za vse dobro in slabo, ki si ga naložil na naše hrbte: tako prvega kot drugega je bilo dosti in ga je še danes dosti, le v novih oblikah.«

Nerazumljivo je, da je taka avtorjeva razmišljanja nekritično objavila ugledna revija Borec v času, ko vodi Jugoslavija, kot neuvrščena socialistična dežela, samostojno, jasno opredeljeno politiko.

V času Hruščova, in tudi kasneje, so se v Sovjetski zvezi lotili v uradnih dokumentih, v razpravah in spominski literaturi, z različno intenzivnostjo in globino vprašanj, povezanih s kultom Stalinove osebnosti. Gotovo je, da teh vprašanj danes še ne moremo dovolj kritično oceniti, toda podati moramo vsaj kolikor mogoče objektivno oceno na osnovi ugotovitev, ki so na voljo. Sovjetski zgodovinar Med-

vedev je svojo polemično knjigo o Stalinu in stalinizmu naslovil z udarnim naslovom: Resnica je naša moč. Upravičeno se je spraševal, zakaj naj bi bili Stalinu hvaležni.

Zgodnja trideseta leta so bila tista leta, ko so v Sovjetski zvezi začeli Stalina istovetiti s partijo in socializmom. Ta kult pa ni nastal čez noč. Že v začetku dvajsetih let je bilo opaziti nenormalne pojave kulta. Partijske organizacije so se ločevale od množic, vse globlja je postajala pregrada med partiji in nepartiji. V partiji sta se vse bolj širila poveljevanje in militarizacija. V duhu kulta osebnosti so ponovno izdali v revidirani obliki partijske zgodovine. Vorošilov, Bubnov, Jaroslavski, Molotov, Kaganovič in drugi so intonirali proslavljanje Stalinovih vrlin. Njim so se pridružili tudi nekdanji člani opozicije: Zinovjev, Kamenjev, Buharin in drugi. V člankih so obžalovali, da so se motili, medtem ko je imel Stalin vselej prav.

V večini sodobnih sovjetskih del najdemo enostransko razlago kulta osebnosti. Pripisujejo ga uspehom partije med prvim petletnim načrtom, češ da so ti uspehi vzbudili ljubezen do voditelja partije. Ljudstvo in partija naj bi prenesli na Stalina navdušeno veselje, ki ga je vzbudila uspešna graditev socializma. Takšne teze imajo izrazito propagandni značaj. Oboževanje Stalina naj bi bilo nadomestek za ogromne težave, ki jih je sovjetska država preživljala pri industrializaciji in kolektivizaciji. Pretirano slavljenje Stalina je izhajalo bolj iz nujnosti, da bi zameglili neuspehe, zmote in administrativne represivne ukrepe, ki jih je počel Stalin. Njegov položaj je bil edinstven, CK ga ni nadzoroval, bil je visoko nad partijo, povsem nedosegljiv za kakršnokoli kritiko.

Dejstva pričajo, da je hvaličenje vzpodbujal in sam usmerjal. Bil je nerazpoložen, če so bile pohvale nezadostne in je bil deležen premajhnega priznanja.

Krivdo za ustvaritev kulta osebnosti nosi tudi boljševiška partija kot celota. Durmaškin je v svojih spominskih zapiskih zapisal: »Naloga partije je, da razčlenjuje, s kakšnimi sredstvi in kako uresničujemo Leninovo zapuščino. Iz te obveznosti posebno jasno sledi, da je partija dopustila nastanek Stalinovega osebnega kulta in storila veliko napako. Sleherni njegov postopek je imela za nujen, vsako njegovo geslo za direktivo. Za ta položaj v partiji smo vsi odgovorni, vsa starejša generacija komunistov.«

Stalinov despotizem se je na splošno izoblikoval v tridesetih letih. V isti čas sodi tudi kult osebnosti. Nekateri sovjetski zgodovinarji so mnenja, da obdobja od leta 1933 do 1953 ne bi označevali z »obdobjem kulta osebnosti«. Menijo, da pretiravanje vloge neke osebnosti, tako dobre kot slabe, pomeni zmanjševanje zgodovinskih naporov partije in ljudskih množic v boju za socializem. Ta sofistika zanika dejstva, da je »obdobje kulta osebnosti« tista formulacija, ki jo uporabljajo ne le v določenih zgodovinskih delih, ampak tudi v resolucijah XX. partijskega kongresa. Nekateri posamezni sovjetski zgodovinarji pa so v spomenici Centralnemu komiteju KP SZ takole zapisali: »Sleherno zgodovinsko obdobje je kompleksno prepletanje različnih pojavov, ki jih je mogoče označiti z različnimi definicijami. Proti koncu tridesetih let je bilo v partijski zgodovini obdobje, za katero je značilna graditev socializma na področju gospodarstva, socialnih odnosov itd. Tudi čas osebnega kulta Stalina je bil značilen po brezsmiselnih množičnih represijah. Če se branimo definirati obdobje kot obdobje Stalinovega osebnega kulta, in govorimo le o obdobju razširjene socialistične graditve, tedaj moramo ugotoviti, da množične represije nad sovjetskim prebivalstvom spadajo v obdobje, ki ga težko označimo kot obdobje razširjene socialistične graditve. Razumljivo je, da stvari niso takšne. Dejansko so množične represije socialistično graditev le oteževale. Stalinske re-

presije so v letih 1936—1938 dobile svojo končno obliko. Nič boljše ni bilo v zadnjih petnajstih letih Stalinovega gospodstva. Ta leta so pomenila obdobje velikih naporov. Sovjetska zveza je imela pri zmagi nad fašizmom glavno vlogo in največ žrtev. Po vojni se je lotila obnove opustošene dežele. Napačno bi bilo, če bi se spominjali samo teh dogodkov. Stalinov kult in njegove posledice so bili bistveni sestavni del socialistične družbe njegovega modela. V resnici pa je bil kult v nasprotju s socialističnimi načeli. Posledic Stalinovega kulta ne smemo pretiravati. Ne smemo pa jih tudi zmanjševati. Stalin je povzročil socializmu doma in v mednarodnem merilu ogromno škodo. »Takšne pogumne ocene pa so v sovjetskih znanstvenih glasilih redke. Uradne ocene Stalina so polovične. Končujejo se z refrenom, da Stalinov kult ni spremenil narave socialistične družbe.

Narodi Jugoslavije so na svoji koži občutili, kaj pomeni Stalinov etatistični hegemonizem. Železna enotnost jugoslovanskih narodov, zbranih okoli CK pod Titovim vodstvom, je preprečila Stalinove despotske posege v naše notranje zadeve, kar bi lahko imelo daljnosežne posledice za razvoj socializma v svetu. V sporu naše partije s Sovjetsko zvezo je bilo v ospredju vprašanje neodvisnosti in enakopravnosti v odnosih med socialističnimi državami in komunističnimi partijami. Stalin je skušal rešiti spor z ideološkimi sredstvi, pri tem pa je skušal prikriti bistvo spora in težnje po sovjetski ekspanziji na Balkan.

Sovjetsko vodstvo je takoj po resoluciji informbiroja 1948. leta skušalo preprečiti internacionalizacijo spora. Zahodnim silam so skušali prikazati, da gre za povsem interni spor. Na zasedanju generalne skupščine OZN v New Yorku leta 1949 in v Parizu leta 1951 se je Jugoslavija uveljavila kot neodvisna država. Na drugem zasedanju generalne skupščine OZN v Parizu leta 1951 je prišlo do uradne internacionalizacije našega spora s Sovjetsko zvezo, ki smo jo obtožili agresivne politike proti Jugoslaviji. Na zahtevo Jugoslavije je bilo to posebna točka dnevnega reda političnega komiteja OZN. Kljub beograjski in moskovski deklaraciji z dne 20. junija 1956, ki naj bi uredile odnose med obema državama in partijama, so bile tudi še kasneje vedno občutne težnje po podreditvi Jugoslavije vzhodnemu bloku.

30. junija 1956 so objavili deklaracijo CK KP SZ z naslovom Premagovanje kulta osebnosti in njegovih posledic. To je bil odlok CK v zvezi s tajnim referatom Hruščova o Stalinu na XX. kongresu. V tem odloku ni nobene besede o moskovski deklaraciji, po kateri naj bi urejali enakopravne državne in partijske odnose med Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo.

Resolucija z dne 30. junija 1956, ki je bila bolj politične in teoretične narave, je razlikovala dve vrsti vzrokov nastanka kulta osebnosti: objektivne in konkretne zgodovinske razmere, v katerih je potekala graditev socializma v ZSSR, in subjektivne dejavnike, povezane s Stalinovimi osebnimi značajskimi lastnostmi. V resoluciji so opozorili na težave, s katerimi sta se spoprijeli socialistična revolucija in graditev socializma na mednarodni ravni in v lastni deželi. Kompleksne notranje in zunanje razmere so terjale železno disciplino, vedno večjo budnost in skrajno centralizacijo vodstva. Vse to je moralo imeti negativne posledice za razvoj nekaterih oblik demokracije. To omejevanje demokracij naj bi bilo le prehodno. Čeprav so bili nekateri problemi konsekvентno nakazani, se XX. kongres in sklepi, ki so bili sprejeti, niso dovolj ukvarjali z zgodovinsko analizo pojava stalinizma.

Imperativ, tako stalinistične kot nove sovjetske politike, je bil nadzorstvo in ohranitev bloka za vsako ceno. Po mnenju sovjetskega vodstva je bila politika destalinizacije stvar sovjetske partije in vlade ZSSR oziroma prezidija CK KP SZ. Mnogi voditelji komunističnih partij, ki so prišli na oblast pod okriljem Rdeče armade, niso hoteli obsoditi Stalina. Hruščov je izvajal pritisk na nekatere vlade,

naj izpustijo iz zaporov po nedolžnem obsojene komuniste: Gomulko na Poljskem, Kadarja na Madžarskem. Minil je kar mesec dni, preden je KP Bolgarije podprla sklepe XX. kongresa KP SZ. Politiki destalinizacije sta se upirala Enver Hoxha in Rakosi. Maurice Thorez je na XIV. kongresu KP Francije v Le Havru (1956) kritiziral kult osebnosti, istočasno pa se je branil, da bi »iz notranjepolitičnih razlogov« KPF posegla v razpravo o tajnem poročilu Hruščova. Mnogo pogumnejše je o vprašanju destalinizacije razpravljala KP Italije. Palmiro Togliatti, nekdanji sekretar KI, je pojasnil svoji partiji vzroke kulta osebnosti. Kitajska je bila problem zase. Kitajci niso podprli niti XX. kongresa niti referata Hruščova, ampak so celo prvič kritizirali vodstvo Sovjetske zveze.

Na VI. plenumu CK KPJ 4. marca 1956 je tovariš Tito glede vprašanja naših odnosov s Sovjetsko zvezo in drugimi vzhodnimi državami dejal: »Velikanske spremembe, ki so nastale po poročilu Hruščova in razpravljanju na XX. kongresu, ne morejo in ne smejo vplivati na nas tako, da bi spremenili smer naše politike nasploh, zakaj naše politike nismo zasnovali in ne izvajali v kratkem časovnem razdobju, v zvezi, morda z nekaterimi še nerešenimi vprašanji s Sovjetsko zvezo in drugimi vzhodnimi državami, temveč je naša politika posledica naše temeljite analize in našega precej dobrega poznavanja današnjega mednarodnega položaja, kot tudi našega prepričanja, da je samo taka politika, kakršno smo vodili doslej, pravilna, in bomo zato še naprej delali v tej smeri; se pravi, da bomo ravnali tudi v zunanji politiki kot neodvisna socialistična država, ki bo prav v zvezi s svojim socialističnim značajem uskladila svoje odnose tako s Sovjetsko zvezo kot tudi z drugimi državami. Ni treba misliti, da smo sedaj, tudi, če bi morda kdo to želel, pripravljeni ponovno preiti na take pozicije, na kakršnih smo bili do 1948. leta, ker bi tak položaj glede na to, kar se sedaj dogaja v svetu, in po tistem velikanskem ugledu in zaupanju, ki si ga je Jugoslavija pridobila v mednarodnem naprednem gibanju, zelo škodoval ne samo nam, ampak tudi Sovjetski zvezi in drugim vzhodnim državam ter silam miru in napredka v svetu sploh. Mislim, da moramo nadaljevati tako zunanjo politiko, kakršno vodimo sedaj. ... To, kar so napravili na XX. kongresu,« je opozoril tovariš Tito, »je drznejše, kakor njihov prihod v Beograd, ki je bil sicer za nas in za vse velikanska stvar. Po več kot 25-letni stalinski dobi, v kateri so se ne samo člani VKP(b), ampak vse sovjetsko ljudstvo vzgajali v čaščenju nezmotljive osebnosti in sistema, ki ga je ta osebnost tam vzpostavila, sistema, ki je morda najmračnejši, ne le v zgodovini ruskega naroda, temveč v zgodovini mednarodnega delavskega gibanja sploh, je razumljivo, da jim ni bilo lahko pretrgati z vsem tem. Postopoma morajo iti v smeri, v kateri mora iti socialistična država, ki je največja, tako po številu kot po velikosti, ki je izvedla oktobrsko revolucijo in ki bo lahko odigrala odločilno vlogo za zmago socialistične misli v svetu, kadar bo odvrгла ves tisti negativni balast, ki jo sedaj še ovira, in avtoritete, ki jo bo lahko dosegla s svojim delom, ji potem nihče ne bo mogel odrekarati. Ne rečem, da bi se morali mi Jugoslovani iz skromnosti odreči svoji vlogi, ki smo jo doslej odigrali, svoji pozitivni vlogi, ki smo jo odigrali ne samo v mednarodnih razmerah, ampak v konkretnem primeru tudi kot predigri vsega tega, kar se sedaj tam dogaja ...«

Kritike stalinizma ni mogoče zvesti le na kult osebnosti, temveč je treba preučiti družbene okoliščine, ki so dopustile, da je prišlo do takšnega kulta in da se je lahko razvil do takšnih razsežnosti. Ozko zastavljena kritika ne more razjasniti tega družbenega pojava. S stalinizmom razumemo sistem, ki je nastajal v specifičnih razmerah graditve sovjetske države v prehodnem obdobju. Sociološka preučevanja prehodnega obdobja od kapitalizma k socializmu kažejo mnogo večjo

raznoličnost in zapletenost, kot je bilo videti v stalinistični interpretaciji. Zgodovinski razvoj je pokazal, da se dežele razvijajo v socializem po različnih poteh.

Boj proti Stalinovemu etatističnemu hegemonizmu, ki so ga vodili jugoslovanski narodi, je imel ogromen mednarodni pomen, saj se je ob njem skrhalo »generalna linija« informbiroja. Jugoslovanski narodi pod Titovim vodstvom niso klonili pod političnim, gospodarskim in vojaškim pritiskom protagonistov generalne linije, ampak so pogumno branili svojo neodvisno pozicijo. O tem našem tako pomembnem boju, ko je Stalin ogrožal pridobitve naše revolucije, dr. Logar v svojem članku sploh ni povedal ničesar. Takšnih dejstev pa ne smemo prezreti, saj so vtkana v koncepcijo naše neodvisne politike samoupravne jugoslovanske družbene skupnosti. Vsako omalovaževanje teh gigantskih naporov naše partije v boju s stalinizmom, bi bilo neodgovorno pred zgodovino in bi samo škodovalo razvoju socializma kot svetovnega procesa.

Igo Gruden

Perice na Savi

*Revnih peric še dremava telesa,
v vetru razgibana kakor drevesa
zjutraj na Savi v omami bleščanj.
Megla se dviga že proti Ljubljani,
prvi so žarki nad njo nasmejani,
stiha življenje se drami iz sanj.*

*Kosi se kopljejo v soncu kraj brega,
v lokih zamišljenih lastovka bega,
vôd se dotika ji bežna perot.
Savskim pericam tesnó je na svetu:
gledajo kose in lastovke v letu,
zvon se oglašá iz daljnih samot.*

*Vse zasopljène žené in dekleta
perejo dneve in tedne in leta,
trudne, brez pesmi gredó skozi mrak:
kosi zleteli so v vrh na drevesa,
kapljice vsak si s peroti otresa,
njim pa telo je kot v vodi oblak.*

*Most se v daljavi zasanjano boči,
vlak gre po njem in se komaj razloči,
v dihu meglé proti mestu gre tih:
sklonjene v delu nad nagnjene plohe
z brega strmijo za njim kakor sohe,
pesem vodá le šumi mimo njih.*

Jakob Savinšek: spomenik NOB v Celju, detajl

Emil Cesar

Dve, doslej neznani izdaji Kajuhovih pesmi

I

V pričujočem zapisu bi rad opozoril na dvoje doslej neznanih izdaj pesmi Karla Destovnika-Kajuha. Obe sta nastali v okupirani Ljubljani in predstavljata danes pravo bibliofilsko redkost. Ni pa izključeno, da je nastala v Ljubljani v tem času še tretja zbirka pesmi istega avtorja, kar nam z rezervo sporoča Peter Šinkovec. Le-ta je pripravil s pesnikovim sodelovanjem prvi izbor, o katerem nameravam spregovoriti, pobudnik drugega pa je France Scagnetti. Trditi smemo, da sta oba izbora opravila v obdobju okupacije v mestu pomembno poslanstvo, kar je toliko večje vrednosti, ker sta kljub krvavemu terorju prispevala svoj delež temu, da prebivalcev glavnega mesta Slovenije niso mogli ne okupatorji in ne domači izdajalci nikakor ukrotiti. Po njuni zaslugi, kar je prav gotovo tudi za oba imenovana pobudnika izraz največjega zadoščenja, so pesmi prebirali prijatelji in politični somišljeniki tvorcev. To pa je omogočalo njihovo nadaljnje prepisovanje, s čimer se je krog bralcev Kajuhovih pesmi nenehno širil, le-to pa je bilo najpomembnejše poslanstvo obeh zbirk.

Prav ob tem se mi vsiljuje misel, da bi bilo potrebno ponovno povečati napore muzeja Karla Destovnika-Kajuha v Šoštanju, da bi z akcijo uspeli zbrati čim popolnejšo zbirko vseh izdaj Kajuhovih pesmi. Misel ni neuresničljiva: vem, da hranijo posamezni muzeji tudi po več izvodov iste izdaje, vzpostaviti pa bi bilo potrebno stike tudi s tistimi posamezniki, ki še hranijo kake izdaje Kajuhovih zbirk. Pri tem nas ne sme presenetiti, da se uvrščajo med redke tiske tudi tiste izdaje pesnikovih izborov, ki so nastale v prvih mesecih po osvoboditvi 1945. leta. Med take sodita mariborska izdaja in po njej pripravljena zbirka v Slovenjem Gradcu.

Po doslej znanih podatkih ni bila v Ljubljani v obdobju okupacije natisnjena nobena zbirka pesmi Karla Destovnika-Kajuha, čeprav je začel pesnik prav s tem namenom pripravljati svoj izbor pesmi že v jeseni 1941. leta. Pobude za zamisel moremo iskati v laskavih ocenah njegovih pesmi, k temu pa ga je podžigala tudi pesniška zbirka Vladimirja Pavšiča-Mateja Bora. Dejstvo, da je Karel Destovnik-Kajuh razmišljal o zamisli že 1941. leta, samo dokazuje, da je poznal globlje potrebe narodnoosvobodilnega boja, hkrati pa tudi, da je bil pesnik v njegovo problematiko v zvezi s takim idejnim osveščanjem slovenskega ljudstva, kot ga je sprožil naš boj, posvečen. Sklepam, da se je zamislil o natisu oprijel intenzivneje po tako pomembnem dokazu moči Osvobodilne fronte in njene zavestne zgodovinske

odgovornosti za vsestranost obstoja slovenskega naroda kot je bil prvi natis Borove pesniške zbirke. Z njenim natisom je odpadel vsak še morebitni pomislek o tehničnih sposobnostih Osvobodilne fronte. — Po zbranih izjavah sodim, da se je Kajuh loteval tega dela z izredno resnostjo in natančnostjo. Ker pa je v izjemnem okolju moč njegove pesniške izpovedi rastla, se je vsebinsko spreminjala tudi zbirka, saj je znano, da jo je izpopolnjeval vsaj vso prvo polovico 1942. leta. Ob prvi zamisli je izhajal pesnik iz najuspešnejših predvojnih socialnih pesmi in pri tem morebiti upošteval tudi pesmi z ljubezensko tematiko. Z gotovostjo pa moremo trditi, da je že tedaj vanj vključil kot svojo osrednjo vojno izpoved v tistem času ciklus Okupacija in morda še katero pesem, ki je nastala neposredno po njegovem prihodu v Ljubljano. Prvotno zamišljena zbirka je obsegala dvajset do trideset pesmi. Da pa bi bila zbirka čim bolj dognana, je iskal pomoči in želel nasvetov zanj pri tedaj že zrelih pesnikih. — Nadaljnja pot rokopisa do tiskarne je dokaj nejasna. Zbirko Markacije kot jo je Karel Destovnik-Kajuh naslovil, je nato izročil Bojanu Stupici, ta pa jo je odnesel Lovru Kuharju-Prežihovemu Vrancu. Kdo je bil mimo Prežiha in Stupice pri razgovoru o izdaji še prisoten, se slednji, ob mojem zbiranju gradiva za prvo izdajo Zbranega dela Karla Destovnika-Kajuha, ni več spominjal. O nadaljnji usodi zbirke se je morebiti Prežih posvetoval še z Daretom Mihevcem, ki se medlo spominja, da je pri njem videl »nek material« in ne izključuje možnosti, da mu je Prežih pokazal kot recenzentu Borovih pesmi, Kajuhov rokopis. Kot prej Borovo zbirko pesmi, je tudi Kajuhovo v rokopisu pregledal Edvard Kardelj. Zbirko bi morali natisniti v tedaj ustanovljeni ilegalni tiskarni Tehnika v (današnji) ulici Milana Majcna v Šiški. Ker pa je bila Tehnika 23. septembra 1942 zaradi izdaje uničena, je ob tem propadla tudi postavljena in za tisk pripravljena Kajuhova zbirka, o čemer je v reviji Borec pisal — po ustni informaciji — Mile Pavlin (Janez Ovsenek, Tiskarna je padla ..., Borec, 1958, št. 10, str. 471). Že ob prvem poročanju o njem, sem po nekaterih pričevanjih lahko zapisal, da je kljub temu našla pesem Karla Destovnika-Kajuha pot do ljudi v zamreženi Ljubljani in je kot ilegalni tisk v prepisih krožila med ljudmi ter dajala zadoščenje upornemu človeku.

Čeprav velja naša pozornost predvsem tisti, doslej neznani zamisli, zlasti, ker je pri njej sodeloval tudi pesnik, bi rad še prej opozoril na neko drugo znano ljubljansko izdajo Kajuhovih pesmi, o kateri sem sicer pisal v Zbranem delu Karla Destovnika-Kajuha (tretji natis, 1978). Menim, da je dolžnost opozoriti na njeno izvedbo, ki v ničemer ne zaostaja za opremo pesmi v redakciji Mileta Klopčiča (1944) in katere avtor je arhitekt Branko Simčič. — Po zaslugi njenega opremljevalca in iniciatorja nam je tudi uspelo dobiti vpogled v izvirno zamisel enega izmed redkih del, za katerega tudi velja ugotovitev, da je dvigalo borbena zavest prebivalstva v času najhujšega nacističnega in domobranskega terorja v Ljubljani.

Zbirka je nastala, po vsem znanem, med decembrom 1943. in januarjem 1944. leta. Nastala je torej v času, ko je bilo malo verjetno, da bi bil v Ljubljani prisoten kateri izmed tistih izvodov Kajuhove pesniške zbirke, ki so nastali v zasneženih snežniških gozdovih 1943. leta. Njena različnost pa je vidna tudi v izvirni razmnožitvi in pa v samonikli opremi. Pesmi so izšle v štiriindvajset izvodih, pobudnik zamisli pa je bil že omenjeni France Scagnetti. Izdaja je bila razmnožena s pisalnim strojem in sicer tako, da je Scagnetti šestkrat prepisal vse Kajuhove pesmi, ki jih je imel na razpolago. Ker stroj ni bil primeren za več kopij (Hermes baby), je vsako pesem vsakič razmnožil v štirih izvodih. Tipkopis pesmi je pripravil po izboru, ki mu ga je poslal Ivo Svetina (starejši): zanj je razmnoževal Scagnetti

Faksimile druge, doslej neznane zbirke Kajuhovih pesmi v likovni opremi Franceta Scagnettija

različno ilegalno literaturo (ustna izjava Ive Svetine in pismena izjava Franceta Scagnettija). — Po podatkih, ki so mi znani, gre tu za eno izmed kopij tiste zbirke, ki so jo nameravali natisniti v Ljubljani 1942. leta. Po vsej verjetnosti je Kajuh izročil 1942. leta zbirko za natis v ilegalni tiskarni, zaradi varnosti, kar je zahteval čas, v dveh izvodih (kot vem, so en izvod rokopisa hranili v nekem ilegalnem prostoru na Resljevi cesti). Za original tipkopisa in kopij se je posluževal Scagnetti tankega rožastega papirja formata A4. Izdajo je opremil z izvirnimi ilustracijami in sicer tako, da je risbo s svinčnikom narisal na vseh šest originalov tipkopisa. Ker je uporabljal indigo, je bila ista risba prekopirana še na treh kopijah. Tako je napravil šest originalnih risb, ki so bile po idejni zasnovi sicer enake, v podrobnostih pa so se v izdelavi nekoliko razlikovale. Risbe originale je Scagnetti ob konturah barvno poglobljajl z močnejšim barvnim tonom, kot je navada pri akvarelni tehniki. Ilustracije so predstavljale podobo žene in otroka, prepletene pa so bile tudi z elementi folklore, kakor je dojemal Kajuhovo pesniško govorico. Bistveno za informatorja je tudi zatrdilo, da na njih ni bila upodobljena nemška soldateska. Vse ilustracije so bile pomaknjene na levi rob pesmi, zamisel za izdajo pa je bila Scagnettijeva. Na njen nastanek je vplivalo to, da je pesem Karla Destovnika-Kajuha zelo cenil, pa tudi čas je bil tak, da ga je prebiranje pesmi sólo sililo v razmnožitev in ilustracijo. — Vseh štiriindvajset izvodov je potem odnesel knjigovezu Guliću v Tavčarjevo ulico, da je izvode zvezal. Scagnetti je posebej opremil tudi naslovno stran. Predstavljala je mlado ženo z otrokom v naročju — simbolom preganjane, a vendar nikdar upokorjene domovine, ki izstopa iz trnjevega kroga — vojnega trpljenja, ozadje pa je zapolnjevalo v viharju upognjeno lipovo drevo, svojski in preudarjeni simbol časa, s kakršnim se srečamo 1944. leta tudi v opremi tistih Kajuhovih pesmi (in njenih ponatisih), ki jih je opremil Branko Simčič. Slovenskost je upodobljena v ženskem krilu, okrašenem nekoliko nad spodnjim robom s slovenskim ornamentiranim simbolom, s srci. Pod ilustra-

cijo je bil skrbno izrisan naslov Pesmi. Le-ta je bil pod pesnikovim psevdonimom, ob obeh vrstah pa so bili med seboj povezani trije različno obrnjeni lipovi listi. Ker ni noben izvod te zbirke v razvidu, bi bili za vpogled v natis zelo pomembni opremljevalčevi osnutki k posameznim pesmim, vendar se tudi ti niso ohranili. Skice so bile uničene ob eksploziji na ljubljanski železniški postaji junija 1945. leta. France Scagnetti je tedaj stanoval na vogalu Masarykove in Metelkove ulice, stavba, v kateri je prebival, se je zaradi eksplozije porušila in je pogorela. — V želji, da si kljub temu ustvarim čim popolnejšo podobo izdaje, sem naprosil njenega opremljevalca, da bi po letih naslovno stran rekonstruiral. Poslal mi je osnutek, ki ga objavljam, tudi v želji, da se morda odkrije še kak izvod te ljubljanske izdaje Kajuhovih pesmi, za katere domnevam, da nam bi pojasnil marsikatero vprašanje o njeni vsebini. Hkrati pa želim s podobnim opisom utrditi avtorstvo izdaje.

Po naključju pa sem na tiskovni konferenci, kjer je bila predstavljena med drugim tudi tretja izdaja Zbranega dela Karla Destovnika-Kajuha, po zaslugi dr. Janka Pleterskega izvedel še za eno izdajo — tako jo moremo upravičeno imenovati — Kajuhovih pesmi. Tudi ta je nastala v Ljubljani. Zbirka je toliko bolj zanimiva in vredna večje pozornosti, ker je pri njenem nastajanju sodeloval tudi njihov avtor. Zamisel je realiziral Peter Šinkovec, njen današnji hranitelj, ki mi je 23. januarja 1979 zbirko pokazal in o njenem nastanku pripovedoval.

Znano nam je, da je Kajuh 1942. leta, že pri Makovčevih, kjer so skraja stanovali Zavadlavovi, pesnikovi šoštanjski prijatelji, kot begunci, pozneje pa v njihovem stanovanju v Židovski ulici, velikokrat recitiral svoje pesmi. Največkrat so za to izbrali večerne ure, ko se je pri Zavadlavovih zbralo več njihovih in Kajuhovih prijateljev, te pa so bile po sodbi informatorja, čudovite. Bile so tudi vzrok, da se je med poslušalci rodila zamisel o njihovem zapisu. — Sklepali bi, da je bil najvztrajnejši in tudi v realizaciji zamisli najkonkretnější med njimi Peter Šinkovec, saj je ponudil pesniku pri realizaciji svojo vsestransko pomoč. Vztrajnemu prigovarjanju se je Kajuh uklonil in se dogovoril s Šinkovcem, tedaj dijakom gimnazije, da jih zapišeta. Dogovorila sta se, da se bosta sestajala v stanovanju Šinkovčevih staršev v Teslovi ulici št. 6, za Bežigradom. Prepis pesmi je omogočil Šinkovčev oče, uslužbenec tedanje Zedinjene zavarovalnice, ki je sinu priskrbel zaradi starosti ne več uporabljan pisalni stroj znamke Underwood. Po pisalni stroj je odšel v Zedinjeno zavarovalnico Peter Šinkovec sam in ga sredi dneva na kolesu pripeljal domov. To pa v življenju ilegalnega odpora v Ljubljani ni ostalo nezapaženo, kar dokazuje, kako močna je bila v tem času v mestu narodnoosvobodilna zavest. S tem se je načrt neprijetno in nepredvideno zapletel, o čemer pa več sledi. Peter Šinkovec in Kajuh sta delala v jeditnici in sicer tako, da je Kajuh med sprehajanjem po prostoru pesmi narekoval, Šinkovec pa jih je tipkal. Zapise je delal v eni kopiji. Ker je Šinkovec tipkal počasi, pripovedoval mi je, da z dvema prstoma, vendar nekaj dni skupaj, sta jih prepisovala brez vsiljenega presledka — približno teden dni. Po vsakem pisanju sta se dogovorila za naslednji sestanek.

Da je prišlo med tipkanjem do nenadnega zastoja, smo že bežno omenili. Povzročil ga je nenadni prihod nekega fanta in dekleta na Šinkovčev dom, ki sta za potrebe razvijajočega se narodnoosvobodilnega gibanja pisalni stroj zaplenila. Peter Šinkovec jima ga je dal, čeprav sta ga odnesla, kot je izvedel pozneje, na lastno pest. Po intervenciji svojega poznejšega sorodnika, pa je dobil Šinkovec stroj po krajšem času vrnjen. Po tem dogodku sta Šinkovec in Kajuh z delom nemo-teno nadaljevala.

Da se je Karel Destovnik-Kajuh z izgubo tiskane zbirke svojih pesmi (1942) težko sprijaznil in da je ni mogel kar tako preboleti, dokazuje to, da je tudi predstavljeni zapis naslovil kot zbirko, ki je bila 1942. leta predvidena za natis, Markacije. — Zanimivo je, da se je Kajuh zavedal potrebe po njeni simbolni predstavitvi. Za tak naslov se je moral odločiti po preudarku že 1942. leta ob pripravi rokopisa, ki bi ga morali natisniti s privoljenjem vodstva Osvobodilne fronte. Poiskal ga je v pesmi Mrtvim tovarišem, ki izzveneva kot zaobljuba nadaljevanju takega bojnega poslanstva kot so ga izkazovali pionirji revolucije in ki se je v prvotni varianti in še tudi pozneje nekaj časa v svojem zaključku glasila:

Poznal sem vas, tovariši,
prav vse sem vas poznal,
vsakogar, ki s krvjo je svojo
markacije klesal,
markacije,
ki se korak bo naš po njih ravnal,
čeprav še huje
bi vihar divjal.

Nova varianta iste pesmi — tako bi sklepali — je nastala šele po pesnikovem odhodu v partizane, če pa že to ne, pa je bila vsaj v tem času slovenskim bralcem in poslušalcem na mitingih prvič posredovana.

Sicer pa imamo takih dokazov spoštovanja bojnega tovarštva in neomajne predanosti narodu, ki zavezuje tako vse borce v sodobnosti kot njihovo potomstvo, v Kajuhovih pesmih tega časa več. Med take pesmi sodijo: Mostovi, Ko človek bo človeka prepoznal, Borec kletku, Mogočne pesmi bomo peli, Jesenska idr.

Kot smo že omenili, sta prepisovala pesmi le v dveh izvodih. Svojega izvoda ni imel niti Kajuh, domnevali pa bi lahko, da tudi sam ni izrekel želje po njem. Kljub vsem Kajuhovim pomislekom, upravičenim in neupravičenim in izredno skromni razmnožitvi, pa je izdaja dosegla svoj namen; morda celo bolj kot kate-rakoli druga dotlej na Slovenskem natisnjena knjiga v zasebni lasti. Peter Šinkovec je pozneje oba zapisa posojal; pesmi so prepisovali tudi v času, ki ga je prebil le-ta v zaporu. To je bil tudi vzrok, da se je izgubil original tipkopisa in da mu je ostala le njegova kopija. Kot mu je pozneje pripovedovala sestrična Marjanca Majer, poročena Viriens, je tipkopis vzela ona, povedala pa mu je tudi, da so po tem zapisu pozneje pesmi natisnili v Blasnikovi tiskarni, vendar podatek ni pre-verjen. Uporabo tekstov dokazujejo tudi poznejši, z roko vstavljeni akcenti, kar razkriva njihovo porabo v recitacijske namene. Poznavanje razmer v okupirani Ljubljani pa nam vsiljuje domnevo, da so pesmi uporabljali v te namene v povo-jnem času, zlasti neposredno po osvoboditvi, ko jih v ponatisu še ni bilo mogoče dobiti na tedanjem knjižnem trgu, bile pa so kot odmev mišljenja dobe, že povsod prisotne.

Ker se je s pisanjem mudilo, je prišlo med tipkanjem do nekaterih napak, te pa so bile pozneje, kot dokazujejo pisni popravki, popravljene. Domnevam, da je nekatere pesmi popravil Šinkovec, morda med tipkanjem (tako bi sodil po izpisani moški pisavi), nekatere popravke pa bi pripisali drugim. Taka je tedaj neizpisana ženska pisava, ali morda celo pisava otroka šolarja. Na take napake naletimo v zadnjem verzu druge kitice Naše pesmi. Manjkajoče, pozneje vpisane besede nava-jam v oglatih oklepajih:

biti mlad in poln, /nad/, — (kljub temu, da je dopisana beseda tiskana, bi sodil, da jo je dopisala ženska roka), v pesmi Poglobimo boja struge, je manjkajoči verz: preplitva je še boja struga
pozneje pripisal Peter Šinkovec; v pesmi Talci je bila z njegovo roko vstavljena beseda v verzu

Kaj /bodo/ še dolgo divjali ti zločini.,
v pesmi Tovarišu Slavku Šlandru pa je popravljen verz
zato ne jočemo po tebi,

v:
zato ne jočemo zdaj ko te ni.

Vse te popravke (razen prvega) je vnesel v pesmi Peter Šinkovec. Po površni pisavi domnevam, da so nastali popravki med prepisovanjem.

Naglici pri pisanju bi pripisovali deloma pomanjkljivo rabo ločil in poenostavljeni shematični zapis posameznih pesmi; na naglico pa bi opozarjali lahko tudi naslovi, saj se je pesnik prepogosto zadovoljil le z navedbo začetnega verza ali pa še tega ni navedel.

Zbirka vsebuje naslednje pesmi, njihovi naslovi so navedeni tako, kot jih poznamo in kot jih je v glavnem naslovil Kajuh sam. Po njih so se pozneje ravnale objave raznih ponatisov in po njih se ravna tudi Zbrano delo Karla Destovnika-Kajuha, in to v takem zaporedju: Jesenska, Po tisoč letih, Ljubezenske V, Kmetova pesem, Ljubezenske III, Ti in jaz, Kje si, mati, Zaplenjeno pismo bivšega nemškega tov. s fronte, Zaplenjeno pismo s fronte, Ljubezenske VI, II, IV, Nemcem. Pod oznako Kratke, sledijo: Drobná pesem, Ob 2. letnici Pohoda na Rim, Inter arma silent musae, Preč. škofu Gregoriju Rožmanu, Odlomek (cenzurirani odlomek pesmi V nočeh pred vstajenjem), Malodušnemu tovarišu, Novodobni Aleksander, Ob smrti M. N., Ob novih predpisih in Poštenjaki. Sledijo: Slovenska pesem, Mogočne pesmi bomo peli, Mrtvim tovarišem, Preko smrti stopamo v svobodo, Partizanovo slovo, Mostovi, Pesem talcev, Matere, matere naše trpeče, Pred velikim rojstvom, Dekle v zaporu, Materi padlega partizana, Ko človek bo človeka prepoznal, Naša pesem, Spoznanje, Ne klonimo, tovariši, Hoteli so..., Sovjetskim herojem, Zakaj, tovariš, Poglobimo boja struge, Ob oddaji radijskih aparatov, Talcem, Tovarišu Slavku Šlandru, Nas boste že kmalu čutili, Žalostna, Pomladni sonet in Stara žalostna.

Preseneča, da je Kajuh v izbor vključil kar precej pred vojno nastalih pesmi, saj jih je posredoval kar devet (Pomladni sonet, Ti in jaz, Stara žalostna, Žalostna, Zaplenjeno pismo bivšega nemškega tov. s fronte, Naša pesem, Drobná pesem, Nas boste že kmalu čutili in odlomek pesmi V nočeh pred vstajenjem), medtem ko se je odločil pri naslednjem izboru, pri katerem je pesnik sodeloval v snežniških gozdovih 1943. leta le za pet pesmi (Ti in jaz, Naša pesem, Drobná pesem, Pomladni sonet, Nas boste že kmalu čutili). Pri tem je prav nerazumljivo, da je večina pred vojno nastalih pesmi v zbirki drugače naslovljena kot v objavah v predvojnem tisku. Tako je Pomladni sonet preimenoval v Ob mlinu, včasih pa se je zadovoljil pri naslavljanju z nepopolnim citatom prvega verza. Tako je storil pri pesmi Žalostna (Kaj je v vasi).

Sicer pa je takih pesmi, pri katerih se je zadovoljil z delom prve vrstice v pesmi, precej. Take so pesmi (v oklepaju navajam zdajšnji, uveljavljeni naslov): Bosa pojdiva (Ljubezenske V), Še več (Ljubezenske VII), Ne bo me strlo (Ljubezenske II), Samo en cvet (Ljubezenske VI), Sanjala si (Ljubezenske IV), Le nikar (Pesem talcev), Zakaj ne nosite (Ko človek bo človeka prepoznal), Govore (Ne klonimo, tovariši), V solzah navdušenja (Sovjetskim herojem), Ne le eno (Poglobi-

*Naslovna stran Kajuhove zbirke
Markacije v likovni opremi Petra
Šinkovca.*

mo boja struge), Ta pekel (Tovarišu Slavku Šlandru), Poglejte nas (Nas boste že kmalu čutili) in Kaj je v vasi (Žalostna).

Naslove pa je pesnim spreminjal tudi pozneje, kar moremo zaslediti v pesmih: Zaupajte, tovariši (Jesenska), Ob novem letu (Po tisoč letih), Zaplenjeno pismo s fronte (Zaplenjeno pismo bivšega nemškega tov. s fronte), Moja pesem (Mogočne pesmi bomo peli), Slovo partizana (Partizanovo slovo), Internacija (Matere, matere naše trpeče), Ob mlinu (Pomladni sonet) in Tiho lega mir (Stara žalostna). Vzrok, zakaj je ravnal tako, nam ni znan. Le pri pesmi Zaplenjeno pismo bivšega nemškega tov. s fronte je že po uvrstitvi obeh pesmi domnevati, da je na poenostavitev naslova vplival nastanek druge pesmi enakega naslova, ki je po nastanku sicer poznejšega datuma, vendar s podobno tematiko in s poenostavljenim naslovom. Na datum nastanka pa opozarja prvotni naslov pesmi Po tisoč letih (Ob novem letu) in na svoj priložnostni pomen, saj je znano, da so nekateri mladi komunisti dočakali novo leto 1942 pri Zavavlavovih v Židovski ulici. Lahko pa je nastala tudi ob novini naslednjega leta, k čemur se še najbolj nagibam, zlasti zato, ker so prav v tem času bila značilna za mišljenje Ljubljane nekaka prerokovanja, bila pa so vendar vsa taka, da so bila v prid narodnoosvobodilni misli.

Naslovov pa ni spreminjal pri naslednjih pesmih: Kmetova pesem, Ti in jaz, Kje si, mati, Zaplenjeno pismo s fronte, Nemcem, Drobná pesem, Slovenska pesem, Mrtvim tovarišem, Preko smrti stopamo v svobodo, Mostovi, Pred velikim rojstvom, Dekle v zaporu, Materi padlega partizana, Naša pesem, Spoznanje, Ob oddaji radijskih aparatov in Talcem. Menim, da so bile te pesmi tedaj že dokončno izoblikovane in da jih zato pozneje ni več bistveno spreminjal.

Z delom verza v naslovu pa se je zadovoljil tudi pozneje le še v pesmih Hoteli so in Zakaj, tovariši.

Pod zaglavjem Kratke, je objavil v glavnem epigrame. Med njimi je spremenil naslov le Prezvzišenemu, v poznejšega Preč. škofu Gregoriju Rožmanu. — Menda

je le v obsegu pesmi vzrok, da je v to celoto vključil tudi Drobno pesem. Prav tako pa je nerazumljiv v tem sklopu cenzurirani zaključek pesmi V nočeh pred vstajenjem:

Patrulja žandarjev
odšla je v tem času
trdó skozi noč;
in njih bajoneti
so pesem na tisoče koscev
razklali...

Prijetno pa nas preseneti v zbirki doslej neznani epigram, v zvezi z bivšim banom Dravske banovine dr. Markom Natlačenom, obsojenim zaradi kolaboracionizma na smrt 13. oktobra 1942. V njem komentira politično nenačelnost in iskreno avstrofilsko bojevninstvo pripadnikov Slovenske ljudske stranke (poznejše JRZ) v obdobju prve svetovne vojne, kar se je razkrivalo v denunciantstvu in sovražnem odnosu do rojakov, naklonjenih jugoslovanstvu. Posredno pa obračunava v epigramu tudi z načelnostjo slovenske meščanske politike. Domnevam, da sta miselna nedodelanost in trenutna aktualnost vzrok, da Kajuh pozneje epigrama ni objavil. Ker ga nisem zasledil v drugih objavah epigramov domnevam, da ga zaradi časovno omejenega pomena tudi ni vključeval v svoje recitacije, iz istih vzrokov pa ga ni posredoval svojim najbližjim tovarišem, partizanskim soborcem, ki so pesmi zapisovali in jih pozneje objavljali. Epigram se glasi:

O b smrti M. N.

*Vse tvoje vrline so zdaj nam zvalili na grbe,
a ene so vsi se ognili: Srbe na vrbe!*

Epigram je še dokaz več za trditev, ki sem jo izrekel, da je bil Karel Destovnik-Kajuh med redkimi slovenskimi književniki, ki so se zavedali moči aktualnega političnega epigrama v vojnem času in ga zato tudi ves čas ljubljanske ilegale, ob skrbnem spremljanju vseh političnih dogodkov doma in v okupirani Evropi, zavestno gojil kot učinkovito orožje v boju zoper fašizem in slovenske izdajalce. Čeprav ta Kajuhov delež ni obsežen — prav gotovo pa bi bil, če bi bil deležen vzpodbud s strani književnikov, — pa je bil silno aktualen. Navadno je epigram sledil neposredno dogodku in je bil z vso upravičenostjo njegov neposredni, duhoviti, z ironijo preprejeni komentar, potreben za ohranitev in rast bojevniške morale in javnega mnenja. Prav zato moramo obžalovati, da se te oblike književniki niso bolj in načrtneje posluževali, saj bi mogli na ta način zelo zgovorno in uničujoče takoj paralizirati vse vrste sovražne propagande. Trditi smemo, da se je Karel Destovnik-Kajuh, mimo Otona Župančiča, edini zavedal potrebnosti tako učinkovitega komentarja aktualnih političnih dogodkov. Čeprav Kajuhova epigramatika marsikdaj ni dodelana, pa je imela vpliv na sodobnost in je nudila njenemu avtorju, zaradi idejne učinkovitosti, moralno zadoščenje. Vzporejati jo moremo le z izredno sugestivno ofenzivno akcijo slovenskih likovnikov, ki je dosegla svoj vrh v Ljubljani 1942. leta. Učinek tega komentiranja je bil prav neverjeten. Tudi z njihovo pomočjo je dobil slovenski belogardizem tisto upravičeno in nizkотно ceno, s kakršno se ocenjuje izdajstvo lastnega naroda v zgodovini človeštva (Dante, Božanska komedija) in kakršno si je zaslužilo tudi med slovenskim ljudstvom.

Zanimivo pa je, da je težišče izbora pesmi na tisti izredno aktualni in politični problematiki, ki je nastajala v obdobju ljubljanske ilegale in ki predstavlja tudi jedro Kajuhove pesniške izpovedi. Morda je prav zaradi tega izpustil ciklus Okupacija, ob čemer pa moremo pripomniti, da prav gotovo v celoti ni zaslužil tako strogega ravnanja, zlasti, ker je v zbirko sprejel marsikaj takega, kar bi prav tako lahko izpadlo. Zanimivo je, da je bil kritičen do tega ciklusa tudi pozneje, ko je kot partizanski borec v notranjskih gozdovih izbiral pesmi za svojo prvo zbirko. Prvi, ki je na ciklus opozoril (pesem Pet in dvajset) in ga upošteval v svoji redakciji Kajuhovih pesmi, je bil 1944. leta Mile Klopčič, v celoti pa ga je prvi objavil šele urednik obsežnega izbora pesmi Karla Destovnika-Kajuha Dušan Moravec (Slovenski knjižni zavod, 1949), ki se je v pripravah za izdajo prvi seznanil s celotno pesnikovo literarno zapuščino. — Prav tako je nerazumljivo, da Kajuh ni vključil v izbor pesmi Kralj Matjaž, saj vemo, da jo je tako rad recitiral, tudi kot partizanski borec.

Seveda se nam ob tem samo zastavlja vprašanje, kdaj približno je izbor pesmi nastal. — Oprijemljivih dokazov za nastanek v datumih ni, kljub temu pa se mu moremo vsaj približati: — Po uvrstitvi posameznih pesmi iz ciklusa Ljubezenskih, bi sodili, da tega ciklusa v času nastajanja zbirke še ni dokončal. V zbirko še niso vključene I., III. in VIII. pesem omenjenega ciklusa. Prvi dve sta v času nastajanja drugih Markacij bili že napisani, pač pa je šele v poletnih mesecih nastala zadnja v ciklusu, VIII. pesem, ki je ciklus zaključila in katero prvič zasledimo v rokopisnem zvezku pesmi, ki jih je podaril Silvi Ponikvarjevi poleti 1943, pred odhodom v narodnoosvobodilno vojsko, ko je ciklus tudi zaokrožil v dokončno miselno celoto. To pa more tehtno in okvirno služiti za časovno izhodišče, kdaj je izbor nastal. — Pri tem bi sodili, da je izbor pesmi nastal poleti 1943. leta.

Zelo kratek čas, ki je ločil tipkopis od pozneje nastalega rokopisnega zvezka, poklonjenega Silvi Ponikvarjevi, pa tudi dokazuje, kako se je Kajuh še potem intenzivno ukvarjal s svojimi pesmimi, ki so medtem miselno zorele, kar bo dokazala tudi primerjava med znanimi objavami in doslej neznanim rokopisom, ki si je prizadeval, da dobijo tudi v formi čim popolnejšo podobo.

Po vsem povedanem bi bilo zmotno postavljati v vsebinskem smislu kakršnokoli resnejšo paralelo med tisto zbirko pesmi, ki jo je Karel Destovnik-Kajuh namenil 1942. leta za natis, in pričujočim izborom. Obema je skupen le naslov, nikakor pa ne njena razporeditev in pretehtanost izbora. Zapis pesmi je nastal brez kakršnihkoli drugačnih pretenzij (Kajuh vsaj nanje ni računal) kot je bila ta, da bi ugodil zahtevam prijateljev in tovarišev, ter da bi jim nudil zapisan izbor svojih pomembnejših pesniških dosežkov iz vojnih dni. V prid taki trditvi so naslednje ugotovitve: premajhna Kajuhova zainteresiranost za izbor, kar se kaže predvsem v priložnostnem zaporedju pesmi, ki so razporejene tako, kakor so mu pač prihajale na misel ter premajhna skrbnost za njihov smiselni in gramatikalni zapis; izpust nekaterih značilnih vojnih pesmi, nekritičnost v izboru in pa vključitev tistih pesmi v izbor, ki jih je napisal po oddaji za natis prvega rokopisa pesmi z enakim naslovom, v drugi polovici 1942. leta. Zato tudi ne moremo zaključiti, da je pričujoči zapis podoben tistemu izboru pesmi, ki ga je nameraval izdati v samostojni knjižici 1942. leta v Ljubljani. Variante nam omogočijo le sklep, da so se nekatere pesmi, ki so nastale po Kajuhovem prihodu v Ljubljano, od poznejših, po pesniku dokončno uveljavljenih variant, precej razlikovale in da so te spremembe v končni ustaljeni zapis nastajale počasi. Seveda pa je poznavalec poezije kljub temu mogel že konec 1941. ali v začetku 1942. leta odkriti v Kajuhovih pesmih tisto svojsko mladostno

svežino in sugestivno moč, ki je vplivala na končno vrednost njegove pesniške govorice. Vzrokov za tako trditev je več, med najpomembnejše pa sodijo vsaj trije: silno pohvalna izjava Lovra Kuharja-Prežihovega Voranca, da je s svojimi pesmimi »previharil viharje«, presegel torej prvo zbirko pesmi Vladimirja Pavšiča-Mateja Bora; nadalje dejstvo, da jo je pregledal in soglašal z njenim natisom Edvard Kardelj, ki je bil vseskozi tenkočutni in objektivni kritik, in končno nas v tem podpira tudi sam natis, saj si drugače odločitve o natisu ne moremo zamisliti.

Odkriti izvod Kajuhovih Markacij moremo oceniti kot mladostno premalo pretehtano delo njenega avtorja, kar pa ne zmanjšuje njegove literarnozgodovinske vrednosti. Ker zapis pesmi ni nastal na pesnikovo pobudo, temveč na željo prijateljev in sicer zato, da jim posreduje v pisni obliki čim več svojih pesmi in s tem ustreže njihovi želji, pesmi tudi pozneje ni pregledal, kot bi pričakovali in kar bi lahko storil, to pa nas more čuditi. Najmanj, kar bi pričakovali od njega, bi bilo to, da bi lahko vplival na njihovo zaokroženo vsebinsko razvrstitev.

Tako kot stroj, jima je tudi papir za pisanje priskrbel iz Zedinjene zavarovalnice Šinkovčev oče. Besedilo vseh pesmi je pisano z malimi črkami, vsi naslovi so pisani z razprtimi velikimi črkami, tudi v takih vsebinskih celotah kot so epigrami (Kratke), medtem ko je ločil naslove posameznih epigramov z malimi razprtimi črkami.

Peter Šinkovec se je tudi ponudil, da opremi naslovno stran pesmi, pri čemer je vsaj pri odločitvi naslova sodeloval tudi njihov avtor, Karel Destovnik-Kajuh. Prav tako pa je morala na željo samega Kajuha odpasti kakršnakoli oznaka o njegovem avtorstvu, kar si razlagam kot premišljeno dejanje. Premišljeno zaradi morebitnih preiskav, zaslišanj in s tem združenih pritiskov na tistega, pri katerem bi okupatorji po naključju pesmi zasledili. — Za naslovno stran je uporabil tri barve: celotna naslovna stran je prekrita z rjavkastorožnato podlago, sugestivna in razumljiva likovna ponazoritev vsebine in naslova pa sta v rdeči in beli barvi. V ospredju je v zapestju okovana pest (Šinkovčeva levica, z desnico jo je risal). Veriga, pripeta na okov v zapestju, je v loku zataknjena kot simbol vsebinske povezanosti z zbirko, v zadnjo črko v naslovu Markacije. Vse črke so bele in le na zunanjem robu poudarjene s tanko rdečo črto. Pest nekoliko zakriva planinsko markacijsko znamenje — bel izpolnjen krog v rdečem obodu. Z belo barvo je uokvirjena tudi celotna podoba. Skoraj v višini celotne idejne predstavitev zbirke, je zarisana prva črka v naslovu (M), medtem ko so druge črke naslova po širini, na zadnji četrtini strani. Samo inicialko prekinjata, to pa ustvarja le večjo razgibanost v opremi, naslednji črki v naslovu. Le-ta uokvirja likovno predstavitev pesmi z dveh strani, od levega in spodnjega roba, s čimer je stran likovno izpolnjena.

Še to: v višino meri rokopišna knjižica 22.5 cm, široka pa je 18.8 cm.

II

Da bi bila ta pomembna najdba pesmi Karla Destovnika-Kajuha ne le dostopna širši javnosti, temveč da bi bila vidna tudi rast njegovih pesmi, sem se odločil, predstaviti pesmi še podrobneje. Zato primerjam pesmi rokopišne zbirke Markacije z istimi pesmimi v najugodnejših zapisih, ki so upoštewane v pesnikovem Zbranem delu. To pa nam nudi zanimive ugotovitve, ki utrjujejo nekatere naše domneve, objavljene v monografiji o pesniku v Zbranem delu. Skoraj za osnovno velja ugotovitev, da starejših pesmi — ako izvzamemo dokaj svobodno rabo ločil, kar moremo opravičiti s tem, da pesmi niso bile namenjene za natis, — ni popravljal in

da je s tem domneva o njihovem zgodnejšem nastanku bila upravičena. Različnih sprememb pa so bile deležne predvsem pesmi, o katerih smemo trditi, da so po nastanku novejšega datuma, morda od druge polovice 1942. leta dalje. Da se izognemo morebitnim poznejšim napačnim zaključkom, velja ob tem še enkrat poudariti nekatere stvari:

Domala vsi akcenti so bili vstavljeni pozneje (kar smo že navedli) in to z roko, kar si razlagam, ob še nekaterih drugih popravkih, da je to delal nekdo (po rokopisu ženska), ki je imel rokopis s privoljenjem Petra Šinkovca nekaj časa na razpolago. Najverjetneje ga je uporabljala za recitiranje in to v povojnem obdobju.

Ceprav razločkov v ločilih prvotno nisem nameraval objaviti, sem pozneje svojo odločitev spremenil, predvsem zato, ker niso vse spremembe nastale po krivdi zapisovalca, temveč prav gotovo tudi na željo samega pesnika. Zato marsikatera sprememba, ki je zaradi svoje preprostosti ne moremo pripisati dejstvu, da sta jo prezrla, vsiljuje domnevo, da je do takih sprememb, čeprav je to nerazumljivo, prišlo namerno.

Mimo razločkov v stavi ločil, je največ sprememb v drugačnih zapisih verzov. Nekatero pesmi pa je pozneje zaradi večje idejne in miselne tehtnosti poudaril s stopnjasto delitvijo v posameznih verzih.

Spremembe so tudi v naslovih. Kjer je naslov enak pozneje sprejetemu, v Zbranem delu, ga ne ponavljam, pač pa ga v oklepaju navajam tedaj, kadar se le-ta razlikuje od poznejšega naslova ali v primerih, ko je pesem objavljena brez naslova.

Uvajam tudi oglati oklepaj, poslužujem pa se ga za pozneje vstavljene popravke v besedilu.

Za primerjavo variant se poslužujem že ustaljenega načina, uveljavljenega pri nas s komentiranjem zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev (izdaja jih Državna založba Slovenije) in kakršnega se zaradi preglednosti poslužujem tudi v Zbranem delu Karla Destovnika-Kajuha. Navajam vse spremenjene verze. Prva arabska številka tistega verza, ki je različen od objavljenih variante v Zbranem delu, s tem pa navadno tudi od vseh izdaj, ki so nastale po pesnikovi smrti.

Če izvzamemo rokopisno zbirko, ki jo je posvetil Silvi Ponikvarjevi, ki je poznejšega datuma in zato vsebinsko popolnejša, imamo opraviti z edinim znanim primerom v obdobju okupacije, pri katerem nastajanju je Karel Destovnik-Kajuh tvorno sodeloval. Zato si ga torej oglejmo podrobneje, saj nam prinaša nekatere nove ugotovitve, pomembne za poznejšo rast posameznih pesmi:

Zaupajte tovariši (Jesenska)

2, 1, 2	Tako smo vselej hrepeneli,
	brez hrepenenja ne bi doživeli
2, 5	in vendar naša bolj
	kot vse dozda
3, 3	s porušeni domov in iz grobov
3, 7, 8	v jeseni tej
	ni hrepenenje kalna voda,
	kot divji, hrzajoči konj

Ob novem letu (Po tisoč letih)

2, 3	in, ki o tebi smo vsako jesen govorili,
2, 4, 5	vsako jesen,
	ko je svet bil prav tak kot grobišče,

- 3, 1 To leto bo naše,
in naša bo letos pomlad,
- 3, 4 Res, s cvetjem,
a s puško na rami,
- 3, 11 ki letos ga bomo zrušili!
4, 2 in naša bo letos pomlad...

Bosa pojdiva (Ljubezenske V)

Pesem je brez popravkov. Pesem ima štiri kitice. Prva in četrta kitica sta štirivrstni, druga in tretja kitica pa imata po dva verza.

Kmetova pesem

- 1, 5 moje oči plameneče.
- 2, 3 moji sem zemlji podaril...
- 3, 2, 3 koder so šli, so za njimi mrličii...
Meni so mater in sina ubili,
- 4, 4 pa sem udaril...
- Od 5 dalje samo ena kitica:
- 5, 1, 2 Zdaj me bijo kakor črno živino...
Moje oči plameneče pogledjte tovariši

Se veš (Ljubezenske VII)

- 1, 2 in rekel sem: to cvet je bolečin...

Ti in jaz

Pesem ima v zbirki *Markacije* le štiri kitice, ki se začenjajo z verzi:

1. Poslušaj me, deklica moja, poslušaj
2. Tako je prepeval
3. Tovariš si mi
4. Tja med ljudi bova deklica šla.

- 1, 1, 2 Poslušaj me, deklica moja, poslušaj,
veš, zadnjič sem zbirko erotičnih pesmi prebral.

Prva kitica v *Markacijah* vsebuje obe poznejši prvi kitici.

- 1, 4, 5, 6, 7 Mlad pesnik je pisal te pesmi dekletu:
Demant moj...
Skrivnost vseh skrivnosti si ti...
Nebeška opojnost je tvojih oči...

- 2, 3 saj ti bi se tudi smejala, kajne?

- 4, 5, 6 takrat še močneje začutiva svoje vezi,

- 5, 1, 2, 3, 4, 5 V *Markacijah* je še:
a on je govoril:
Nebeška opojnost je tvojih oči,
kaj meni nebeška opojnost oči.
Jaz ljubim ljudi,
ki gledati znajo z očmi.
6. kitica Tja med ljudi bova deklica šla,
tja med življenje v sredino gorja,
jaz bom oral
in ti boš sejala pšenico,
zvečer bova trudna in srečna ležala na trati
in zrla spokojno v bodočnost...

Kje si mati

- 1, 3 že dolgo je, kar skupaj nismo,
2, 1, 2, 3 A kam naj pišem, kam so vas pregnali,
 jaz sem še srečen, ker sem jim ušel,
 le kaj s teboj je, kam so te pregnali,
3, 2 povsod je s tabo moj pozdrav
4, 2, 3, 4 vendar nikdar ne bom pozabil nate,
 a želel bi, da ne utihne mi prej glas,
 dokler ti ne porečem:
 Mama glej, ta svet je tudi zâte.

Zaplenjeno pismo s fronte (Zaplenjeno pismo bivšega nemškega tov. s fronte)

- 2, 1, 2 A mi, kar nas je živih še ostalo,
 smo kakor norci, brez srca,
3, 1, 2, 3 Zakaj se koljemo, zakaj trpimo,
 o tem pri nas nikdar ne govorimo ...
 Zatrli misli so in čustva v nas.
4, 1 Končujem. Težka noč je legla na vojake,

Zaplenjeno pismo s fronte

- 1, 1 Pošastno miren, dolg in tih večer,
1, 3, 4 v vseh srcih grozen, glodajoč nemir,
 zdaj, zdaj udarilo bo v noč: Naprej!
2, 2 mladosti svoje in lepot življenja,
Druga kitica je v Markacijah deljena po prvih štirih verzih.
2, 8 z razbitim licem ležal v sneg zarit,

Samo en cvet (Ljubezenske VI)

- 1, 2 dehteč in bel,
1, 5, 6 ne bom ga v gumbnico si del,
 Odlomi ga, odlomi, draga ...

Pesem ima v Markacijah samo dve kitici. Nova kitica se začneja z verzom Samo en bel, en češnjev cvet,

- 2, 3 in dalje: trpi v pomladi tej.
 In glej ...
 Ta cvet, ta droben češnjev cvet
2, 6 in spet razžaril tožen jim pogled.
Tretja kitica: Samo en bel, en češnjev cvet,
 odlomi moja draga,
 saj veš, kako tak pozdrav
 človeku za rešetkami pomaga ...

Ne bo me strlo (Ljubezenske II)

- 1, 3 še višje dvignil sem glavo,
Druga in tretja kitica se glasita:
 Ti sama veš, kako mi je težko
 in ker te ljubim, prav zato
 sem stisnil pest še bolj krepko.

A kadar bo drugačen svet,
se vrneš čisto, čisto moja,
če pa tedaj me več ne bo,
vzravnaj, kot jaz sedaj glavo,
saj vem, kako ti bo hudo!

Sanjala si (Ljubezenske IV)

- 1, 2 ki, da sem tebi jih poslal
2, 1, 2 Bile so sanje, draga moja!
In vendar, koliko resnice v njih.
2, 5 ta verz se v Markacijah deli:
Iz mojega srca krvi,
rdeče bolj od vrtnic.
3, 4 te bo v imenu mojem grela.

Nemcem

- 1, 3 kar vam pišemo vse dni:
3, 4, 5, 6 kot smo uprli se jim mi,
saj niso bratje vam
fašistične zveri.

Kratke

Drobna pesem

- 1, 1 Jaz sem droben,
droben list,

Ob 20. letnici pohoda na Rim

- 1, 1 Radujte se, radujte kriminalci,

Inter arme silent musae

Zares molčijo muze starih gobezdačev,
ker terja doba (t) zdaj ljudi in ne glumačev.

Prevzvišenemu (Preč. škofu Gregoriju Rožmanu)

- 1, 1 Lepo ime imaš, Gregorij,

Odlomek (V nočeh pred vstajenjem)

- 1, 14 in dalje: trdo skozi noč
in njih bajoneti
so pesem na tisoče koscev razklali.

Malodušnemu tovarišu

Ni popravkov.

Novodobni Aleksander

a zame, zame bo zadostovalo,

Ob smrti M. N.

Epigram doslej ni bil znan.

Ob novih predpisih (Novi predpisi)

Zato so štediti s soljo pričeli,
da partizanom bi na repe jo, kot zajcem deli.

Poštenjaki

- 1, 4, 5 da bi v imenu Kristusovih ran,
naj padel partizan.

Slovenska pesem

Pesem ima v Markacijah samo štiri kitice, ki se začenjajo:

1. Samo milijon nas je,
 2. Edino hlapci cvilijo, da nas je malo,
 3. O, če ljudi bi ne bilo pri nas,
 4. Tako pa še živimo.
- 1, 6, 7, 8 in vendar ga nikoli ne uniči.
Nikoli in nikdar,
zato ker nismo trhle bilke,
- 1, 11 smo ljudje.
- 2, 1, 2, 3 Edino hlapci cvilijo ponižno
in lajajo, da nas je malo,
da bi v uporu vse pobralo.
- 3, 3, 4 tedaj bi nas že kdaj
odnesel plaz.
- 4, 4 z uporno, dvignjeno glavo.

Moja pesem (Mogočne pesmi bomo peli)

Verzi v pesmi niso lomljeni.

- 1, 3 pesmi vpijoče in trde ko kladiva udar,
- 1, 5 pesmi bom svoje jaz kričal,
- 1, 8 ki reže srca.
- 1, 10 ki trga meso raz telesa.
- 1, 13 pesmi vpijoče in trde ko kladiva udar.
- 1, 17 Sam sem, in meni so skoraj vso kri že izpili.
- 1, 20, 21 Mrzle in trde ...
Kaj hočem ...!
- 1, 28, 29 pesem mogočno ko sonce
in toplo ko kri partizanov.

Mrtvim tovarišem

- 1, 2 in vendar sem dodobra te poznal,
- 1, 6 a vendar sem dodobra te poznal,
- 3, 3 tovariš, ki si na iztoku pal.
4. kitica — del smo jo že navedli v zvezi z naslovom — se v Markacijah glasi:
- Poznal sem vas tovariši,
prav vse sem vas poznal,
vsakogar, ki je v naših vrstah pal,
vsakogar, ki s krvjo je svojo
markacije klesal,
markacije,
ki jih bo vsak iskal,
markacije,
ki se korak bo naš po njih ravnal,
čeprav še huje
bi vihar divjal.

Preko smrti stopamo v svobodo

Pesem je razdeljena v pet kitic. Prva kitica združuje v celoto prvo in tretjo kitico (Glejte, naša platna)

4, 1 Ko pa krastavi in trudni
4, 4 bomo razstavljali

Slovo partizana (Partizanovo slovo)

1, 1 Večer je, v breze veter se zaganja,
1, 3 sama sva sredi teh nemirnih vej,
2, 2, 3, 4 ah, kdo bo nosil žalost zdaj,
z menoj boli si in radost delila
ah kdo, ah kdo bo nosil žalost zdaj.
3, 2, 3 a vse besede v prsih mro,
samo še to: da rad pogledal
4, 3 če vrnem, vrnem se, ko svet bo nov.

Mostovi

V zbirki Markacije verzi niso lomljeni. Zaradi lažje predstavitve in nekaterih sprememb jo navajam v celoti:

Iz src rasto v srca mostovi,
mostovi rasto
železobetonski mostovi,
mostovi grajeni trdno,
grajeni s strastjo,
beton je napravljen s krvjo,
cement iz zdrobljenih kosti;
traverze so trupla mrtvih ljudi,
mostovi rasto
in ni dinamita,
da bi jih mogel razbiti,
ni mine in ni ga letala,
ki moglo bi v zrak jih spustiti.
Mostovi rasto,
iz vseh človeških src se pno
in v vsa srca,
mostovi,
ki z njih bodo naši krvniki zmetani,
mostovi
v svetovja ljubezni speljani.

Le nikar (Pesem talcev)

1, 1 in 4, 1 Le nikar ne jočite za nami
1, 3 in 4, 3 jutri pademo v gramozni jami,
Pesem ima v Markacijah štiri kitice. Druga in tretja kitica se glasita:

Le nikar ne jočite za nami;
lažje nam bo pasti, če z rokami
stisnjenimi v pest
žalujete za nami.

Le nikar ne jočite za nami,
naj vam daje to še več poléta,
saj ne padamo,
ko v klavnici teleta.

Internacija (Matere, matere naše trpeče)

- 1, 1, 2 Matere,
matere naše trpeče,
1, 4 žene noseče
1, 6 nosijo v sebi mrtvake, mrtvake.
2, 2 mrzla, krvava,
med 2, 3, 4, 5 bodo rodile,
bodo rodile
in omahnile.

Tretja kitica pa se glasi:

Matere,
matere naše trpeče,
lačne in blede,
žene noseče
nosijo v sebi mrtvake, mrtvake...
Vse bolj je čuti svobode korake!

Pred velikim rojstvom

Pesem ima v Markacijah samo tri kitice. Tretja in četrta kitica sta združeni.

- 1, 2, 3, 4 ko so življenja dajale narodu,
premnogo jih v solzah je zaihtelo:
Čeprav umrem, saj moje dete bo živelo!
2, 2, 3, 4 ki v nas življenje se poraja
in vsak mrtvak v ta mrak kriči:
Upri, upri se raja!
3, 3 ker slišimo otroka, ki že diše...
3, 5 a vendar vsakdo kakor mati

Dekle v zaporu

Pesem ima v markacijah samo tri kitice. Misli v poznejši drugi in tretji kitici še ni ločil.

- 1, 3, 4, 5 jaz sama za rešetakmi strmim ubita,
rodila bom,
postala mati otroku nekega bandita.
2, 2, 3, 4 ne veš, kaj vse počeli so z menoj,
kako lepo bilo bi iti za teboj,
v dolenskih hribih pasti kakor ti.
2, 5, 6 Umrli bi,
a jaz živim, živim
3, 2 tako mi je, kot da bi kdo čez me oral,
3, 4, 5, 6, 7 me ne bi več spoznal,
a tebe otrok bo poznal,
poznal ne bo bandita
in vedel bo zakaj si pal,

Materi padlega partizana

- 1, 3 Samo, da mi ne bi, da ne bi umrl
3, 2, 3 nikdar se ni klicu svobode izmikal,
tako si mu segla poslednjič v roko
4, 3, 4 Lepo je, veš mama, lepo je živeti,
toda za kar sem umrl, bilo je premalo umreti.

Slednji verz je nekdo deloma, vendar pozneje, pod vplivom po vojni znane in uveljavljene variante spremenil v:

bi hotel še enkrat umreti!

Brez naslova (**Ko človek bo človeka prepoznal**)

Pesem ni deljena v kitice, sestavlja jo petindvajset verzov (pozneje jih ima triindvajset).

- 1, 2, 3 svojih src, ljudje,
zakaj vam niso vpisane v očeh
1, 8, 9, 10, 11, 12, 13 in skriva vsak po svojih se poteh;
prav v teh, prav v teh
usodnih dneh,
bi morali nositi vsi
srca v dlaneh
1, 17, 18, 19, 20, 21, 22 in takrat bi se zavedli,
da nas je nebroj.
Ljudje, ljudje,
če v vaših bi očeh
razbral po kakšnih hodite poteh
in če vsakdo od vseh
srca na dlan bi dal,
1, 25 stari svet propal.

Naša pesem

Pesem ima v tej varianti samo dve kitici; poznejša prva in druga kitica sta še združeni. Prva kitica se glasi:

Moja pesem ni le moja pesem,
to je boj vseh nas,
moja pesem ni le moja pesem,
to je krik vseh nas.
Biti mlad v teh težkih časih,
to se pravi brez mladosti biti mlad,
zreti starega sveta propad,
skrivati premnogo nad.
To se, to se pravi
biti mlad, mlad . . .

V zadnjem verzu druge kitice je zaradi naglice izpadla zadnja rimana beseda in je bila pozneje dopisana:

biti mlad in poln (nad).

Spoznanje

Pesem je deljena le v dve kitici. Poznejša druga in tretja kitica sta v Markacijah druga kitica.

- 1, 3, 4, 5 kot tolmoni
polni strnjene krvi,
pa je privihral ta boj
1, 7 vročo, gorko dlan
2, 2, 3 da strmimo nad seboj,
žejni pijemo spoznanje,
2, 5 če do dna pogledaš vanje,
2, 13, 14 ki jih ne razdro letala,
kajti, kri je po cementu vzvalovala,

Brez naslova (**Ne klonimo, tovariši**)

Pesem ni deljena v kitice in se v Markacijah glasi:

Govore, da bo še bolj hudo,
baje bodo klicali še
z gore v goro:
Človek, človek si ostal,
rad bi ti roko podal.
Pa ne bo nikogar,
ki bi se odzval;

pravijo, da bo tako. (med tipkanjem prečrtana napaka: hudo)
 Mi ne verujemo v to,
 jaz bom še ostal,
 ti boš še živel,
 ker ne more misel
 spremeniti se v pepel.
 Prav zato, tovariš, boš ostal
 in z gora pošiljal boš pozdrav,
 mrtvim boš roko podal,
 živim pa se boš odzval,
 z njimi boš tovarišev ubitih
 njive preoral.

Brez naslova (**Hoteli so**)

1, 3 po oglih so predpisi novi spet nabiti;
 1, 5 Ne bodo nas, tovariš veš, saj veš,
 1, 6, 7, 8 za nas (potem prečrtano in deloma nečitljivo: ni žičnih risov
 (?), ni odločb)
 in potnih dovolilnic,
 1, 11, 12 sami si potne liste pišemo v teh dneh,
 in boj na nje udaril je pečat,
 zato naprej, naprej v napad,
 kdor z nami je

Brez naslova (**Sovjetskim herojem**)

Pesem ni deljena v kitice in ima štirinajst verzov.

1, 8, 9 v src milijonih vaša kri kipi
 in titanstvo preplulo je kosti,
 1, 14 in v čaši svoji boj upor rodil.

Brez naslova (**Zakaj, tovariš**)

Tudi ta pesem ni deljena v kitice.

1, 8, 9, 10, 11, 12 Nikdar!
 Mrtvakov krik razpreza se po nas
 in malodušje je prevpil otrok zaklanih glas,
 nasilje prelevilo je obraz,
 zato prišel sem jaz med vas,

Brez naslova (**Poglobimo boja struge**)

Pesem ni deljena v kitice.

1, 1, 2 Ne eno, dvoje, troje src bi
 bi morali imeti,
 1, 5, 6 ki čutimo jo v prsih vreti.
 Zdaj, ko ni bratu brat več brat,
 1, 8, 9 in je izdajstvo kakor kuga,
 zato upri sodrug oči v sodruga,

nato je vstavljen s Šinkovčevim rokopisom napisan verz:

1, 11, 12, 13, 14 preplitva je še boja struga
 naj izdajalska kri
 jo do vrha zalije,
 da se čolnarjem
 prej pristan odkrije.

Ob oddaji radijskih aparatov

Pesem ni deljena v kitice.

- 1, 1 Prišel je čas, ko smo kot želve
1, 4, 5, 6 in lizali pete,
dovolj trobili v stare smo rogove,
po strunah žic bodečih
1, 8 Nam radijskih ni treba poročil,
1, 11 in radijske cevi kosti,
1, 14 Od step sibirskih in ravnih
1, 16 glasovi novega sveta,
zato ni radijskih nam treba poročil,
vesti lijo v nas
preko naših žil.

Talcem

- 1, 3, 4 da bi prerasli nam glavo,
zato namakajo zemljo
1, 13, 14 Kaj (bodo — poznejši Šinkovčev pripis) še dolgo divjali ti
zločini,
mar bodo res ostali
1, 16 Ne, prav zato, ne,

Brez naslova (Pozneje nekdo vpisal: Ta pekel, — **Tovarišu Slavku Šlandru**)

Verz v pesmi ni lomljen.

- 1, 2, 3, 4 zato ne jočemo (po tebi — prečrtano in s Šinkovčevo roko popravljen: zdaj ko Te ni)
jokali bi, da niso te ubili zdaj,
ko je otročji vsak vzdihljaj,
glasnejši, kakor stotih mater jok.
1, 6 Zato ne jočemo,
1, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 čeprav nam je težko,
čeprav vemo:
ti bil si tak,
da bi pred tabo moral vsak
pripogniti glavo.
Vse to vemo in tudi to:
1, 14, 15, 16 lahko, da drevi
tudi nas ne bo ...
A kaj vse to,
hudo je le živeti,
1, 19, 20, 21 zadet a ne premagan
pasti na zemljo,
to ni tako hudo,
1, 23, 24, 25 iz nje nam nesmrtni plodovi rasto.
Ti sam si nam z delom in smrtjo vse dal
in v temeljni kamen svobode

Brez naslova (**Poglejte nas**)

Verz v pesmi ni lomljen. Varianta v Markacijah pa se od poznejših precej razlikuje.

- 1, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 Poglejte nas, a ne v obraz,
v srca kipeča nam pogledjte,
zakaj v obraz, v obraz smo čudni,
morda se zdimo vam ostudni.
A v naših srcih je mladost
in v žilah naših lije kri,
kri vseh ljudi,
kri Lenina
in rimskih sužnjev kri,

Brez naslova (**Žalostna**)

1, 4	kaj samujejo steze.
2, 4	je ljudem tako hudo.
4, 2	vse žaluje in samuje.
5, 3	pa so morali zato umreti.

Ob mlinu (Pomladni sonet)

Pesem ni deljena v kitice.

1, 3, 4, 5	zametov ni in stez sneženih,
	izginil led s koles je mlinskih,
	od mlina blatna pot v dolino vodi,
1, 11	voda pomladnih slišim simfonijo,
1, 14	preplule zadnjih dni temino.

Brez naslova (**Stara žalostna**)

Pesem ima samo dve kitici. V prvo kitico so združene vse tri prve kitice. Samostojno je ohranil le **zadnjo** dvovrstično kitico.

1, 6, 7	davnih, davnih dneh,
	zdaj še lega tiho mir,
2, 2	še miru, miru ne bo ...

Črtomir Šinkovec

Tih večer in luč

*V moji sobi je tih večer in sij luči
je na sliki dekleta in mrtvega brata.
V moji sobi je tih večer. Še veter ne trka na vrata
s krili meglene jesenske noči.*

*Mislim nate, dragi, mrtvi moj brat:
v neki grapi te nekdo je zaklal z bajonetom.
Bil si tak dober, spravljen s sabo in svetom,
ko v domača si polja hodil orat.*

*In deklè, ti živa žerjavica, kakor Ciganka
ne obujaj mi več pozabljenih sanj:
bila si senca in luč in večna uganka
in metulj nad ognjem, ki sam sili vanj ...*

*V moji sobi je tih večer in sij luči
je na sliki dekleta in mrtvega brata.
V moji sobi je tih večer. Še veter ne trka na vrata
s krili meglene jesenske noči.*

Boris Režek

Dediščina

Vojna se je bližala koncu in po cesti čez prelaz so se pričele valiti trume tovarnjakov ter vojaštva. Vsa ta dolga kolona se je odvijala po ridah in se ustavljala, ko se je pred njo kaj zagozdilo.

Po samotni dolini se je razlegalo hrumenje motorjev, pomešano s kriki in preklinjanjem. Na ostrem ovinku, skoraj že pod vrhom, je neki tovarnjak zdrsnil z roba ceste in se zvalil v grapo. Spotoma so z njega padali zeleni municijski zaboji s prtenimi ročaji. Tovarnjak je obležal v plitvi vodi potoka s kolesi navzgor; vojaki pa se niso zmenili za to nesrečo in so klamali po cesti naprej. Medtem se je tovarnjak vnel in nazadnje ga je s silnim vzbruhom razneslo.

Vojaki v zelenkastih čeladah so se vseskoz po dolini razkrapljali po hišah ob cesti ter kradli, kar jim je prišlo pod roke. Predvsem pa so stikali za mesnino in moško obleko. Resnikova Polona, dekle šestnajstih let, je hotela rešiti iz hiše komaj načet hlebec kruha, ko sta se izza hleva pokazala pijana vojaka s puškama v rokah.

Napila sta se zdolaj na Spotiki, kjer so vojaki vdrli v krčmo in v kleti s strelji preluknjali sod z vinom. Tako so nastavljali usta vsak pri svojem curku in se nato dodobra pijani odpravili naprej.

Polona ju je še ob pravem času ugledala in smuknila mimo gnojišča; vojaka pa sta jo hotela dobiti v roke. Toda, ko jo je eden hotel prestreči, mu je na splozki deski, ki je držala čez gnojno lužo, spodrsnilo in kakor je bil dolg ter širok, je pogrnil vanjo. Polona je medtem že tekla po bregu navzdol, za seboj pa je slišala glasno preklinjanje, nato pa še krohotanje onega drugega vojaka.

Med leščevjem nad cesto je počakala, dokler v koloni ni nastal presledek in je nato lahko smuknila čeznjo in v gozd na drugi strani.

Kmalu zatem se je na cesti spet zataknilo, ker se je ustavil neki tovarnjak. Voznik ga je zaman skušal znova pognati, a ga je le zaneslo nazaj, da je udaril v breg in se je vse, kar je bilo na njem, razsulo po cesti.

Vojaki se niso zmenili za tiste stvari; preklinjaje so jih brcali v kraj in trudno klamali mimo. Polona je bila medtem že dokaj visoko v gozdu in po cesti so prihajali posamezni razkropljeni vojaki.

Hrum na cesti se je že unašal, ko je zaslišala pod seboj topotanje korakov po kamenju in težko sopenje. Počepnila je za neko skalo in ugledala vojaka, ki je spešil vkreber s takim zelenim zabojem s prtenimi ročaji na rokah. Malo pod njo pa ga je spustil na tla in se ves zadihan ogledoval. Preudarjal je pač, kam bi skril težki zaboj.

Polona se ga ni prav nič bala, ker je bil že starejši človek in je moral biti kaj višjega; saj ni nosil čelade in je imel na svojih ramenih srebrne našitke. Dolgo se je ogledoval, nato pa spet pograbil tisti zaboj ter ga zanesel prav pod skalo, za katero je čepela Polona. Slišala je, kako je razgrebal kamenje spod nje, nato pa drsanje zaboja, ko ga je potisnil v nastalo duplo in založil s odgrebenim kamenjem.

Medtem so ves čas s ceste doneli neki klici in zato se je še bolj podvizal. Na kamenje je nametal še nekaj dračja in v smreko, ki je rasla ob skali, z nožem zarezal dolgo liso.

Še ves zadihan je nato stekel po bregu navzdol nazaj na cesto. Hrum na njej je že utihoval in pod večer se je spet prazna vila po bregu. Pobegli ljudje so se vračali na svoje domove; vojaki pa se niso utegnili dosti muditi in so pokradli, kar jim je pač prišlo pod roke. Pri Poloninem domu je v gnojni luži ležala ustreljena svinja z odrezanima kračama; v hiši pa je bil jok, ker Polone ni bilo od nikoder.

Prišla je šele o mraku, ko je bilo spet vse varno in se je zdaleč slišalo neko streljanje, ko je partizanska patrولا s strojnico udarila po koloni.

»Samo da se ti ni kaj pripetilo,« se je utolažila Polonina mati. »Škodo pa le imamo.«

Oče je pod lopo že odiral ustreljeno svinjo, da bi se meso ne pokvarilo. Polona ni hotela pripovedovati, kako je ušla onima pijanima vojakoma in tudi ni povedala, kje je ves čas tičala in da je naletela na onega tretjega, ki je skril tisti zeleni zaboj pod skalo. Takšne zelene zaboje je že večkrat videla pri partizanih, ki so se oglašali pri hiši, in je vedela, da so v njih prenašali municijo.

»Prav splačalo se mu je skrivati takšen zaboj,« je pomislila. »Saj ga nikoli več ne bo ponj.«

*

Urhova domačija je ležala lučaj više v bregu nad Polonino in k njej ni bilo nobenega vojaka. Zaradi tega ni bilo nič pokradenega in tudi druge škode ne, ko sta se mati in hči Meta vrnila domov.

Metin brat Urh, ki je imel postati gospodar, ker je oče medtem umrl, je bil tedaj še zdoma. Odšel je v partizane, ko so Nemci pričeli mobilizirati mlade fante v svojo vojsko. Vmes je sicer nekajkrat prišel domov, a le čez noč, da se je najedel ter očistil in spet odšel.

Vrnil se je šele dolgo po vojni z leseno nogo in doma ni našel več svoje harmonike. Nemški vojak, ki se je z drugimi oglašil pri hiši, jo je namreč ugledal na polici in zaigral nanjo. Trije partizani, ki so skriti v senu čakali na zvezo, pa so lahko poslušali njegovo igranje. Harmoniko pa je oni vojak odnesel s seboj in Urh je nevede večkrat skoraj segel ponjo na polico, na kateri je bila spravljena. Z igranjem nanjo se je hotel vsaj malo otresti skrbi, kako bo gospodaril s svojo leseno nogo.

Za delo na kmetiji ni bil več; kvečjemu za pastirja na planini, če bi sploh zmogel pot nanjo in opravke z živino.

Tisti stotaki invalidnine so zalegli komaj za tobak; sicer sta bili pri hiši za delo še mati in Meta, ki utegne kmalu oditi v zamož; mati pa tudi ne bo večno. Urh sam ni smel niti pomisliti na ženitev, ker nobeno dekle ni hotelo več garati na kmetiji. Oblast je namreč kar naganjala mlade ljudi v tovarne ter na druga dela, koder je bilo manj trpljenja in boljši zaslužek kakor na kmetih.

Urh se je oglašil na občini, ki se je tedaj imenovala krajevni urad in nekdanji županov hlapec, ki je postal predsednik, je le žalobno prikimalav njegovim težavam

Dore Klemenčič-Maj: Gabri, 1939

in ga skušal odpraviti z najlepšimi obljubami. Naposled pa je vendarle dobil iz sklada ljudske imovine, ki je bila zaplenjena pobeglim belogardistom, skoraj novo klavirsko harmoniko.

Iz tiste italijanske kočije, ki je imela tipke namesto gumbov, pa ni zmozel spraviti nobenega pravega glasu.

Vlekla je le žalobno zategnjene glasove, kakor pogrebna muzika. Zato je zaman vedno znova poskušal, kakor je nekdaj igral na svojo Lubasovo harmoniko, poprijemal je po dva gumba hkrati, in so veseli zvoki kar vreli iz njenega meha.

Mtata, mtata... se je slišalo in polke ter valčki so mu kar sami prihajali spod prstov. Ona italijanska kočija pa je samo vlekla svoj eee... ee...

Neki dan, ko je spet zaman poskušal kaj zaigrati, sta k domačiji prišla tajnik krajevnega urada ter neki fant. Temu se je kar razlezel obraz, ko je ugledal harmoniko in tudi takoj zaigral nanjo.

»Lepo te uboga,« ga je pohvalil Urh. »Mene pa nikakor noče.«

»Njegova je...« se je tedaj oglasil tajnik. »Spraviti jo je dal svojemu stricu, ko je odšel v partizane in dobili smo jo pri njem, ko je ta dedec pobegnil čez mejo.«

»Poglej, da je res moja,« je pohitel fant in mu kazal račun. »Številka na harmoniki je ista in se torej vse ujema,« je veselo zadrgetalo iz njega. »Samo da sem jo dobil nazaj...«

»Dobi mi drugo,« je Urh dejal tajniku. »S to si itak nisem mogel nič pomagati. Rad bi takšno navadno, kot sem jo imel prej.«

»Ne bo šlo,« je tajnik žalobno odmajal z glavo. »Takoj po vojni se je lahko še kaj dobilo; zdaj pa mora biti red, ko utrjujemo oblast.«

»Oblast za svoje ljudi...« je Urh zagodrnjal za njima, ko sta odhajala in je fant spotoma veselo igral na harmoniko.

»Tale tajnik, ki nikoli ni nič imel, se je že tako napasel, da so mu vsake hlače pretesne. Povrh pa si bo postavil tudi hišo in si je že skopal jamo zanjo. Če bi bila kakšna pravica pa bi si moral skopati vse drugačno jamo, ker kmetom krade les in jih goljufa pri obvezni oddaji.«

Podoben srd je vrel v vseh ljudeh, ker so se na oblast spravili sami komolčarji, ki so imeli polna usta obetov, a se za ljudsko stisko sploh niso menili.

Poletni dnevi so minevali in po dolini je že pričelo rjaveti listje na bukvah. Urh je neko nedeljo posedal pred hišo na medlem jesenskem soncu. Iz doline gor je s popihi vetra prihajalo raztrgano igranje na harmoniko. Stari Močnik je spet gonil svoj zakrpani meh v krčmi na Spotiki.

»Base ima pol ure zadaj in venomer vleče tisto svojo romarsko polko ali vdovji valček,« je zagodrnjal. »Saj česa drugega tudi ne zna.«

»Mar Mete ni doma,« ga je iz njegovih misli zdramila Resnikova Polona. »Zmenjeni sva bili.«

»Na Kališče je šla, k teti,« ji je čemerno odgovoril.

»Ne bo se dolgo zamudila.«

Medtem ko si je prižigal, jo je tudi ogledal. Sicer jo je že prej večkrat videl, ker je pogosto prihajala k Meti. Sedla je na kraj klopi in na njegovo nemo vpraševanje kratko dejala:

»Plesat greva... na Spotiki bo spet rajanje.«

»Plesat?« se je narejeno začudil. »Takšni smrklji bi ne smeli niti vedeti, da sta dve vrsti ljudi na svetu.«

»V sedemnajstem letu sva,« ga je skoraj osato zavrnila.

»Zakaj nama bi odrekal malo veselja.«

Pogledal je proti njej, ker ji je hotel v svoji čemernosti še malo podrobiti, a je kar obstal. Takšna je namreč postala iz nekdanje suhotne trlice, v kateri so kosti kar zašklepetale, če se je le prestopila.

Zdaj pa je imela na sebi rožasto obleko in lase, ki so ji nekdam viseli z glave kakor pomečkana slama, je imela po mestno prstrižene. Na njegov posmeh ga je kar sovražno premerila s svojimi zelenkastimi očmi, z zlatimi iskricami.

»Počemu si tako nasajen,« ga je zavrnila. »Dobi si kakšno harmoniko, pa boš o nedeljah namesto Močnika nabral toliko denarja, da ga boš imel dovolj za čez teden.«

»Harmoniko...« Je zamrmral. »Kje pa naj dobim denar zanjo; saj niti za tobak nimam.«

»Veš kaj...« Se je zaupljivo pomaknila po klopi bliže. »Večkrat sem ti že hotela povedati, a nisem prišla do besede, ker samo revskaš.«

»Kaj pa bi mi povedala,« jo je posmehljivo pogledal. »Da sem ti všeč gotovo ne.«

»Res ne,« se je široko zasmejala, da so se ji posvetili zobje in spet zresnila. »Neki Nemec je, medtem ko so se umikali čez prelaz, skril takšen municijski zaboj v Sušnikovemu laz,« je kazala z rokami. »Gotovo je v njem kaj vrednega; saj bi ga drugače gotovo ne skril.«

»Pojdi mi pokazat...« je Urha kar vrglo kvišku, ker je takoj pomislil na pištole, ki so šle kot za med. »Pojdi mi pokazat; reci naši materi, naj te Meta počaka.«

»Saj boš sam lahko našel tisti zaboj,« se je rahlo upirala in ovijala robec okoli prsta. »Pod ono veliko skalo je in založen s kamenjem.«

Prežee ga je pogledala, a se ji s svojo leseno nogo ni zdel tako naješč, da bi tamkaj kaj silil vanjo.

»Če boš le zmogel pot,« je nato dodala. »Dokaj v bregu je.«

»Se vse kaj drugega sem zmogel,« jo je zavrnil. »Hudo je bilo le, dokler se nisem navadil.«

Opiraje se na palico, je kar spešno stopal za njo in kmalu sta bila na stezi v Sušnikovem lazju.

»Tamle...« Mu je v gozdu skoraj šepetaje pokazala na skalo. »Pod tistim dračjem.«

»Stopi na skalo,« ji je prav tako potihem velel. »Lahko je kakšna nastava.«

Polona se je umaknila za skalo, on pa se je najprej previdno ogledal, če ni koga v bližini.

S težavo se je spravil na kolena in pričel previdno odmetavati dračje in nato še kamenje, dokler se ni pokazal zeleni pokrov skritega zaboja. Previdno je odpahnil zapiraa na njem in prav počasi dvigoval pokrov, dokler ga ni nekaj zaustavilo. V tem je tudi že ugledal na pokrov pritrjeno sprožilno vrstico ročne granate.

»Kar zdelo se mi je...« je jezno zamrmral. »Samo še malo naj bi dvignil pokrov, pa bi me razneslo z vsem tistim, kar je v zaboju.«

Vajen takšnih opravil, saj je bil v partizanih miner, je previdno prerezal tisto vrstico in granata se ni mogla več sprožiti. Odpahnil je pokrov do kraja in z obema rokama hkrati zašaril po zaboju. Isti mah pa ga je kar vrglo kvišku, ko je pod omrtvelo granato dotipal neke druge stvari. Naglo je zaprl pokrov in ga hitel zalagati s kamenjem.

»Kaj pa je v njem?« se je Polona pokazala izza skale in mu pomagala pri zalaganju. »Gotovo se nama ni splačalo hoditi semkaj.«

»Bombe...« je komaj spravil iz sebe in se narejal prestrašenega. »Nikar nobe-nemu nič ne pravi,« je šepetal in se previdno oziral. »Če jih najdejo otroci, utegne biti spet kaj narobe.«

Polona je dobro vedela, kaj bi utegnili biti narobe. Pobalini so namreč naslednji dan po umiku Nemcev naleteli na ročne granate, ki so bile razmetane po bregu nad zgorelim tovarnjakom. Pričeli so jih metati ob skalovje, dokler ni eno razneslo, z njo pa tudi fantiča, da ni bilo kaj pobrati za njim.

Na kamenje nad založenim zabojem sta navlekla še dračja, da je bil še bolj varno skrit kot prej.

»Pojdiva...« je nato dejal Urh in se previdno oziral. »Mogel bi naju kdo videti.«

Niže v gozdu sta obstala za oddih, ker je bil Urh ves zdelan in oznojen. Obraz pa mu je ošinjal radosten nasmeh in roke so se mu tresle, ko si je prižigal.

Polona se je rahlo čudila, kaj je tako znenada obšlo tega čemerneža; posebej še, ker je pričel siliti vanjo.

»Saj sem vedela...« se ga je otepala. »Vsi dedci ste enaki; samo tisto vam gre po glavi.«

»Rad te imam,« ji je vroče šepetal in jo objemal. »Vzela se bova.«

»Bodi no pameten,« ga je zavračala, preden sta se pogreznila v porjavelo praprot. »Samo pazi...«

*

Povojna stiska je še kar naprej trla ljudstvo. Vse je bilo še vedno na karte in kmetje so preklinjali obvezno oddajo pridelkov ter prirastka živine. Na črno pa

se je dobilo prav vse, če je kdo le imel kaj primernega v zameno. Denar ni bil dosti vreden, ker ga je bilo preveč, a se je tudi zanj marsikaj dobilo. S planine je zginjala živina in gospodarji so jo prijavljali za zgubljeno ali ukradeno. V resnici pa so jo prodajali ali zamenjevali in dozdevna zguba jim je bila celo odpisana od obvezne oddaje.

Goved si je tudi na domačijah vse preveč pogosto lomila noge ali pa je bilo kaj drugega in jo je bilo treba zaklati. Vendar je zaradi tega prišlo na dan tudi raznovrstno blago, ki ga vso vojno ni bilo mogoče dobiti.

Vsakršna kupčija na črno je šla kar najbolj v klasje. Tajnik krajevnega odbora pa si je zaradi nje poleg one, iz katere je že rasla njegova hiša, skopal še drugo. Ljudje so mu iz vsega srca privoščili, ko je znenada padel vanjo. Miličniki so namreč neko noč zalotili pravo govejo procesijo, z njo pa tudi tajnika, ki je že vse preveč dolgo prekupčeval z ukradeno ali utajeno živino.

Podobno maslo je imel na glavi tudi predsednik krajevnega odbora, a je vse preveč vedel o svojih višjih, da bi ga kdo smel prijemati zaradi njegovih sleparij.

Urh ni bil zapleten v nobeno sleparsko kupčijo na črno in ljudje so zaradi tega ugibali od kod ima denar.

Lepo nedeljo je prišel na Spotiko v novi lovski obleki in harmoniko, ki je mogla biti le pretihotapljena od Lubasa v Celovcu. Kupil si je tudi staro kolo, ker novega ni mogel dobiti; vkreber na domačijo ga je sicer moral pehati, zato pa je bil z njim navzdol kaj naglo v dolini.

Poleg tega, kar je bilo vsem ljudem na očeh, sta Polona in Meta kar šumeli v novem in druga dekleta so kar pokala od zavisti. Saj sta imeli tudi zlati ovratni verižici in skoraj preveč pogosto pogledovali na svoji dragoceni zapestni uri.

Urh je z obema dekletoma vsako nedeljo prihajal v svoji novi lovski obleki in z dragim kastercem na glavi. Tega pa ni naveznil poleg sebe, kakor je to delal stari Močnik, ker je godel zastonj.

Mladina se je kar gnetla po hiši ob sloviti štamfofski polki, ki jo je znal prav urezati le Urh. S tal se je dvigoval prah in žebliji so lezli iz podnic, ko so plesalci stoje na mestu gromko topotali po njih.

»Le pleši...« je Urh bodril Polono. »Ne bom te ožiral zaradi tega.«

Vojna je pobrala mnogo mladih fantov in po vasi so se pričeli peteliniti za uhlji še mokri zelenci, ki bi nekdanj sploh še ne veljali za fante. Saj niti ne bi smeli v krčmo, kaj šele pomisliti na ples.

»Spravi se mi s poti in glej da te o mraku doma ne bodo pogrešali,« je Meta nadrla fantalina, ki je nekaj silil vanjo. »Kaj se ti zmisli smrkavec.«

Fant je kar pozelenel od jeze in se ves togoten zagnal vanjo, ker se je vsa krčma zakrohotala. Metin fant pa ga je zgrabil za vratnik in zadaj za hlače ter ga otepajočega zanesel k vratom in ga od tam z brco poslal na cesto, da je obležal v luži kakor povožena žaba.

Med oddihi na Spotiki je Urh pogosto odhajal v mesto. Vračal pa se je po trdi temi, ko ga nihče ni mogel videti in na kolesu prevažal razne zavitke ter na prtljažniku poln oprtnik. Zaradi tega doma in tudi pri Poloni ni primanjkovalo nobene stvari, ki so jo na drugih domačijah hudo pogrešali.

Ponoči je tudi odhajal v krčmo na prelazu, kjer so se skrivaj shajali razni prekupčevalci, skleпали kupčije ter kartali za visoke stave. Urh med kartanjem ni dosti pil, ker je hotel ohraniti pametno presojo, kdaj mu kaže udariti.

Dobival je, a tudi zgubljal; vselej pa je imel dovolj denarja tudi za najvišje stave. Neko noč je prikvartal tolikšen kup bankovcev, da jih je komaj spravil v žepe. Oskubljeni soigralci so se nato porazgubili in Urh je sam ostal v krčmi

z mlado gospodinjo, ki je svojega priletnega moža poslala spat. Venomer mu je natakala in vse ji je bilo prav, pod kolenom ali nad kolenom, ker mu je medtem lahko smukala tisočake iz žepa.

Urh se je dodobra opit zavedel šele o polnoči, ko mu je že postajalo slabo in se je odpravil iz krčme.

Pod krčmo s prelaza dol je bila cesta tako strma, da so se kolesarjem vemale osi na kolesih. Zaradi tega so si zadaj navezovali košate veje, ki so se na vrhovi vlekale za kolesom in ga zavirale. Urh je tisto noč ves oмотen pozabil na takšno zavoro in os zadnjega kolesa se mu je kmalu pričela smoditi. Vendar je le zvozil dve najhujši ridi; znenada pa je pretrgana veriga zašklepetala ob ogrodju kolesa in v brzini ga je kar sunilo naprej.

S svojo leseno nogo si ni mogel nič pomagati ali vsaj še skočiti s kolesa. V naraščajoči hitrosti mu je kar žvižgalo okoli ušes.

»Ubil se bom...« je povsem streznjen od strahu še pomislil. »Polona...«

Tisti hip pa je že zadel ob smernik, zaneslo ga je čezenj, da je zletel po zraku in se nato po strmini že nezavesten skotalil v plitvo vodo potoka.

*

Ob svitu je voznik, ki se je s sinom peljal v mesto na semenj, naletel na zverženo kolo, ki je ležalo na cesti. Ustavil je voz in s sinom sta pogledala po bregu ter našla v potoku Urha, ki je komaj še stokal, ko sta ga prinesla na cesto.

»Urh je...« ga je po leseni nogi spoznal voznik.

»Spraviva ga domov in potem brž po zdravnika.«

Pognal je konja in ko je voz zavil proti hiši, je Urhova mati že prihitela na prag. Poklicala je še Polono in po hiši se je razlegel jok.

Voznik in sin sta Urha prenesla z voza na posteljo in zrezala premočeno obleko z njega, ker bi ga s slačenjem lahko še huje poškodovala. Urh pa razen prask po obrazu in rokah ni imel nobene rane; zato je bilo še upanje in voznik se je s sinom naglo odpeljal po zdravnika.

Urh se je počasi zavedel in zaman skušal dvigniti glavo. Moral je biti ves polomljen, ker ni več čutil nobenega uda in je samo še tiho stokal.

»Polona...« je stežka spravlil iz sebe, ko se je vsa objokana sklonila nadenj. »Odrini skrinjo, dvigni podnico in pod njo boš našla torbo z zlatnino, urami in zlatim denarjem. Vse to je bilo v tistem zelenem zaboju pod ono skalo v Sušnikovem laz. Povedati sem ti menil, ko bi se vzela; zdaj pa imej vse skupaj za najinega otroka. Mati in Meta pa denar, kar ga imam pri sebi...«

Te svoje zadnje besede je komaj še spravlil iz sebe, ker mu je na usta privrela kri in glava mu je omahnila vstran. V hiši se je znova razlegel jok, ker se Urh ni več zavedal in je umrl, še preden je prišel zdravnik.

Polona je bila zanosila z njim in materi sta že sklenili, kdaj naj bo svatba. Namesto nje pa je bil le Urhov pogreb in v oba domova se je zalezla žalost.

»Vsega, kar je pretrpel med vojno, mu s tem niso poplačali,« je Polonina mati dolgo po pogrebu stresla iz one torbe še preostalo zlatnino na mizo. »Velika vrednost je,« je menila ob pogledu na svetlikajoči se kup zlatnine ter ur. »S tolikšno vsoto se boš lahko omožila.«

»Ne bom se možila,« jo je zavrnila Polona, ki so jo spet posilile solze. »Ne maram, da bi otrok dobil očima, ki bi mu navsezadnje lahko vse skupaj zažrl in zapravil.«

Odrinila je tisti kup od sebe in mati ga je spravila nazaj v torbo. Menila je pač, da se bo Polona še premislila. Vendar se zares ni marala omožiti, čeprav je imela dovolj snubcev. Morda se je kdaj pozneje, ko jo je zaprosil prikupen fant z velike domačije. Ta ni vprašal za nobeno doto, ker je hotel dobiti le ženo in gospodinjo doma s kmetov.

*

Mali Urh je bil nekako dve leti star, ko ga je Polona za roko vodila po cesti. Pod Sušnikom lazom pa je ugledala nov avto z nemško številko; pri njem je stal mlad moški ter gledal čez grapo v gozd ob Sušnikom lazom.

Od tam se je slišalo nekakšno preklinjanje, da se je tudi Polona ozrla tjakaj in ugledala starejšega moža, ki je ves besen brcal ostanke tistega zelenega zaboja izpod skale po bregu. Spoznala ga je takoj, čeprav je bil v navadni obleki in tudi v njej je zavrelo.

»Hotel si dobiti, kar si naropal in nakradel,« jo je nato veselo prešinilo. »Razbojnik švabski...«

Vendar se ji je zazdelo, da ura na njenem zapestju, ki je bila med drugimi v tistem zelenem zaboju, vse preveč glasno tiktaka.

Pohitela je mimo avta, ko je oni mož ves besen prispel na cesto in se z dvignjenimi pestmi obračal okoli sebe, kot bi grozil celemu svetu. Oni mlajši ga je miril in naposled ga je le spravil v avto, da sta se odpeljala.

»Če je še kaj pravice na svetu, boš že poplačan za svoje svinjarije,« je Polona v mislih zagrozila onemu možu, ko jo je avto prehitel in ga je vsega zariplega v obraz videla prav od blizu. »Samo na to še upam...«

Avto je pospeševal hitrost in tulil po ridah vkreber proti prelazu. Kmalu nato pa se je zaslíšal strahovit tresk. Če se je tedaj spolnila tista pravica, ki jo je omenila Polona, ni bilo treba ugibati.

Drveči avto se je na ovinku z vso silo zaletel v nasproti vozeči tovornjak in v hipu zagorel z visokim sajastim plamenom. Oni mlajši je še utegnil skočiti iz njega, starejšega pa je ujetega med skrivljenim železjem zajel plamen in zgorel je pri živem telesu.

Boris Kalin, Boris Kobe: spomenik NOB na Vrhniki

Božidar Pahor

Med Benetkami in Moskvo

V težavnem svetovnem položaju smo imeli težavne pogovore, je povedal zahodnonemški kancler Helmut Schmidt, ko se je v začetku julija vrnil z dvodnevnih razgovorov v Moskvi. To je bil prvi obisk kakega zahodnega voditelja v Moskvi po intervenciji sovjetskih čet konec prejšnjega leta v Afganistanu — če izvzamemo srečanje francoskega predsednika Valéryja Giscarda d'Estainga s sovjetskim voditeljem Brežnjevom maja v Varšavi.

Toda Schmidtov obisk v Moskvi je bil pomembnejši. Ne samo zato, ker je Zvezna republika Nemčija pomembnejši trgovinski partner SZ (vrednost trgovinske menjave med Bonnom in Moskvo znaša skoraj dvakrat toliko kot vrednost menjave med Parizom in Moskvo) in tudi ne samo zato, ker je bil ta obisk že dlje časa v načrtu, ampak predvsem zaradi trenj — resničnih ali napihnjenih — ki so pred Schmidtovim obiskom v Moskvi nastala med Bonnom in Washingtonom. Schmidtov obisk v takšnih okoliščinah in z napovedanim kompromisnim predlogom o začetku pogajanj o razorožitvi, ki ga je bonski kancler nesel v Moskvo, je dobil obeležje nekakšnega merjenja sil ne samo med Washingtonom in Bonnom, temveč tudi med Washingtonom in drugimi amerišskimi zavezniki v Zahodni Evropi.

Ukrepi proti Moskvi

Ko so konec leta 1979 sovjetske čete vkorakale v Afganistan (ali bolje rečeno — priletele), je ameriški predsednik Carter napovedal več ukrepov, da bi »kaznoval« Moskvo za to dejanje. Med drugim je pozval ameriške in druge športnike, naj bojkotirajo olimpiado v Moskvi — z dokaj majhnim uspehom, kot se je izkazalo —, ustavil je nadaljnjo prodajo ameriškega žita SZ — ki po ovinkih le prihaja v sovjetske roke — izjavil je, da ni pričakovati, da bo ameriški Kongres ratificiral na Dunaju podpisani sporazum o omejevanju jedrskega strateškega oboroževanja SALT 2, dokler bodo sovjetski vojaki v Afganistanu, in pristavil, da se ne morejo začeti tudi druga razorožitvena pogajanja, dokler traja to stanje.

Še pred prihodom večjega števila sovjetskih vojakov v Afganistan so članice Severnoatlantske zveze (NATO) na dveh ministrskih sestankih sredi decembra v Bruslju sklenile — nekatere prav nerade, zlasti Belgija in Nizozemska — da bodo z letom 1983 začele razmeščati na svojem ozemlju tako imenovana »evrostrateška« orožja srednjega dosega, ki so po mnenju članic NATO odgovor na čedalje večje neravnotežje moči v razmerju med Zahodno Evropo in SZ. Glavni povzročitelj

tega neravnotežja so sovjetske rakete srednjega dosega — do 4 000 kilometrov — SS 20, ki po trditvah NATO občutno povečujejo sovjetski jedrski potencial v Evropi. SS 20 so nosilke treh jedrskih konic — vsaka raketa ima po tri take konice. Vsaka konica ima samostojno programirano pot in cilj. Natovci trdijo, da so Rusi lani postavljali po eno tako raketo na teden, zdaj pa da so skrčili ta »rok«: zdaj postavljajo po eno SS 20 vsakih pet dni.

Poleg raket SS 20 je tudi bombnik Tupolev 22 M ali z natovsko oznako »back-fire«, ki je sicer bombnik srednjega dosega in so ga Američani z velikim obotavljanjem na prigovarjanje Moskve izločili iz SALT 2. Toda Moskva je obljubila Američanom, da ne bo izdelovala več kot 30 takih bombnikov na leto in da jih ne bo opremljala za medcelinske polete. To je zlasti pomembno zato, ker TU 22 M lahko prenaša jedrske bombe. Vendar ne gre pozabiti, da SALT 2, četudi sta ga Brežnjev in Carter podpisala na Dunaju, še ni ratificiran in da potemtakem še ne velja, čeprav obstaja vsaj za zdaj med supersilama tih dogovor, da se ga v glavnem držita.

Porušeno ravnotežje?

Natovci so mnenja, da je treba v Evropi ponovno vzpostaviti ravnotežje. Zato so sklenili, da bodo z letom 1983 začeli razmeščati na ozemlju članic NATO v Evropi (razen v Franciji, ki ni članica vojaškega odbora NATO, je pa članica severnoatlantskega zavezništva) 464 ameriških manevrskih raket in 108 raket pershing 2. Obe vrsti raket, izmed katerih manevrska raketa ni prava raketa, temveč neke vrste izredno izpopolnjenega V-1 (kot so ga imeli Nemci), bosta lahko prodrli precej globoko nad sovjetsko ozemlje in bosta izredno natančno zadevali cilj. Manevrska »raketa« bo sicer potrebovala nekaj ur do cilja, vendar bo letela »v višini drevesnih krošenj« v cikcakasti črti po programirani poti na temelju posnetkov vohunskih satelitov in je baje skoraj ne bo mogoče sestreliti. Pershing 2 pa bo prava raketa, ki bo tudi izredno natančna in bo potrebovala samo nekaj minut do cilja, tako da praktično ne bo časa za opozorilo. Protokol k SALT 2 sicer prepoveduje razmeščanje teh orožij, toda protokol je del celotnega sporazuma o omejevanju strateškega oboroževanja, ki pa še ni ratificiran in torej še ne velja. A četudi bi bil ratificiran, bi lahko obe strani razvijali to orožje, ker protokol prepoveduje samo razmeščanje tega orožja, ne pa tudi njihovega razvoja. In da bi bila mera »jalovosti« in brezupno počasnega napredka pri razoroževanju polna, velja protokol sporazuma, ki tudi še ne velja, samo do leta 1981! Tako neznansko previdne so supersile, kadar mislijo, da gre za njihovo varnost! Varnost pa vidijo v ravnotežju, ki ga nenehno podira seveda nasprotna stran, tako da je treba še bolj pohiteti s tehnološkimi izpopolnitvami, da bi bilo ravnotežje doseženo. Medtem pa nasprotna stran ugotovi, da je bilo ravnotežje porušeno in da se je treba še bolj oborožiti, da bi ga ponovno vzpostavili.

Več orožja — manj varnosti

Ta pošastni začarani krog še ni prekinjen. Supersile se oborožujejo, da bi bile varnejše. V resnici pa so čedalje manj varne, čim bolj se oborožujejo. Varnost bi se krepila samo v primeru, če bi se ravnotežje — resnično ali umišljeno — vzpostavljalo in ohranjalo ob zniževanju ravni oboroževanja, ne pa ob njenem zviševanju, kot med drugim predlaga Jugoslavija v svojih dokumentih v okviru odbora OZN za razorožitev v Ženevi in drugod.

Ta daljši oris »evrostrateške krize« je bil potreben za razumevanje merjenja sil ne samo med blokoma v Evropi in drugod po svetu, temveč tudi za razumevanje

premirov v atlantskem zavezništvu, v katerem ZDA z izgubljanjem sorazmernega vpliva in moči ne morejo več igrati vloge nespornega gospodarja in vodilne sile, ki ima zmeraj zadnjo besedo.

Pri bonskem kanclerju Helmutu Schmidtu očitno niso imele zadnje besede. In to je najbolj postalo očitno nekaj dni pred Schmidtovim odhodom v Moskvo na šestem vrhunskem srečanju voditeljev »sedmih najbolj industrializiranih držav« zahodnega sveta: ameriškega predsednika Jimmyja Carterja, bonškega kanclerja Helmuta Schmidta, francoskega predsednika Giscarda d'Estainga, britanske ministrske predsednice Margaret Thatcherjeve, japonskega zunanjega ministra Okite (ki je prišel namesto pravkar umrlega premiera Ohire), kanadskega premiera Pierra Elliotta Trudeauja in italijanskega premiera Cossiga, ki je bil gostitelj.

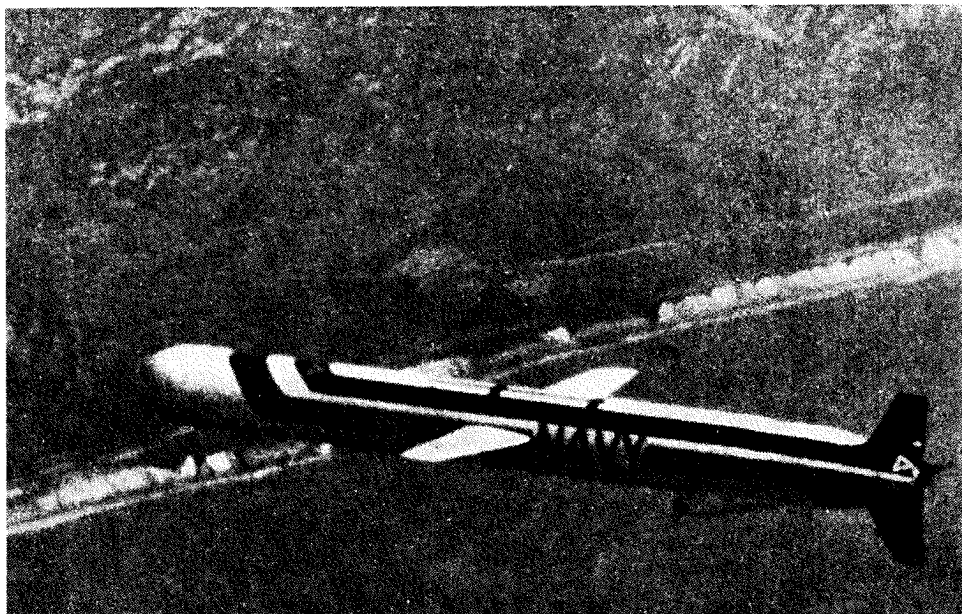
Srečanje, ki bi moralo biti po svoji naravi pretežno ekonomsko, je bilo letos močno politično in celo vojaško obarvano. Bilo je v znamenju zaostritve med blokom zaradi sovjetske vojaške intervencije v Afganistanu, a tudi v znamenju še vedno nerešenih kriz na Bližnjem vzhodu, v Iranu, na indokitajskem polotoku in drugod.

Brežnjev pošlje sporočilo Giscardu

Za politično senzacijo tik pred začetkom beneške konference na vrhu je poskrbel sovjetski voditelj Leonid Brežnjev, ki je dan pred konferenco poslal francoskemu predsedniku osebno poslanico, v kateri mu je sporočil, da SZ v znak dobre volje umika kakih 10 000 mož iz Afganistana in nekaj orožja. To novico so v krogih

Voditelji sedmih »najbolj industrializiranih zahodnih držav« na beneškem vrhu 22. in 23. junija 1980, fotografirani na otočku San Giorgio nasproti trga sv. Marka v Benetkah. Osmi, na skrajni desni je predsednik izvršne komisije EGS Roy Jenkins

Kamen spotike med Vzhodom in Zahodom — manevrirna raketa. Skupaj z ameriško raketo pershing 2 naj bi, po trditvah SZ, porušila vojaško ravnotežje v Evropi

konference v Benetkah sprejeli prvi dan zelo hladno, češ da ta korak vojaško prav nič ne pomeni, politično pa bi nekaj pomenil, če bi Brežnjev v poslanici ali v kaki izjavi povedal, da je to začetek splošnega umika sovjetskih vojakov iz Afganistana. O tem v Moskvi nočejo nič slišati, ker se po njihovih trditvah Američani, Pakistanci, Kitajci in še drugi, še vedno vmešavajo v notranje zadeve Afganistana in oborožujejo »bandite« v taboriščih v Pakistanu, kamor se je zateklo že dobrih 800 000 beguncev iz porušenih in zbombardiranih afganistanskih vasi.

Vendar so že drugega dne beneške konference začeli prevladovati glasovi, ki so govorili, da je Brežnjev s to odločitvijo vendarle hotel nekaj sporočiti Zahodu, zlasti pa Schmidtu, ki se je odpravljal v Moskvo. Celo Carterjev svetovalec za zadeve nacionalne varnosti Zbigniew Brzezinski je neuradno menil, da sklep »le ni tako nepomemben«.

Predsednik Carter je med obiskom v Beogradu, kamor je prišel na uradni obisk naravnost iz Benetk, izjavil, da je pripravljen pogovoriti se z Moskvo o »prehodni rešitvi«, vendar je vztrajal in še vedno vztraja pri končnem odhodu vseh sovjetskih čet iz Afganistana.

Američani so se nekoliko vdali v usodo po burnem srečanju med Carterjem in Schmidtom »na štiri oči«, ki se je končalo s tem, da Schmidt ni popustil pri svoji glavni nameri: iti v Moskvo s kompromisnim predlogom. Hotel je predlagati Brežnjevu, da bi Zahod in Vzhod lahko vendarle začela pogajanja, četudi se NATO ne bi uradno odpovedal sklepu, da bo leta 1983 začel razmeščati manevrirne rakete in pershinge 2 v Evropi. Do Schmidtovega obiska v Moskvi je bilo sovjetsko stališče nepopustljivo: nobenih pogajanj, dokler se Zahod uradno ne premisli. Zdaj se glasi: možna so pogajanja tudi brez preklica zahodnega sklepa.

Zahodnonemškega kanclerja Helmuta Schmidta, ki je bil 30. junija in 1. julija na uradnem obisku v Moskvi, so sprejeli z vsemi častmi. Med drugimi ga je na letališču pozdravil Leonid Brežnjev

To štejejo za pomembno koncesijo, ki jo je Schmidt dosegel v Moskvi, ne da bi bil popustil v kateri koli zahodni pomembni točki, zlasti glede Afganistana. To so morali priznati celo njegovi ameriški kritiki. Med večerjo v Kremlju je Schmidt v zdravici opozoril, da »tisti, ki jim je mir pri srcu, ne bi smeli vsiljevati svojih lastnih političnih, socialnih in ekonomskih idej drugim državam«. Gostitelje je ta pripomba očitno tako zbodla, da je sovjetska agencija TASS vrinila v besedilo zdravice kritične pripombe, kar je bilo izredno nenavadno. Neki sovjetski diplomat v Bonnu je rekel: »Schmidt nas je užalil kot gostitelje, ko je v zdravici omenil Afganistan. Lahko bi bil vsaj to povedal zasebno.«

Schmidt je potemtakem trdno zagovarjal v Moskvi stališča Zahoda in ZDA, vendar je vztrajal pri svoji taktiki do SZ. Celo njegovi kritiki v ZDA — toda ne vsi — so po obisku priznavali, da je v bistvu dobro opravil svoje poslanstvo.

Več razumevanja za zaveznike?

Kaj pravzaprav hočemo od Nemcev kot naših zaveznikov? Tako se je vprašalo nekaj znanih ameriških komentatorjev. Mar ni nemški olimpijski komite edini v Evropi, ki je skupaj z zahodnonemškimi športniki sklenil bojkotirati moskovsko olimpiado? Mar ni Zvezna republika Nemčija tista, ki je najbolj voljna sprejeti manevrirne rakete in pershing 2 na svoje ozemlje, medtem ko se nekatere druge članice NATO obotavljajo? Mar niso Nemci stožer zahodne obrambe NATO v Evropi in na prvih položajih? Ko odgovorijo pritrdilno na vsa ta vprašanja, priznavajo,

da postaja ZR Nemčija tudi velika politična sila in da noče več plesati natanko tako, kot bodo godli v Washingtonu. In to je razumljivo.

Slišati je bilo tudi uradne izjave od Brzezinskega, zunanjega ministra Muskieja, predsednika Carterja in drugih, ki jih je mogoče strniti takole: pričakovati je trenja med zavezniki in to je nekaj povsem naravnega. Potrebno je dogovarjanje in sporazumevanje, zakaj Zahodna Evropa kot celota in posamezne zahodnoevropske države imajo svoje interese, ki se pogosto ne ujemajo z interesi ZDA.

In to se je pokazalo tudi glede politike do Bližnjega vzhoda. Teden dni pred beneškim srečanjem sedmerice so se v Benetkah zbrali voditelji deveterice oziroma članic Evropskega skupnega trga, ki so v izjavi o Bližnjem vzhodu dokaj milo povedali, da bi morali Palestinci sodelovati pri slehernih pogajanjih o končni ureditvi na Bližnjem vzhodu. Ta zahodnoevropska izjava je bila izraz spoznanja, da se pogajanja med ZDA, Izraelom in Egiptom v okviru campdavidskega sporazuma nikamor ne premaknejo. Washington je očital evropskim zaveznikom, da mu »hodijo v zelnik«, toda Evropa vztraja pri svojem.

Znamenja samostojnejšega nastopanja ameriških zaveznikov v Evropi se množijo z večanjem evropske gospodarske moči in nekoliko večjo sposobnostjo dogovarjanja o političnih zadevah v okviru EGS. Toda meje te »samostojnosti« so vendarle še vedno dokaj ostro začrtane. V zaostrenih razmerah oslabiljenega detanta obe supersili zahtevata več in ne manj discipline od svojih zaveznikov. In četudi je londonski »Financial Times« jedko zapisal, da NATO ni varšavska zveza in da se ameriški zavezniki v Evropi ne dajo kar tako »komandirati«, tudi le-ti ne prestopijo določenih okvirov blokofske kohezije. To velja tudi za Francijo, ki kljub številnim znamenjem neodvisnosti ve, kam sodi v strateškem pogledu. To je vedela pod de Gaulleom in ve pod Giscardom d'Estaingom. Blokofska logika je železna.

Vse to se dogaja v času, ko si najbolj razvite, najbolj industrializirane, najbolj oborožene in najbogatejše države sveta, in mednje sodi z ZDA tudi Sovjetska zveza, zakrivajo oči ali si poskušajo zakrivati oči pred resničnim, bistvenim in stokrat bolj nevarnim konfliktom, kot so nasprotja med blokoma. To je svetovni konflikt med Severom in Jugom, med četrtino človeštva, ki porabi tri četrtine dobrin, mineralov in drugih naravnih bogastev, in med tri četrtine človeštva, ki je obsojeno na lakoto in revščino. Konflikt, spričo katerega nedvomno nevarna blokofska nasprotja bledijo, zakaj to so vendarle nasprotja med bogatimi, ki vsi v praksi kažejo veliko nerazumevanje za potrebe lačnega in nerazvitega Juga. In ta Jug bo kmalu imel jedrska orožja.

Slavko Rupel

Literatura afriških neuvrščenih narodov v slovenščini

Založba Mladinska knjiga je izdala prvih pet knjig svoje nove knjižne zbirke Zvezda. Knjige prinašajo slovenske prevode literature afriških narodov, neuvrščenih držav in pomenijo zato svojevrstno obogatitev naše prevodne literature. Težko je sicer izrehati kako trdnejšo sodbo po prvih petih knjigah. Toda očitno je, da ima založba namen s svojo novo zbirko predstaviti slovenskim bralcem literaturo, ki jo doslej nismo poznali. Obenem pa preko teh knjig prikazati našim ljudem življenje ljudi afriške celine; ne tako, kot ga opisujejo in so ga opisovali evropski pisatelji in tujci sploh, temveč življenje tako, kot ga doživljajo domači ljudje sami. Seveda gre za novo, mlado literaturo komaj se razvijajočih narodov, ki so se komaj izvili iz spon kolonializma. Vse je še novo, neizkušeno, neizdelano, vse morda za evropske pojme tudi preprosto. Toda gre vendar za novo literaturo, za nova imena, za nove ljudi in za nov svet, ki ga prikazujejo. Zato teh knjig, s katerimi poskuša Mladinska knjiga kot prva slovenska založba uvesti v naš kulturni prostor literaturo neuvrščenih afriških narodov, oziroma držav, ne bi smeli prezreti. Še več, nakloniti bi jim morali še posebno pozornost.

Knjige, ki jih imamo pred seboj kot predstavnice prve serije, so napisali afriški pisatelji iz vseh predelov te celine. Eden je iz Kenije, drugi je doma iz Gvineje. Zastopana je seveda Južna Afrika, po en pisatelj pa je doma iz Senegala in Nigerije. Seveda vsi ti, večinoma mladi, afriški intelektualci pišejo v jezikih svojih nekdanjih kolonialnih gospodarjev, v angleščini in francoščini. To je seveda v toliko dobro, da lahko ti sicer neznan pisatelj prodirajo v svet. In to je prav. Kajti večinoma obravnavajo ti romani

aktualno problematiko sodobne Afrike, socialno in družbenopolitično problematiko afriških ljudstev, nekateri celo s polno mero kritike na račun novih domačih oblasti in oblastnikov. Zato je za ta dela značilna močno poudarjena socialna in družbenopolitična problematika današnje Afrike, pa so zategadelj te knjige še toliko bolj zanimive in pomembnejše. In še nekaj je vredno omenbe. Z izjemo ene same knjige, ki je res posvečena bolj prikazu izumirajočih šeg in običajev, so vsa druga dela daleč od eksotike. Prav ta pa je bila značilna za večino knjig, ki so jih evropski ali ameriški pisatelji posvečali nerazvitim narodom, pa naj so bili doma z afriške ali azijske celine. Morda bo to za koga pomenilo pomanjkljivost teh del, zlasti s stališča v evropsko življenje zazrtega bralca. V resnici pomeni to korak naprej, korak k upodabljanju resničnosti in stvarnosti Afrike. To pa je tudi edino prav.

Še nekaj bi omenili, kar je bilo sicer nujno in kar bi pričakovali pri mnogih knjigah, pa marsikdaj pogrešamo. Založba je dodala krajše spremne besede vsem knjigam in v njih predstavila slovenskim bralcem avtorje in njihovo delo. S tem pa je te stvaritve močno približala in tudi olajšala njih razumevanje.

Pisatelj Ngugi wa Thiong'o je doma iz Kenije, vendar o njem že od leta 1977 ni nobenega glasu. Njegov roman Krvavi cvetni listi, ki ga založba Mladinska knjiga predstavlja slovenskim bralcem, je namreč napisan močno kritično do sodobne kenijske družbe in oblasti. Ta pisatelj je v vseh svojih delih obravnaval problematiko osvoboditve Kenije, pa je zato vseskozi kritično razporejen do razmer v preteklosti kot v

sedanjosti. Posebno oster je v pričujočem romanu, kjer odkrito govori o tem, kako so prejšnje angleške kolonialne oblasti zamenjali domači mogotci, socialni, družbeni, gospodarski in kulturni problemi pa so ostali nerešeni. Zato si je nakopal nenaklo-njenost današnjih oblasti Kenije, saj njegov izrazito politično angažiran roman pomeni prvo resno kritiko in opozorilo, kam lahko vodi sedanji razvoj. Kljub temu, da je roman Krvavi cvetni listi zrela izpoved razočaranega domačega intelektualca in umetniška stvaritev, je bil očitno nevaren obla- stem. Od njegove aretacije o njem ni sledu.

Camara Laye piše v francoščini, ker je doma iz Gvineje. Tudi izobraževal se je v francoskih središčih tako, da je njegov tekst razumljivo napisan v francoskem jeziku. Gre za roman Črni otrok, ki je že star več kot dve desetletji, saj je prvokrat izšel leta 1973 in je takrat predstavljal prvi afriški roman napisan v francoščini. Sicer pa je to delo malce eksotično in slikovito pričeva- nje o pisateljevi domovini, o šegah, nava- dah, ki počasi izginjajo. Zato je tudi neke vrste hvalnica starega sveta, čeprav pomeni tudi potrjevanje korenin novega, ki se po- časi poraja.

Iz Nigerije je doma Wole Soyinka, ki ga slovenskim bralcem založba predstavlja z romanom Tolmači. Pisatelj, ki je univerzi- tetni profesor v Ibadanu, slika današnje razumniško družbo svoje domovine. Pri tem je nasprotnik idealiziranja afriške pretek- losti, pa kritičen do sodobne stvarnosti. Tudi njegov roman Tolmači je zrela umet- niška stvaritev, resnični sodobno napisan prozni tekst afriškega pisatelja — taki teksti so še redki — in je zato vreden po- sebne pozornosti. Pripoveduje pa nam o skupini domačih intelektualcev, ki po kon- čanem šolanju doživljajo novi čas sredi med tradicionalistično usmerjenimi ljudmi in pridobitniško usmerjenimi domačimi vodil- nimi predstavniki sodobne družbe.

Iz Južnoafriške republike, iz Capetowna, je doma Alex la Guma. Roman V megli ob izteku poletja obravnava, kar pač pričaku- jemo po pisateljevem rojstnem kraju, suro- vi svet apartheida v Južnoafriški republiki konec šestdesetih let. Pripoveduje o belem prebivalstvu, ki s krivičnimi zakoni in div- jaškim nasiljem vzdržuje pregrade med be- lim prebivalstvom in črnsko večino. Prika- zuje protislovja in stiske anahronističnega, umetno vzdrževanega sveta tako, da se mu njegova pripoved v obilju informacij raz- vije v zanimiv in obenem pretresljiv dok- ument. Založba pravi v predstavitvi, da ta- kemu pisanju ni mogoče očitati niti preti- ranega aktivizma niti poenostavljajočih ideologizacij. Roman je resda napisan de- loma v literarni, deloma v reportažni obliki, toda to pomena njegovega sporočila ne zmanjšuje. Sicer pa je Alex la Gume dobi- tnik afroazijske nagrade za leposlovje.

Še peti roman nam preostane, da ga predstavimo. To je roman Božje paličice, katerega avtor je senegalski pisatelj Sem- bene Ousmane, ki tudi piše v francoščini. Roman obravnava stavko železniških delav- cev, ki je bila leta 1959 in je zajela železni- čarje s proge, ki vodi v dolžini 1500 km iz Dakarja v Bamako, v republiki Mali. To je afriška epopeja o zmagi delavskega razreda, rojeni v dolgotrajni stavki, ki pomeni korak k preoblikovanju sveta. Pisatelj, ki je na- pisal več del, v zadnjem času pa se je po- svetil predvsem filmu, je v romanu, ki ga zdaj dobivamo na slovenski knjižni trg, pri- povedniško izjemno razgiban in umetniško morda najbolj močan. Zato ta tekst tudi naših bralcev ne bo razočaral.

In kaj naj rečemo na koncu tega poro- čila? Lahko izrečemo priznanje uredniku te zbirke Alešu Bergerju, pa slovenskim pre- vajalcem in založbi sami, ki je poskrbela za preprosto, a solidno opremsko predstavitev črnske afriške literature.

Savo Rutar

Sreten Nikolić: Jeklo in gobelin

Če gre za roman, ki obravnava neko novo tematiko in za leposlovno delo, ki je napi- sano na nek nov način, če gre pri tem še za tekst iz naše včerajšnje in današnje aktualne stvarnosti, potem je treba tak po- jav na slovenskem knjižnem trgu vsekakor

zabeležiti. In roman Sretena Nikolića Jeklo in gobelin, ki ga je izdala založba Borec v prevodu Bogdana Gradišnika, je prav tak tekst. Vsekakor zato zasluži, da ga ne pre- zremo, da ga preberemo in o njem razmiš- ljamo. Kajti gre za pripoved in izpoved de-

lavca, monterja s hidrocentral, kvalificiranega vsakdanjega delavca, ki ga življenje nosi z gradbišča na gradbišče in pri tem doživlja svojo osebno življenjsko tragedijo in srečo; pa tudi usodo našega današnjega delavca samoupravljalca, z nekaterimi slabostmi in tudi velikimi prednostmi, ki se jih glavni junak, kot samoupravljalet velikega montažnega podjetja, tudi zaveda. Gre torej za vsestransko zanimiv pripovedni tekst, ki ga je povrh vsega napisal srbski pisatelj, ki predstavlja življenje glavnega junaka, monterja Vilija Podgornika iz Maribora in ki se dogaja širom po Jugoslaviji. Pripoved je postavljena v današnji čas, tako da nas roman, v katerega ospredju je delavec, kot eno redkih tovrstnih del, resnično prijetno preseneti.

Po dolgih letih zaposlitve pri montažnem podjetju Hidromontaža v Mariboru pride delavec, monter, eden vodilnih tovrstnih strokovnjakov, toda še vedno neposreden delavec, Vili Podgornik, na proslavo tridesetletnice obstoja podjetja. Tu se srečuje s svojimi nekdajnimi sodelavci in se udeležuje slavnostnega dela proslave in zabavne prireditve po njej nekje na prostem. In ob tem podoživlja razvoj svojega podjetja, uspehe in težave svoje delovne organizacije, obenem pa svoje življenje. Začel je na Mariborskem otoku, naši prvi novi hidrocentrali, potem so ga poslali na Jablanico v Bosni; Zvornik, Mavrovo, Djerdap, hidrocentrala nekje v Pakistanu pa Šoštanj, to so bile postaje njegovega dela in njegovega življenja. Ob prikazu dela in zorenja glavnega junaka spremljamo delo njegovih tovarišev, delavcev, monterjev, inženirjev, delovodij in drugih, ki jih življenjska pot prestavlja z gradbišča na gradbišče, kjer v barakah, daleč od svojih domačih, predvsem ob delu preživljajo svoje življenje. Življenje, ki je polno truda, neumornega dela, neprestanega usposabljanja in delovnih uspehov, obenem pa tudi osamelosti in notranjih stisk ljudi, ki mesece in mesece preživljajo ves svoj čas pri delu, odmaknjeni od ljudi in od svojih bližnjih. Tudi Viliju Podgorniku življenje ni prizaneslo. Medtem ko se je razvil

v odličnega delavca, strokovnjaka pri montažah turbin, njegova osebna sreča ni bila tako premočrtna. Ob svoji prvi zaposlitvi v Mariboru je spoznal dekle in z njo svojo prvo pravo ljubezen, katere rezultat je bil otrok, ki pa ga je Vili Podgornik spoznal šele čez trideset let, ko je bila njegova mati že mrtva in je dekle imelo že otroka, Podgornikovega vnuka. V Srbiji je potem Podgornik spoznal drugo dekle in se z njo poročil, jo pripeljal v Maribor, toda njun zakon je ostal brez otrok. Z gradbišč se je Podgornik vračal k ženi v Maribor, k njej se je vrnil tudi iz Pakistana, ko je začel delati na montaži šoštanske elektrarne. In prav ona je bila tista, ki mu je omogočila, da je spoznal svojo hčerko in vnuka in se potem tudi umaknila, ko je njen mož našel sad svoje ljubezni izpred tridesetih let in doživel novo družinsko srečo.

To je zgodba romana, ki je napisan deloma v obliki pripovedi glavnega junaka, deloma v tretji osebi, ki prinaša tudi izpovedi Podgornika človeka in njegova spoznanja delavca v kolesju velikega več tisoč delavcev obsegajočega delovnega kolektiva. Morda bi sama življenjska zgodba ne bila nič posebnega, če ne bi v ospredju celotnega dogajanja s svojimi problemi in spoznanji stal delavec. In če se ne bi v prikazu življenjske poti tega delavca srečevali z nekaterimi problemi, ki jih v zvezi s svojim delom in svojstvom člana velikega kolektiva doživlja in spoznava glavni junak. Zato so nekateri ocenjevalci tega pripovednega teksta roman označili kot prvi samoupravljalški roman, kot prvi pripovedni tekst, ki obravnava delavca, njegova doživljanja dela na velikih gradbiščih, njegove samoupravljalške izkušnje pri soupravljanju podjetja in gradbišč, poleg obravnavanja njegovih osebnih, človeških problemov in stisk. Ker je oboje posredovano neposredno, stvarno pa vendar človeško toplo, zanimivo in formalno v svojstvenem svežem slogu, imamo pred seboj zanimiv, originalen in tematsko aktualen pripovedni tekst. Če vse to res drži, bodo lahko ugotovili bralci sami. Nikomur, ki bo knjigo vzel v roke, pa tega ne bo žal.

V oceno smo prejeli

Pavle ZIDAR: *Njene oči*. Opremila Nadja Furlan. Izdala in založila založba Borec. Ljubljana 1980.

Anton CAMERNIK: *Spomini na sodne zapore*. Opremila Cveta Stepančič. V nakladi 2500 izvodov izdala in založila založba Borec. Ljubljana 1980.

Ferdo GODINA: *Prekmurje 1941—1945*. Druga dopolnjena izdaja. Opremila Eva Benko. Založila in izdala Prekmurska založba, Murska Sobota 1980.

Dr. Saša BOŽOVIC: *Tebi, moja Dolores*. Prevedel France Šušteršič. Opremila Nadja

Furlan. V nakladi 3000 izvodov izdala in založila založba Borec. Ljubljana 1980.

Potresni zbornik. Izdala občinska konferenca SZDL Tolmin. Založila temeljna kulturna skupnost Tolmin v sodelovanju z odborom za ugotavljanje in odpravo posledic potresa v Tolminu. Glavni urednik je Janez DOLENC. Povzetke je v italijanščino prevedel Stanko Murovec. Ovitek je pripravila Jana Dolenc z uporabo diapozitiva Milana Orožna Adamiča. V nakladi 5000 izvodov izdala Soča. Nova Gorica 1980.

Pojasnilo

Hvala za objavo fotografije dekliškega pevskega zbora na naslovni strani 5. številke revije Borec, leto 1980. Rad bi dodal, da je fotografija nastala ob tretji obletnici OF, aprila 1944 v Črnomlju, kajti 1. julija 1944 sem že odšel v 9. korpus, kjer sem ostal do konca vojne.

Makso Pirnik, Tolmin